

VIGILIA

1998 / 10

Az 1848-as szabadságharcról
Adriányi Gábor, Cselényi István Gábor, Friedreich Endre,
Gergely András, Kovács István, Lakatos Andor,
Sarnyai Csaba Máté írása

EDITH STEIN: A lélek bezárt kertjében

GERTRUD VON LE FORT: Utolsó a vérpadon

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Áldott kereszt	721
----------------	----------------	-----

Az 1848-as szabadságharc és az egyház

ADRIÁNYI GÁBOR:	Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848-1849-ben	722
KOVÁCS ISTVÁN:	A magyarországi lengyel légió első tagjai és alakulatai	728
CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR:	Vasvári Pál, a márciusi ifjú	736
SARNYAI CSABA MÁTÉ:	A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán	740
LAKATOS ANDOR:	Papi sorsok 1848-49	746
FRIEDREICH ENDRE:	Gróf Batthyány Lajosné	753
GERGELY ANDRÁS:	1848 hagyománya	764

SZÉPÍRÁS

EDITH STEIN:	A lélek bezárt kertjében (<i>Lukács László fordítása</i>)	775
GERTRUD		
VON LE FORT:	Utolsó a vérpadon (<i>Kalász Márton fordítása</i>)	781
PAUL CELAN:	A páfrányok titka; Franciaországi emlék; A távolság dicsérete; Az öröklét (<i>versek, Schein Gábor fordításai</i>)	794
RÓNAI ZOLTÁN:	Avilában Terézszel	796

Áldott kereszt

Ebben a hónapban avatják szentté Edith Steint, aki életével és halálával századunk egyik élő szimbólumává magasodott. Alakja hármas üzenetet hordoz.

Edith Steinben korunk istenkeresőire ismerhetünk rá. Ebben a században már nem természetes Európában sem, hogy mindenki beleszületik a kereszténységbe. A csecsemők egyre jelentősebb hányada ma már kereszttség nélkül nő fel. Ugyanakkor viszont egyre több felnőtt kéri felvételét az egyházba. A konvertiták korát éljük. Keresésük feltárja előttünk az emberélet titokzatos mélyeit, létünk végső értelmét, Isten személyes megtapasztalásának megrendítő élményét. Edith Steinnek kettős korlátot kellett átlépnie, hogy eljusson az egyházba: édesanyjának mély zsidó hitét, másrészt pedig azt az ateizmust, amelyet tizenkilenc éves koráig saját meggyőződéséeként vallott.

Az istenhithez a filozófiai értelemben vett igazság segítette közelebb. „Az igazság keresése volt egyetlen állandó imádságom”. Az igazi áttörést azonban egy igaz kereszténnyel való találkozás hozta meg. Meglátogatta a fronton meghalt kedves tanárának özvegyét. Összetört, kétségbeesett ember helyett azonban olyasvalakit talált, aki ezt a fájdalmat is fel tudta oldani Istenbe vetett hitében. „Ebben a pillanatban hitetlenségem összetört, és felragyogott előttem Krisztus a kereszt titkában.”

Edith megkeresztelkedett, Istenhez vezető útja azonban folytatódott, a teljes odaadásig: belépett a kölni Kármelbe. „A célba ért ember nyugalma töltött el.” Isten nem pusztá fogalom, túlvilági hatalmasság, hanem személy, aki szeretetével átfogja a világot, s akivel egészen személyes kapcsolatba léphetünk — üzeni korunknak Boldog Teresia Benedicta nővér.

Harmadik üzenete pedig a kereszthez kapcsolódik. Ez a kivégzésekhez használt eszköz Jézuson keresztül a megváltásnak válik részesévé. Edith Stein szerzetesi nevéül választja: Teresia Benedicta a Cruce. A névben sajátos szókapcsolat rejlik: a Kereszttel Megáldott Teresia nővér. Hogyan lehet a kereszt áldássá, a megváltás eszközévé? Edith Stein ennek titkában, „tudományában” mélyült el a náci zsidóüldözések idején: „Ez a kereszt árnyéka, amely népemre vetődik.”

Akárcsak Jézusét, az ő életét is az emberi gonoszság nyeli el, a náci gázkamrákban. „Azt a halált, amelyet Isten nekem szánt, örömmel fogadom el már most, tökéletes megadással Isten akaratában”.

„Lehet-e hinni Auschwitz után?”, vetődött fel a kérdés a világháború után. Teresia nővér életáldozata túllátat bennünket a kereszt és a haláltáborok borzalmán, a feltámadásig, Istennek minden emberi gonoszságnál erősebb szeretetéig.

Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848-1849-ben

ADRIÁNYI GÁBOR

Született 1935-ben Nagykánizsán. Teológiai tanulmányait Budapesten, Rómában, Párizsban és Bécsben végezte. 1959-ben titokban pappá szentelték, 1963-ban teológiai doktorátust szerzett Rómában. 1971-től magántanár a Bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán, 1976 óta ugyanott tanácskezelő tanár, az Egyháztörténeti Intézet igazgatója. A Varsói Katolikus Akadémia tiszteletbeli doktora. Legutóbbi írását 1998. 6. számunkban közzöltük.

Egyházzal kapcsolatos törvények

A reformkori országgyűlések megindulása óta (1825) egyre világosabbá vált, hogy Magyarország politikai jövőjét a liberálisok fogják meghatározni. Ez a nyugati mintára fogant liberalizmus nem korunk toleranciája volt, hanem a haladás ellenségének kikiáltott egyház elszánt ellenfele. Szószólói már 1843-ban parlamentáris többséghez jutottak, és követelték a katolikus egyházi kiváltságok eltörlését, a vallásfelekezetek közti egyenlőséget, az egyházi vagyon államosítását, ugyanakkor azonban az ún. placétum-jog fenntartását, azaz az állam korlátlan ellenőrzését minden pápai rendelkezés felett. Az egyház belátta az alkotmányos átalakulás szükségességét, de tartott is tőle, mert tudta, hogy ez alapjaiban fogja az egyház és állam viszonyát megváltoztatni. Küzdelemre mégsem tudta magát elszánni, mert erre a késő jozefinizmus hatásaként sem ereje nem volt, sem olyan hívőtáborral nem rendelkezett, amelyre támaszkodhatott volna. Ráadásul megritkult a püspöki kar is, a forradalmi átalakulások az egyházat felkészületlenül érték.

Az utolsó rendi országgyűlés Pozsonyban (1847-1848) már teljesen a liberálisok irányításával folyt. Az egyház hiába mondott le a papi tizedről, amelynek elmaradt kártérítése sok vidéki papot nyomorba döntött, a nyugati forradalmak hangulatában az országgyűlés öt nap leforgása alatt 1848. március 23-án a 3. törvénycikkben az új miniszteri közigazgatási rendszer alá rendelte az egyházzal kapcsolatos ügyintézkést is. Néhány nap múlva pedig megszületett a 20. törvénycikk, amely a vallásfelekezetek közti egyenlőség kimondásával megszüntette a katolikus vallás eddigi államvallás jellegét. A főpapok és az alsóházi egyházi követek hiába tiltakoztak az ellen, hogy a királyi főkegyúri jogokat ezentúl lényegében a minisztérium gyakorolja. A püspökök már március 20-án terjedelmes emlékiratban fordultak V. Ferdinánd királyhoz, amelyben hangsúlyozták, hogy az ún. főkegyúri jogok a királyt személy szerint illetik meg, és kérték egyúttal az üresedésben lévő püspökségek betöltését is. Az ország első és legfontosabb egyházi méltósága, a primási szék mellett az egri érsekség és még négy püspökség — a váci, a

székesfehérvári, a szepesi és a győri — is betöltetlen volt, ráadásul a rangidős kalocsai érsek, Nádasdy Ferenc kora miatt püspökkari feladatát már nem tudta ellátni.

A püspöki székek betöltése

A püspöki székek betöltése ügyében megindultak a tárgyalások. Korábban ezek úgy folytak, hogy a magyar Helytartótanács egyházi ügyosztálya érintkezésbe lépett vezető egyházi személyekkel, majd javaslatait a bécsi magyar Kancellárián keresztül a királyi kabinetiroda tudomására hozta. Ez azután érintkezésbe lépett a bécsi nunciussal. A nuncius a személyekre vonatkozóan természetesen információkat gyűjtött, Rómába is jelentéseket küldött, majd pedig a kabinetirodának jelezte Róma állásfoglalását. Csak miután közös megállapodás született, nevezte ki a király az új püspököt, akit azután a pápa egy úgynevezett konzisztóriumban megerősített (prekonizált).

Magyarországon az új minisztérium megalakulásával — 1848. április 7. — a Helytartótanács ügykörét a kultuszminisztérium, illetve annak egyházi ügyosztálya vette át. Eötvös József miniszter azonnal tárgyalásokba bocsátkozott Lonovics József csanádi, Scitovszky János pécsi és Hám János szatmári püspökkel. A tárgyalásokba természetesen még számosan bekapcsolódtak mind egyházi, mind állami részről, és az udvar is jelezte kívánságait. A magyar kormány Lonovicsot szerette volna primásnak, Bécs viszont Scitovszkyt. Végül is kompromisszum született: június 25-én V. Ferdinánd a szentéletű, de gyengekező Hámot nevezte ki primásnak — mindkét fél úgy vélte, nála könnyen célt lehet érni —, míg az egri érsekséget Lonovics, a székesfehérvári püspökséget Korner Antal győri kanonok, a Helytartótanács egyházi referense, a szepesi püspökséget Jekelfalusy Vince, esztergomi kanonok, ugyancsak helytartósági tanácsos, a Lonovics áthelyezésével megürült csanádi püspökséget pedig Horváth Mihály hatvani prépost, későbbi történetíró kapta. A váci és a győri püspökség egyelőre betöltetlen maradt. Úgy tűnik, hogy a kabinetiroda csak ezután értesítette a kinevezettekről a nunciust, mert Michaelale-Viale-Prelá a bíboros államtitkárt Rómában csak 1848. augusztus 1-jén tudta az új püspökökről informálni. Jelentésében többek között azt írta: „Sajnos csak most tudok Eminenciádnak pontos felvilágosítást adni arról az öt személyről, akiket Őfelsége az üresekben lévő öt püspökségre kinevezett. Hám valóban Isten szellemével van eltelve, mindenki szentnek tartja. Az egész püspöki kar örül kinevezésének... Monsignore Lonovics Rómában közismert, semmit sem tudnék kinevezése ellen felhozni. Hám biztosított róla, hogy Jekelfalusy jó szolgálatot tehet az egyháznak a kormánytól... Ami Horváth plébánost illeti, információkat szerezhettem róla a kalocsai érsektől Hámon keresztül. Ő meglehetősen fiatal, úgy 37 éves, több helyen volt plébános, ezeket váltogatta, majd Bécsben tanárkodott és az egyik Esterházy család támogatását nyerte el. Az utóbbi években liberális és progresszív nézeteket

Nunciusi jelentés

vett át. Mint képviselő a kormány bizalmát élvezi. Erkölcsi ellen, amennyire ismert, nincs kifogás. A püspöki kar általában nem nézi jó szemmel kinevezését — tette hozzá végül Hám —, ha azonban a Szentszék nem járulna hozzá kinevezéséhez, mivel a kánoni jog nem szól ellene, nagy kár származna a magyar egyháznak belőle, a jelenlegi kormánynak ugyanis alkalmat adna arra, hogy a klérus ellen harcot folytasson.”

Jelentés Horváth Mihályról

A nunciუსnak azonban Horváth Mihályról csakhamar újabb információk jutottak birtokába. 1848. augusztus 30-án már arról értesítette a Szentszék, hogy Scitovszkytól Horváthra vonatkozólag újabb, részletes tájékoztatást kapott. A püspök kifejtette, hogy „Horváth sajnos tele van modern politikai nézetekkel, azonkívül a magyar papság szokása ellenére egy papi gyűlésen elnökölt. Ezen az egyházi fegyelem különféle kérdéseit tárgyalták, különösképpen a papi nőtlenség eltörlését, hogy nem szükséges a papságnak egyházi ruhát hordani, valamint hogy a papság függetlenebb legyen a püspököktől”. Mint a nunciუსnak egy másik, augusztus 21-én kelt jelentéséből kiderül, a vádakkal kapcsolatban Bécsben magát Horváthot is meghallgatta.

Az alsópapság forrongsága

A politikai élet forrongásával egyidejűleg nyugtalanság tört ki az alsópapság és a szerzetesek soraiban is. Sokan röpiratokban, illegális papi gyűléseken radikális „demokratikus” reformokat követeltek, így például a magyar nyelvű liturgia bevezetését, a nemzeti ruha engedélyezését, a cölibátus, a káptalanok és szerzetesrendek eltörlését, és a püspököknek a papság által, a plébánosoknak a hívek által történő választását. Ilyen gyűléseken vett részt Horváth Mihály is, és mint a radikális egyházi reform vezéregyénisége és Eötvös utóda a kultuszminiszteri székben csakhamar egy nemzeti egyház alapjait kívánta lerakni. Mint miniszter elsősorban az egyházi reform megvalósítását tűzte ki célul. Elképzeléseiről, lépéseiről a *Függetlenségi harc történetében* (3. kötet) maga is beszámolt. Az általa 1849. augusztus 20-ra egybehívott forradalmi egyházi közgyűlés a hadi események miatt ugyan már nem jöhetett létre, de Horváth kidolgozta ennek tervezetét. A közgyűlésnek évente egyszer kellett volna összejönnie. Egyharmada papokból, kétharmada világi hívekből állott volna. A papságban a felső klérust egyetlen püspök, egyetlen kanonok és egyetlen rendfőnök képviselte volna. A tervezet első pontja a papság és a katolikus iskolák fizetését kívánta rendezni olyképpen, hogy az állam a teljes egyházi vagyont kezelésbe veszi („commassatio”), és egy választott testületen keresztül intézi az egyház összes vagyoni ügyeit. A második programpont az egyház belső reformját érintette. Ez elsősorban az egyházfegyelemre és a szerzetesrendekre vonatkozott, és nem hagyott semmi kétséget afelől, hogy az ún. kikényszerített cölibátust, valamint a szerzetesrendeket, mint amelyek a kor követelményeivel és szellemével nem egyeznek meg, eltörlötte volna. Nem kétséges, hogy Horváth, aki a magyar katolikus egy-

Egyházi reformtervek

Róma halogató taktikája

ház teljes „demokratikus” átalakítását tartotta szem előtt, nem állt volna meg csak ezeknél a kívánságoknál, hanem a többi radikális követelménynek is érvényt szerzett volna — mint a püspökök választása a papok, a plébánosok választása a hívek által, az ún. „fölszeleges dolgok” mint káptalanok, zarándoklatok, körmenetek, papi zsolozsma eltörlése. Ezek után érthető, hogy a Szentszék nem kívánta Horváth kinevezését megerősíteni, hanem a többi négy kinevezésével együtt húzta-halasztotta az ügyet, míg maguk a közbejövő események tették a döntést szükségtelemmé. Különben, hogy a vádak Horváth ellen nem voltak alaptalanok, bizonyítja, hogy később Genfben megnősült, és családot alapított.

A klérus meghasonlása

Közben a fejlemények a szabadságharcba torkolltak. A püspöki kar hiába próbált az udvar és a kormány között közvetíteni, végülis mindkét fél előtt kegyvesztett lett. Zichy Domokos veszprémi püspököt a kormány hazaárulás címén hivatalától megfosztotta, Hámot száműzte, Scitovszky ellen körözőlevelet adott ki. Míg az alsópap-ság teljesen a fegyveres harc oldalára állott, addig a püspöki kar meghasonlott. Egy része csatlakozott a Debrecenbe menekült kormányhoz, és kihirdette a trónfosztást, más része nem tudta aulikus beállítottságát megtagadni, és valahol meghúzódva várta a fejlemények kimenetelét. Ezek nem vártak sokat magukra.

Egyházpolitika a Bach-korszakban

Még le sem tette a fegyvert Görgey Világosnál, amikor a bécsi udvar és az új uralkodó, I. Ferenc József már a szabadságharcban állítólag kompromittált püspökök elmozdítását vette fontolóra. A kérdés 1849. július 3-án tartott minisztertanácson dőlt el. Alexander Bach belügyminiszter úgy látta, hogy mind egyházi, mind állampolitikai szempontból meg kell tisztítani a magyar katolikus egyházat olyan elemektől, amelyek mindkettőre nézve veszedelmesek. Az újonnan kinevezett püspökök ellen — Karner kivételével — súlyos vádakkal hozakodott elő, és követelte elmozdításukat. Hámot, aki 1849. február végén Bécsbe menekült, és az ottani kapucinus kolostorban húzta meg magát, július 17-én lemondatták. Helyébe már július 21-én Scitovszkyt nevezték ki.

Lemondásra kényszerített főpapok

Lonovicsot július 18-án fogták le, és december 13-ig, lemondásáig, előbb a pesti Újépületben, majd a budai kapucinus kolostorban tartották fogva. Ekkor az osztrák melki bencés, később a bécsi kapucinus kolostorba internálták, míg már halálos betegen 1867-ben kalocsai érsekké nem nevezték ki. Jekelfalusyt ugyancsak lemondásra kényszerítették, és tartózkodási helyéül egy osztrák vidéki, később egy bécsi kolostort jelöltek ki. 1867-ben Lonovicsal együtt őt is rehabilitálták: megkapta a székesfehérvári püspökséget. Horváth szerencsére elmenekült. Őt a haditörvényszék nemcsak halálra ítélte, hanem képletesen fel is akasztotta. A Szentszék ezeknek a lemondásoknak az önkéntességében kételkedett, de mivel a pápai megerősítést nem mondták ki, nem látott nehézséget abban, hogy a bécsi udvar döntését elfogadja. A kormány Esterházy Móric szentszéki követ közvetítésével Antonelli

államtitkárral abban egyezett meg, hogy mivel a prezentációs iratokat nem terjesztették a Szentszék elé, a kinevezéseket nem tekintik megtörténtnek.

Letartóztatott főpapok

Haynau katonai törvényszéke azonban nem maradt meg a kinevezett, de még meg nem erősített püspökök elmozdításánál. 1849. augusztus 20-án Rudnyánszky József besztercebányai püspököt is lefogták, és hiába gyűjtött az egyházmegye húszezer aláírást szabadon bocsátása érdekében, hivatalától megfosztották, és hat évi kufsteini várfogságra ítélték. Miután püspökségéről lemondott, büntetését elengedték. Leményi János fogarasi püspökre is hasonló sors, latartóztatás és hivatalvesztés várt. A legirgalmatlanabb módon Bémer László nagyváradi püspökkel járt el Haynau. Megígérte neki, hogy lemondása esetén minden további eljárást megszüntetnek ellene. Amikor megtette, még aznap lefogták, és Pesten 1850. március 5-én kötél általi halálra ítélték, amit Haynau nagy kegyesen húsz évi várfogságra módosított. Amikor Bémer az osztrák lanzensdorfi fogságban 1855-ben megvakult, megengedték, hogy Ungvárra vonulhasson vissza.

Vatikáni tiltakozások

A Szentszék ezeket a tényeket természetesen nem nézhette telenül. Viale-Prelá nuncius állandóan tárgyalt a kultuszminiszterrel, Leo Thun gróffal, Scitovszkyval és magával Felix Schwarzenberg miniszterelnökkel is. Öt francia nyelvű memorandumot nyújtott át a kormányzónak, minden egyes püspök ügyében külön is tiltakozott, és a bíboros államtitkárt lépéseiről számtalan jelentésben tájékoztatta. Fő érve a kormánnyal szemben az volt, hogy amint a püspöki méltóság isteni és nem világi eredetű, úgy azt a hatóság meg sem szüntetheti. A püspökök kinevezése vagy elmozdítása kizárólag a legfőbb pástör, a pápa hatáskörébe tartozik. Rudnyánszky ügyében 1849. szeptember 26-án, Lonovics érdekében november 26-án, Leményi érdekében 1850. január 15-én, Bémer ügyében március 9-én és 11-én terjedelmes iratokban fordult a miniszterelnökhöz. Az igazságosság, a Szentatya és minden, ami szent nevében kérte a kormányt, hogy ne fossza meg a főpásztorokat hivataluktól. Bémer ügyében ezt is írta: „Az ítélet annak ismeretében, milyen megállapodás jött létre Scitovszky és Haynau között, illetve hogy ez neki milyen ígéretet tett, teljesen meglepetésszerűen jött létre. Az egyház ilyen ítélet láttán csak sírni tud, a Szentatyát pedig mélyen sérti. Egy püspököt ítélnék becstelen kötél általi halálra, és ezt az ítéletet egy másik büntetésre változtatják, amely még szégyenteljesebb, mint az előző, amit a katonai törvényszék hozott. Felpanaszolom, hogy ezáltal az egyházra és a püspöki méltóságra szégyent hoztak, felpanaszolom az okozott botrányt és azt a sajnálatos, kedvezőtlen benyomást, amit ez a szégyenteljes ítélet a magyar katolikus hívekre, az egész Birodalomra, sőt még Németországra is gyakorolni fog. A megkegyelmezés, higgye meg, herceg, éppúgy a vallás, mint az egész birodalom érdeke.”

De hiába volt minden. Schwarzenberg a nuncius tiltakozásait írásos válasz nélkül hagyta, szóban pedig kitartott álláspontja mellett, hogy tudniillik az inkriminált püspököket hivatalukból el kell távolítani. Megígérte viszont, hogy az ügyben majd egy dokumentumban fordul a Szentszékhez. Az emlékirat meg is érkezett Gaetába, ahová IX. Piusz pápa a római forradalom elől menekült. Ennek ismeretében született meg a Szentszék döntése. Antonelli államtitkár erre vonatkozó leiratában dicsérte a nuncius eljárását az egyház jogainak védelmében, amely a Szentatya teljes egyetértésével találkozott, de közölte, hogy a lemondásokba bele kell nyugodni. Az új magyar prímás Scitovszky pedig 1850. április 17-én köszönte meg a nuncius fáradozásait.

Miért fogadta el a pápa a főpapok lemondását, elmozdítását, bár meg volt győződve azok törvényteleniségéről? Azért, mert a pápai állam visszaállításához, illetve annak stabilizációjához a bécsi udvar jóindulatára feltétlen szüksége volt. Így bukott el 1849-1850-ben — mint annyiszor előbb és utóbb a magyar történelemben — a „nagy nemzetközi politikán” egy teljesen nemzeti magyar ügy.

Simone Weil

**Ami személyes,
és ami szent**

Megjelent

SIMONE WEIL
***Ami személyes,
és ami szent***

Ára: 790,— Ft

Kapható és megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban
1053 Bp., Kossuth L. u. 1. Tel.: 317-7246, fax: 317-7682

Karácsonyra várható:

SIMONE WEIL:
Szerencsétlenség és istenszeretet

A magyarországi lengyel légió első tagjai és alakulatai

KOVÁCS ISTVÁN

Született Budapesten 1945-ben. 1968-ban szerzett diplomát az ELTE BTK történelem-lengyel tanszékén. Az 1970-71-es tanévben a Bécsi Egyetemen tanult. Első verseskönete 1973-ban jelent meg. 1990-ig az ELTE Lengyel Filológiai Tanszékén tanított. Kandidátusi értekezését 1992-ben védte meg. 1990 és 1995 között kultúr-diplomata, majd krakkói főkonzul. 1995-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK lengyel tanszékét szervezi és vezeti.

A Pesten gyülekező lengyelek többségét az ilyvói és az újszandeci nemzeti gárda tagjai alkották. Jelentős hányadukat két századparancsnok: Konstanty Matczyński és Ignacy Czernik vezették Magyarországra.¹

A magyarbarát bizottságok szabályos verbuváló központokat állítottak fel Galícia nagyobb városaiban. Ezek a szobányi „központok” az általuk szervezett „közvetítő” láncokon át segítették a légionista-jelölteket Magyarországra. Tevékenységük különösen a Kongresszusi Orosz Királyságból érkezett ifjú emigránsok számára bizonyult nélkülözhetetlennek, akiknek nagyobb része semmiféle kapcsolattal nem rendelkezett Galíciában.²

A podóliai születésű és Kijevben diákoskodó Zygmunt Miłkowski, aki tavasszal szökött át Ilyvóba, vaskos életrajzi műben — *A bölcsőtől egy életen át* — meglevenített élményei révén bepillantást nyerhetünk egy úgy-ahogy álcázott verbuváló központ működésébe: „A bizottságot hamar megtaláltuk. Egyszerű verbuváló, vagyis lajstromozó iroda volt, mert nem verbuválták, csak fogadták és minősítették az önkénteseket. Három emberből állott: egy tagbaszakadt bajszos kapitányból, egy aszott, sovány, harákoló és csibukoló valakiből és egy orvostól. Az önkéntesnek nyilatkoznia kellett, hogy nem kényszerből, hanem saját szent elhatározásából jött, és saját költségén megy Magyarországra. Akkor a kapitány a falnál rögzített mércéhez állította a jelentkezőt, az orvos pedig, miután a regruta levetkőzött, megvizsgálta. Aki a mértéket megütötte és egészségesnek bizonyult, azt a köhécselő uraság lajstromba vette és szabályos pecsétes igazolással látta el arra nézvést, hogy katonának alkalmas. Kiálltam a próbát és megkaptam a papírt.”³

Az önkénteseket, ha rászorultak, pénzsegélyben is részesítették. Társadalmi szervek jöttek létre, amelyek az ifjú emigránsok és a Magyarországra készülők részére pénzt gyűjtöttek.

A Matczyński és Czernik által vezetett csapatok tagjai még, mondhatni útlevelel, legalábbis majdhogynem akadálytalanul keltek át Magyarországra. November 3-ig, amíg Hammerstein tábornok ki nem hirdette Galíciában az ostromállapotot, nyitva állt a határ.

Teofil Łapiński, a Nemzeti Gárda ifjú tüzértisztje, aki az idős Józef Tabaczyński ulánushadnagy társaságában szintén október utolsó hetében fordította Dukla felé szekere, pontosabban hintója rúdját, 1872-ben a Tygodnik Polski na Ziemi Węgierskiej címen Magyar-

¹Buřharyn, Jerzy: *Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849*, Paryz, 1852, 52., Grabowiecki, Jacenty:

Moje wspomnienia w Emigracji 1970, Warszawa, 147.

²Falkowski, Juliusz: *Wspomnienia z roku 1848 i 1849*, Poznań, 1879 (továbbiakban: Falkowski) 24-25.

³Teodor Tomasz, Jeź (Zygmunt Miłkowski): *Od kolebki przez życie*, I. 1936, Karaków, (továbbiakban: Miłkowski), 271.

országon kiadott rövid életű lengyel nyelvű hetilapban közzétett memoárjában — *Egy lengyel számkivetett volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848-1849)* — nemcsak a Magyarországra tartók nagy számára és összetételére világít rá, hanem arra is, miért nem tartóztatták fel őket az osztrák határőrök:

„Már Jaszóban is fiatalok sokaságát láttam, akik Magyarországra tartottak. Többségük polgári öltözetet viselt, néhányuk a nemzeti gárda mundérját hordta. Duklához közeledve mind több ifjú önkéntessel találkoztunk, de itt-ott idősebbekkel is összeakadtunk, akik többségükben emigránsok voltak. Azon kevesek, kik útlevelemmel rendelkeztek, az országúton haladtak, de a többség a hegyen átkelve került ki azt a helyet, ahol az útlevel felmutatása elengedhetetlen volt. Az osztrákok könnyűszerrel elejét vehették volna e népvándorlásnak, de látszott, hogy a felsőbb hatóságok megalégedésére szolgál, ha a veszélyes gyúanyag elhagyja Galíciát.⁴

Teofil Łapiński ismerős a szabadságharc történetével foglalkozók számára. Az ő nevéhez fűződik a főhadserg történetének első feldolgozása. *A magyar főhadserg hadjárata 1849-ben* című munkája már 1850-ben megjelent Lipcsében — németül: *Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849*. Az 1848 őszen huszonegyéves Łapiński magával vitte, de óvatosságból nem öltötte fel a nemzeti gárda tüzérszti egyenruháját. Fiatal kora ellenére képzett katona volt. Öt évi szolgálat után 1848. április 30-án szerelt le a császári hadserg 3. tüzérezredétől. Igaz, nem tisztként, hanem mint ágyús.⁵ Azt, hogy haladéktalanul lépjen ki az osztrák hadseregből, a gyámja kérte tőle, aki nem más volt, mint a bátyja, Jan Łapiński. Az utóbbinak a fekete-sárga szellemű katonaság iránti ellen-szenvét akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, hogy nem sokkal Teofil leszerelése előtt még Spielberg várbörtönében raboskodott, s onnan csak a március 19-i uralkodói amnesztiarendelet következtében szabadult.

Jan Łapiński ugyanis részt vett a galíciai nemesség 1846-os demokratikus mozgalmában, s Tarnów környékén kis híján agyonverték az általa is felszabadítani remélt parasztok. A halál torkából a börtönbe vezetett az útja: tíz évre ítélték. Az öccsét leszerelésre felszólító indoklások között az is szerepelt, hogy a galíciai nemzeti gárdában felállítandó tüzérségnél, mint képzett tüzérre, nagy feladat és karrier vár. Tiszti egyenruhát könnyű volt csináltatni, de kiderült, hogy tüzérség hónapok múltán is csak papíron létezett, mert egyetlen ágyút se sikerült a részére szerezni.

„De ha Galícia híjával volt is az ágyúnak, Magyarország nem. Pont az ellenkezőleg. Mivel pedig nem fért hozzá kétség, hogy előbb fordítja Lengyelország javára, mint kárára, úgy határoz-tunk, hogy Magyarországra megyek és ott felajánlom szolgálataimat” — született meg a családi döntés, amelynek következtében Teofil Łapiński október 25-én búcsút vett ősei udvarházától.⁶ Ő egyébként azok közé a lengyelek közé tartozott, akik ellene vol-

⁴Teofil, Łapiński: *Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848-1849)*, Holmi, 1996. 6. (továbbiakban: Łapiński), 866-867.

⁵Kriegsarchiv Wien, Grundbücher 3. Art. reg. 41-50. IV. Abgh. Hft. 2819.

⁶Łapiński: 866.

tak a légiónak, s úgy vélték, hogy a lengyel ügy szempontjából is hasznosabb a honvédseregben szolgálni. Ezt mindenek előtt Bemre hivatkozva a következőkkel indokolta:

„Bem azt tartotta, hogy a gyenge lengyel alakulatok kevés hasznot hajtanak Magyarországnak, Lengyelországnak pedig az ég-világán semmit. Pár ezer ember nem sokat jelent a háborúban, ahol százezrek lépnek színre. A fent említett egységek többnyire értelmiségiekből álltak, kiknek aránya Lengyelországban az össznépeséghez képest amúgy is elenyésző. Így ezen egységek vesztesége vagy pusztulása — következményeiben — mindig súlyos, ezáltal ritkán érnek föl azzal a haszonnal, amit az ilyen csapatok hajtanak. (...) Ha a Magyarországon szolgáló lengyelek számára elérkezett volna a pillanat, hogy fegyverrel a kézben térjenek vissza Lengyelországba, ez nem történhetett volna meg a magyarok jóváhagyása és támogatása nélkül. Ez esetben a magyar kormány parancsára tízegynéhány napon belül összevonhatták volna a lengyeleket. A képzett katonák betago-
lása a különféle csapatokba semmi gondot nem okozott volna. Ami pedig a légiónak a magyar nemzetre, kormányra és hadseregre gyakorolt befolyását illeti: az biztos, hogy a különféle magyar ezredekben elhelyezett lengyelek befolyása a honi ügyre, főként, hogy egy részük vezető beosztásba került, nagyobb lett volna, mint egyébként.”⁷

⁷Uo.: 869.

Ezek után természetesnek vehetjük Łapiński döntését: „Úgy véltém, hogy légiót alakítani túl korai még, és így, mint az osztrák hadsereg csaknem minden galíciai illetőségű tisztje és katonája, úgy döntöttem, hogy felcsapok honvédnek, készen állva, mint minden lengyel arra, hogy amennyiben a szükség úgy hozza; a honi hadsereghez csatlakozom.”⁸

⁸Uo.:

Teofil is rövidesen indult volna tovább Pestre, hogy a tüzérségi főfelügyelőségén jelentkezék. Kassa városának és az itt szerveződő északi hadseregnek azonban égető szüksége volt jól képzett tüzértisztre, s miután becsvágyát kielégítve maradásra bírták, írásban kérték a hadügyminisztériumot, hogy nevezzék ki őt a város által felállított üteg parancsnokává. A jóváhagyás pár napon belül megérkezett.

⁹Władysław, Poniński:
*Listy do moich synów,
Wspomnienia z
ubiegłych lat*, 1902,
Kraków, 24.

Az osztrák hadsereg másik fiatal katonája, Władysław Poniński, az 1. dragonyosezred főhadnagya 1848 tavaszán — ellentétben Łapińskival — maga kérte nevelőapját, járuljon hozzá, hogy kilépjen a hadseregtől. Döntését a következőkkel indokolta: „azon kívül, hogy osztrák tiszt, mindenek előtt lengyel vagyok, s a körülmények úgy hozhatják, hogy a lengyel ember kötelessége összeegyeztethetetlen lesz az osztrák tiszt kötelességével”.⁹ Huszonöt éves volt ekkor, és tíz éve szolgált a császárt, több évig magyarországi kaszárnyákban — Mór környékén Lovasberényben és Újvidék közelében Futakon.¹⁰ Bizonyára ez a tény is hozzájárult ahhoz, hogy miután Bochniában hiába várta a lovas nemzeti gárda

¹⁰Uo.: 21.

megalakítását, 1848 koraőszén csicskásával együtt Magyarországra utazott. A jól képzett hivatásos lovastiszt nagy hasznára vált a szerveződő lengyel légióknak.

Władysław Poniński alezredesként hagyta el Magyarországot, évtizedek múlva pedig tábornokként és I. Viktor Emánuel szárnysegédjeként Olaszországot. 1883-ban bekövetkezett halála után *Levelek fiaimhoz, Visszaemlékezések az elmúlt évekre* címmel láttak napvilágot emlékiratai, amelyek életének magyarországi fejezetéről is beszámolnak.

1862-ben az Ilyvóban megjelenő népszerű napilap, a *Dziennik Literacki* 48. számától kezdve *Egy katona visszaemlékezéseiből* címen huszonnyolc folytatásban emlékiratot tesz köze. Szerzőjének kiléte az események leírásából és értékeléséből fölfedhető. Adolf Grochowalskiról van szó, akit szülei tizegynéhány évesen katonának adtak. Már gyermekfejjel beállt katonának, s később elvégezte a bécsi Hadmérnöki Akadémiát. 1846-ban — a galíciai dráma nyomasztó hatására — számos lengyel tisztársához hasonlóan, ő is, aki ekkor már a 4. gyalogezred hadnagya volt, kilépett az osztrák hadseregből. Huszonhat évesen vágott neki a civil életnek. Mérnöként Oroszországban kapott állást.¹¹ Talán még szép gazdasági pályát is befuthatott volna, ha 1848 tavaszán nem mint katonát szólítja meg a történelem. Az események alakulása végül Magyarországra irányította.

„Ilyvó bombázásának másnapján Stanisławówban voltam, s utasítást kaptam, hogy a Weldzisz környékén várakozó 80 fiatalembert szedjem össze, s a csapatot vezessem Magyarországra. Az egységet a lengyel légióba kellett volna beolvasztani” — olvashatjuk a látszólag anonim visszaemlékező bevezető sorait. Ez az egyetlen csapat, amely hosszú útja során tutajosok segítségét is igénybe vette. „Ökörmezőt és Bereznát érintve az Ág folyón tutajokon ereszkedtünk le Huszt városáig” — emlékezik vissza bizonyára élménydús vízi útjukra Grochowalski, s rögtön így folytatja: „A Pestig vezető úton végig meghatóan szívélyes fogadtatásban részesültünk. A legkülönbözőbb osztályok képviselői kivétel nélkül egymással versengtek, hogy kitűnjenek kedvességükkel és vendégszeretetükkel.”¹²

Konstanty Matczyński, Ignacy Czernik és Adolf Grochowalski mellett Władysław Tchorznicki kapitány vezette a legnagyobb létszámú csapatot Magyarországra. A sambori nemzeti gárda parancsnoka életének első szakasza Bem biográfiájának első fejezetére emlékeztet. Születésének pontos idejét nem ismerjük, de feltehetőleg ő is 1794-ben látta meg a napvilágot Sanokban vagy Samborban. Új-Galícia felszabadítása után, 1809-ben lépett be a Varsói Hercegség hadseregébe, előbb Poniatowski József lovas testőrségében, majd a 12. ulánusezredben szolgált. Ennek kötelékében harcolta végig az oroszországi hadjáratot, amelyért megkapta a Becsületrend tiszti keresztyét. 1813 őszén Znajmznál osztrák fogság-

¹¹Központi Állami
Történelmi Levéltár —
L'viv. (továbbiakban:
CGIA) f. 146, op. 7, ed.
3701, k. 113.

¹²(Grochowalski) *Z
pamiętników zofierza,*
Dziennik Literacki, 1862,
49. 393.

ba esett. Ettől számítva tizennyolc esztendőn át hátat fordított a katonáskodásnak. Az 1831-es lengyel szabadságharc utolsó szakaszában lépett ismét szolgálatba. Ekkor Ramorino tábornok hadtestében, a 2. ulánuszredben harcolt.¹³

A Samborban élő Tchorznicki jó kapcsolatot tartott fenn hajdani napóleoni bajtársával, Aleksander Fredro gróffal, akinek birtoka a közeli Bieńkowa Wiszniában feküdt.¹⁴ A fiatal Jan Aleksander Fredro is innen kerekedett fel Ilyvó bombázásának hírére. Útja Samborba vezetett, ahol apja ajánlatára fölkereste Tchorznicki kapitányt. Találkozásukat — másolatban a Magyar Országos Levéltárban található — töredékes visszaemlékezésében örökítette meg. Jellemezzük mi is az ő tollával a magyar szabadságharcban végül is fontos szerepet játszó lengyel lovassági tisztet: „Tipikus lengyel nemes volt, a szó valódi értelmében. Üstöke tar, szeme apró, élénk, feketén tüzelő, konya bajsztát belepte a dér, aránytalanul nagy orrát egy lovasbaleset következtében szerzett sebhely osztotta ketté, bal orcáján — szemöldökétől az álláig — vágás húzódott. Néhány héttel ezelőtt egy Schaller nevű osztrák századostól kapta, aki jeles bajvivó hírében állott, de Tchorznicki végül egy mellvágással megölte.”¹⁵

Tchorznicki személyisége nyilván befolyással volt Fredróra. De a Magyarország felé vezető útra barátjának, Kornel Szczepeañskinak, a leendő légió kiváló tüzértisztjének biztatására és atyja beleegyezésével lépett.¹⁶ Elhatározásának politikai motívumait viszont azért tartjuk érdemesnek idézni, mert Ilyvó bombázása után általános érvényűek: „Ki kételkedhetett még abban, hogy e csapás alatt szabadságjogaink és reményeink mind össze nem omlanak, s hogy ettől a pillanattól kezdve a jobbágykaszákra támaszkodó katonai despotizmus igazgatja az országot. Nálunk mindennek vége lett akkor, amikor a magyar nemzet Kossuth vezetése alatt gigászi küzdelemre kelt Ausztriával. — Kossuth emisszáriusai már két hónap óta azon voltak, hogy minél több ifjat nyerjenek meg a magyar ügynek, de Matczyński kapitányon kívül, ki nagyobb egységgel kelt át Eperjesre, valamint néhány tucat magányos önkéntesen kívül a többséget visszatartotta abbéli meggyőződése, hogy szolgálatára és áldozatára saját hazájának van szüksége. E szempont az ágyúzás után már nem létezett, mi több, az utóbbi időben kompromittált emberek, — mind az ifjú, mind a régi emigráció tagjai — akiknek megtiltották, hogy tovább Galíciában maradjanak, kénytelenek voltak a magyar ügy után, mint végső mentődeszka után kapni.”¹⁷

Az ifjú Fredro és két társa Sambortól Turka felé indulva az Uzsoki hágon keltek át Magyarországra. Tchorznicki a maga negyven gárdistájával a Przemysl felé vezető utat választotta.¹⁸ Ők feltehetően fupkóvnál léptek magyar földre. Az is elképzelhető, hogy esetleg Przemyslből Sanok felé mentek tovább s a Duklai hágon át vezetett tovább az útjuk, bár ezt a vonalat akkor már erősen szemmel tartották az osztrákok. Tchorznicki bárme-

¹³Eligiusz, Kozłowski:
*Legion polski na
Węgrzech 1848-1849,*
1983, Warszawa, 69.

¹⁴Jan Aleksander,
Fredro: *Wspomnienia o
kampanii węgierskiej z
roku 1848-1849,*
Akcent, 2. 1987, 182.

¹⁵Uo.:

¹⁶Uo.: 184.

¹⁷Uo.: 183.

¹⁸Uo.: 186.

lyik irányt is választotta, a lengyel légió gyülekezési pontjául kijelölt Kassára vezette csapatát, majd ő maga továbbutazott Pestre. Fredro Ungvárról a városban időközben összegyűlt tizennégy önkéntessel együtt előfogatokon Kassán át egyenesen a fővárosba utazott, ahol jelentkezett Tadeusz Wołyński főhadnagynál. Ő nyomban beosztotta a szerveződő ulánusszázad egyik szakaszába, ideiglenes jelleggel ki-nevezte altisztnek, s hogy ínséget ne szenvedjen, kifizette neki a be-osztásának megfelelő egyhavi zsoldot.¹⁹

¹⁹Uo.:

Karol Kalita, aki ugyancsak a Hartmann gyalogezredben szolgált, egyike azoknak, akik egyedül szöktek Magyarországra. Kalita már decembertől készült a dezertálásra. Mivel azonban tanulmányai folytatása végett szabadságolták, — (egy politikai színezetű diákcsí-nye miatt büntetésből sorozták be) — szülei kérésére elállt a szándé-kától. A véletlen azonban közbeszólt. Kalita Petőfi módján tüntetően szabályellenesen hordta „nyakravalóját”; rátűzte a lengyel sast. Emi-att aztán ha a hadügyminiszterrel nem is, de egy osztrák vámtisztrel tettelegességig fajuló nézeteltérése támadt. Hogy a hadbírótságot meg-ússza, menekülnie kellett... Magyarországra. A jaroslói bizottság se-gítségével 1849 május elején Łupków vidékén lépte át a magyar ha-tárt. Némi szerencsével, mert kis híján elfogta a felfegyverzett pa-rasztokból álló „Landsturm”. Homonnán, a legnagyobb megdöbbe-nésére, osztrák fináncot pillantott meg... Az első pillanatban azt hit-te, kísértetet lát... De nem. Csak egy sziléziai lengyelt, aki Galícia északi határáról, a lublini utat ellenőrző hivatalából szökött meg, hogy beállhasson a légióba.²⁰

²⁰Karol, Kalita: *Ze wspomnienia Karola Kality*, Biblioteka Warszawska, 1912, III. IV. 237.

Teodozy Biechoński azok közé a lengyelek közé tartozott, akik részt vettek a februári párizsi forradalomban és a győzelmet kö-vető demonstrációkon. Visszaemlékezése szerint — amelyet azért is fontosnak érzek idézni, mert történelmi múlt fogalmát általam kiemelt költői telitalálattal határozza meg — a „diadalmas tünte-téseken az emigráció külön, tisztán lengyelekből álló menetet al-kotott, amely mögött, mint quasi arriergárda, I. Napóleon hadai, pontosabban a legkülönfélébb fegyvernemek maradékainak ma-radványai következtek — kezetlenek és lábatlanok összevisszasá-ga. Közöttük egyetlen ép ember se akad. A veteránok maroknyi seregében ott voltak Arcole, a piramisok, St. Domingo, Marengo, Ulm, Austerlitz, Eylau, Friedland, Jena, Wagram, Szmolenszk, Be-rezina, Lipcse és Waterloo tanúi. E, lőporban, tűzben és füstben megöszült katonák dicsőséget és büszkeséget sugárzó marcona arca tiszteletet parancsolt és keltett. A nagy történelmi múlt, a nagy semmi élő emlékművei...”²¹

²¹Teodozy, Biechoński: *Na obczyźnie i w kraju*, (Rok 1848), Biblioteka Warszawska, 1915. (továbbiakban: Biechoński), 291.

Biechoński április 11-én hagyta el Párizst a lengyel emigránsok első csoportjával. Abban a meggyőződésben szálltak vonatra, hogy „az a pillanat jelenti a számkivetettség végét és az újjászü-letés kezdetét”. Az újjászületés a Lengyelország helyreállításáért megindítandó harcot jelentette.

Útjuk Krakkóba vezetett, ahová három nap múlva érkeztek meg. Biechoński tanúja volt Krakkó április végi bombázásának, majd részt vett a november 2-ai ilyvói felkelésben. Elfogták, hogy ötödmagával együtt valamelyik csehországi börtönerődben internálják mindaddig, amíg a magyar felkelésre pontot nem tesz a császári haderő. Azt követően, mint emigránsokat, kiutasították volna őket a birodalomból.²²

²²Uo.: 304.

Egyik társával, a litvániai származású Adam Januszkiewiczssel útközben sikerült megszökniük, majd eljutniuk Magyarországra, ahol mindketten beálltak a lengyel légió különböző szerveződő egységeibe. Biechońskinak még annyira futotta idejéből, hogy részt vegyen a bárcai összecsapásban, majd hamarosan — fontos megbízással — visszatért Galíciába. Küldetése a szabadságába került. Adam Januszkiewicz, mint a lengyel légió 1. zászlóaljának főhadnagya az 1849 augusztus 3-ai újszegedi ütközetben esett el.

Volt azonban egy olyan eset is 1848 őszén, amikor ellenségesen fogadták a hazánkba érkező lengyeleket. Erről abból a beadványból szerezhetünk tudomást, amelyet Hipolit Krzywobłocki, két társa, Henryk Krotoski és Narcyzy Śliwiński nevében 1849 február közepén nyújtott be a Hadügyminisztériumhoz, személyes kihallgatást is kérve a kérdéses tárgyban Kossuthtól.²³ A beadvány egyszerre vázlata a havasalföldi lengyel légió történetének, tervezete a magyarországi lengyel légióknak és feljelentés... A feljelentés elsősorban Berzenczey László kormánybiztos, másodsorban Sombori Sándor ezredes ellen irányult, akik 1848 októberében, ha nem is a legeredményesebb, de legerenergikusabb szószólói és szervezői voltak a Székelyföld védelmének. Krzywobłocki persze nem tudhatta, hogy Berzenczey László 1848 augusztusa óta Kossuth egyik legodaadóbb erdélyi híve és bizalmi embere volt.²⁴ Ennek egyébként az ügy kivizsgálása szempontjából nem volt jelentősége.

²³MOL H 2 OHB 1849:
2077.

²⁴Egyed Ákos: *Kossuth és a székelyek 1848-ban*, Századok, 1994. 5. 852-854.

Az előzmények ismertetése kapcsán Krzywobłocki röviden áttekinti az ún. déli lengyel légió, vagyis a havasalföldi-moldvai lengyel légió rövid történetét. Szeptember 13-án a Lengyel Demokrata Társaság Központja Hipolit Krzywobłockit nevezte ki a fent nevezett légió parancsnokának.²⁵ (Más források szerint e légióknak, „a lengyel köztársaság keleti légiójának” végül Stanisław Bagiński ex-őrnagy lett volna a parancsnoka.) Minden valószínűség szerint Jerzy Bulharyn is számított e posztra, s csak miután lecsúszott róla, állt el attól, hogy a légióhoz csatlakozzék. Utólag elmondható, hogy mit se veszített. Mire ugyanis Krzywobłocki a légió kapcsolatait és működését szervező ügynök, Faustyn Filanowicz (Filusiewicz) utasítására, Moldvába érkezett, az ideiglenes moldvai kormány orosz és török nyomásra elpártolt a lengyelektől. A légió egy kis csoportjának sikerült eljutnia Erdélybe, amelynek határát a Tölgyesi szorosnál lépte át. A feltehetően hat főből álló csoportot a francia és osztrák útlevelek gyanússá tették, s tagjait emiatt letartóztatták. Krzywobłocki és társai a légió pesti szervezőköz-

²⁵Piotr, Stebelski: *Lwów w 1848*, *Kwartalnik Historyczny*, 1909.

²⁶Marian, Tyrowicz:
*Towarzystwo
Demokratyczne Polskie,
Przywódcy i kadry
członkowskie.
Przewodnik
biobibliograficzny,
1832-1863, 1964,
Warszawa, 167.*

pontja helyett a marosvásárhelyi börtönbe kerültek. Filanowicznak, aki a *Virtuti Militari* ezüskeresztjét kapta 1831-es katonai érdemeiért, s hosszú éveken át a Lengyel Demokrata Társaság emisszáriusaként működött Ukrajánban és Moldvában,²⁶ nem sikerült jövetelük valódi céljáról meggyőzni a hatáskörét rendre túllépő és túlzottan radikálisnak tartott kormánybiztost, Berzenczey Lászlót, aki azt a kerésüket sem teljesítette, hogy a magyarországi lengyel légióval kapcsolatos tervüket megküldje a hadügyminisztériumnak. E terv egyik pontja értelmében a légió két zászlóaljából és két lovasszázadból állt volna.

1848. november 5-én Joseph Gedeon altábornagy szász nemzetőrökkel és román népfelkelőkkel támogatott császári csapatai Marosvásárhely előtt megfutamították a Sombori Sándor ezredes által irányított székelyeket. A vereség miatt feldühödött, elkeseredett városlakók és nemzetőrök első indulatukban a börtönbe zárt „ágenseken és kémeken” álltak bosszút. Filanowiczot bajonetszúrások sebeztek halálra, Krzywobłóckit és Zygmunt Kamińskit puskatussal verték. Nekik társaikkal együtt végül sikerült eljutniuk a felső-tiszai hedtesthez, s beállhattak a Butharyn parancsnoksága alatt álló lengyel légióba, valószínűleg Tchorznicki századába. Hogy az elszenvedett sérelmek ellenére mennyire odaadóan harcoltak a közös szabadságért, azt mi sem bizonyítja jobban, hogy közülük Zygmunt Kamiński a január 22-i tarcali csatában halálos sebet kapott, Antoni Skalski pedig súlyosan megsebesült.

A Hipolit Krzywobłócki által aláírt beadvány célja; a tőle, Faustyn Filanowiczról és Zygmunt Kamińskitől elkobzott személyes javak értékének megtérítése, Berzenczey László felelősségre vonása és Bem parancsnoksága alá történő áthelyezési kérelmük támogatása.

Az ügyet végül intézkedés végett áttették Csány László erdélyi kormánybiztoshoz és magához Bemhez, azzal a megjegyzéssel, hogy Berzenczey ellen, aki képviselő, csak a képviselőházi bíróság járhat el. 1849 tavaszától Krzywobłócki főhadnagyi rangban az erdélyi lengyel légió gyalogságánál szolgált,²⁷ augusztusban Bemmellel együtt kijutott Törökországba.

A november első felében hozott negatív központi döntések nem tartóztathatták fel a Magyarországra igyekvő lengyeleket, akiket mindenütt lelkesen fogadtak. Az Ausztria és a Magyarország közötti háború kitörése után ugyan megfogyatkozott a Kárpátokon és a Tátrán átkelő önkéntesek száma, de a tél, s különösen a tavasz folyamán is jöttek egyenként vagy kisebb csoportokban. Az utolsó nagyobb csoport a cári intervenció előestéjén, 1849 májusában érkezett Árva megyébe. A krakkói magyarbarát bizottság legaktívabb tagja Hipolit Kuczyński hozta őket Magyarországra.²⁸ Az időpont jelzi, hogy az ügy, amelynek önfeláldozóan a segítségére jöttek — az orosz intervenció bejelentése után — már csaknem teljesen reménytelen volt. Mégis vállalták. Mintha nem ismerték volna a reménytelenséget.

²⁷Władysław, Rucki:
*Bem w Siedmiogrodzie i
w Banacie, Lwów, 1862,
230.*

²⁸Józef, Wysocki: *Együtt
a szabadságért
1848-1849, A lengyel
légió parancsnokának,
Wysocki tábornoknak
visszaemlékezése az
1848-as magyarországi
háborúra, 1993, Bp., 71.*

Vasvári Pál, *a márciusi ifjú*

CSELÉNYI ISTVÁN
GÁBOR

Született 1943-ban Nyíregyházán. Görög katolikus lelkész, a nyíregyházi Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola tanára. Teológiai és szociológiai művek mellett több verseskötet szerzője. Vasvári Pál beszélőjeit *Bús napok* címmel adta ki két kötetben.

Életútja

Vasvári — akkor még Fejér — Pál 1826. július 14-én született Tiszabúdon (a mai Tiszavasváriban). Édesapja Fejér Pál ottani görög katolikus lelkész volt, aki — mint a szabolcsi, hajdú-bihari görög szerzetesek jó része — büszke volt hajdú származására. Életrajzírói oroszoknak, románoknak vagy szlovákoknak tartják, ám nemzetiségének kérdése nem dönthető el. A Fejér név arra utal, hogy a család hangsúlyozottan magyarnak tartotta magát. A család azonosult a magyar függetlenségi mozgalmakkal: a Bethlen-, Thököly-, Bocskai- és Rákóczi-féle hagyománnyal. Az ifjú Fejér Pál a nemzeti érzést, a nemzetben való gondolkodást az atyai házból hozta magával.

A kis Pál szellemi eszmélkedése Hajdúböszörményhez kapcsolódik. A Fejér család 1836-ban került át Nyírvasváriba, s az ottani iskolában Pál csupán egy évet töltött. A közszereplést vállaló fiatalember e helységről, Nyírvasváriról vette fel a Vasvári nevet. Apja valószínűleg azért pályázott át a lélekszámban nagyobb Hajdúböszörményből a Szatmár megyei Nyírvasváriba, mert ott nemcsak paróchus, hanem iskolaigazgató, sőt a nyírségi kerület gyóntatója is lett. Amint Thalóczy följegyezi, Pál a tanítói pályára édesapjától kapott kedvet, Nagy-károly pedig a továbbtanulás lehetőségét jelentette számára. Pál tizenegy éves korában, 1837-ben került be a nagykárolyi piarista gimnáziumba. Ez a mezőváros a Károlyiak ősi fészke volt. A dinasztia akkori feje, György neves reformkori politikus volt, aki például a Tudományos Akadémiára Széchenyi után a legtöbbet áldozott. A függetlenségi szellem olyan nagyságai éltek ekkor Szatmárban, mint Kölcsey, Nagy Károly, Kende Zsigmond, Eötvös Mihály. Nagykárolyban éltek magyarok, németek, zsidók, románok és ruszinok, akik római és görög katolikus, református, evangélikus és izraelita felekezetűek voltak.

A piaristák színvonalas iskolát tartottak fenn. Intézetük ekkor már több, mint százéves múltra tekintett vissza: az oktatásban teret adtak a magyar nyelvnek, a természettudományoknak, a modern nyelveknek, erős retorikai képzést adtak — aminek Vasvári később ugyancsak hasznát vette —, falai közt virágzott a diákszínházi élet is. A fiatal Pált az intézet legjobb növendékeként tartották számon. Sokoldalú — matematikai, geometriai, orvostudományi, történelmi, poétikai — műveltségét itt szerezte.

Az ifjú Fejér Pál 1843-ban a pesti bölcsészkarra iratkozott be, hogy utána elkezdhesse a hároméves jogi kart. Érdeklődése a jogi pályára után azonban megcsappant: a 3. évet el sem kezdte, mert érdeklődése a történelem, illetve a történetírás felé fordult, majd tanítani kezdett, végül a történelemformáló idők megváltoztatták

élete folyását. Legtöbbet Horvát Istvántól merített, akit rajongásig szeretett. A magyar nyelv és irodalom híres professzora azt a gondolatot ültette hallgatói lelkébe, hogy a „dicső múlt” felidézése gyógyító erőt jelenthet a jelenben. Fejér Pál — akit egyébként Horvát is igen kedvelt — professzorában a közvéleményt alakítani képes tudóst ismerte meg. Horváltól temetésén Vasvári búcsúzott az ifjúság nevében.

Az egyetemista Fejér Pál bekapcsolódott a diákkörök munkájába is: 1844-45-ben az Egyetemi Magyar Társulat, 1845-46-ban az Irodalmi Kör tagja, sőt egyik vezetője lett. Közben írogatni, publikálni kezd: történelmi tanulmányokat, verseket. Már ezekben is az Árpádok, Zsigmond, Nagy Lajos korába nyúlt vissza. Ezekből nőnek ki az első történelmi életrajzok, „beszélyek”, melyeknek első darabjai a Honderű 1846-os számaiban jelentek meg.

1846-ban tanítani kezd. Horvát fia révén jut álláshoz Teleki Blanka intézetében, mert megélhetési gondokkal küzd. Növendékei — 8-12 éves lányok — rajongásig szeretik tanárukat. Történelmi beszélyei megírásában bizonytalannal pedagógiai célok is ösztönzik. Vasvári sajátos műfajt, a történelmi beszélyek műfaját alakítja ki. E művei nem tartoznak a magyar próza élvonalába, de az írók irodalmi eszközökkel megírt életrajzok, korszékek.

A műfaji behatárolásban, célkitűzéseinek feltérképezésében maga Vasvári segít abban a *Bevezetésben*, melyet a „magyar előkorból” vett életrajzok elé írt, s amely a Honderű 1846 első félévi számában jelent meg, a Szent Erzsébetről szóló életrajzzal. Írásait így helyezi el az irodalom egészen belül: „Az életrajzok a hontörténeti ismeretek terjesztésének egyik leghatásosabb műszerei, s alapkövét teszik a szépirodalom azon legszebb hivatási ágának, mely történeti nevezetes eseményeket tüntet föl a múltkor homályából, s a költészet virágaival díszesítve adja azokat át az utóvilágnak.”

A beszélyek, a reformkor hőseszményét vetítik vissza az antik korba, s így — Nagy Sándor, Dámon és Pithiasz vagy a Filen-testvérek alakján keresztül — a negyvennyolcas szabadsághősnek a lelkületét, aki maga is életét áldozza hazájáért.

Jelentősek viszont a magyar történelemből merített portrék, korrajzok. Mint említett Bevezetőjében írja, írásait azért adja közre, mert „Nagy Frigyes szavai szerint: »A hontörténetek tudása nélkül nincs honszeretet.«” Olyan korban, amikor sokan hajlamosak arra, hogy elfelejtsék „a haza múltjának nagy napjait, hogy annak emléke siralmas jelenének rabláncait elviselhetetlenné ne tegye”. Vasvári éppen ellenkező utat jár. A múltat azért idézi fel, hogy az életrajzok „olvasatával tanuljuk szeretni közös anyánkat, e hazát”.

Történeteiben két pólus feszül egymásnak: a nemzethez hű erők, elsősorban az Árpád-házi királyok és Mátyás, valamint az idegenek, akiknek aknamunkája már az Árpádok alatt is megijelenik.

Vasvári beszélyeit az kapcsolja össze, hogy bár változnak a szereplők, a lényeg ugyanaz: a magyar nemzet küzd fennmaradá-

sáért, de életerejét külső és belső erők aláássák. S ez az, ami a politikai írások Vasváriját, a nemzeti függetlenség harcosát vetíti előre, még ha történelemkritikáját sokszor tompítja is a reformkor levegőjéből áradó romantizmus (amely főleg a nőalakok megformálásában mutatkozik meg). Vasvári azért nyúl vissza újra és újra a nemzeti eszmény hordozóihoz, az Árpádokhoz vagy Mátyáshoz, s az Árpádok kihalta utáni hatalmas harcokhoz, mert a nemzeti összefogás szétesésében látja azoknak a sebeknek az okát, melyek az ő korában már elviselhetetlenné tették a magyarság életét, s melyek a forradalom felé terelték az országot.

Egyre határozottabban körvonalazódik történelemszemlélete, mely szerint a nemzet romlása az ország élére idegenből csöppent uralkodók (Károly Róbert, Nagy Lajos, Zsigmond) alatt kezdődött el. Kölcsey *Himnuszával* és Vörösmarty *Szózatával* összhangban Vasvári úgy látja, a nemzet egysége megbomlott, és ez bűnök — hatalomvágy, egymás elleni áskálódás — eredménye. E koncepcióját is Horvát Istvántól örökli. Francia történettudósok — így Michelet — és az utópisták hatása is kimutatható műveiben: az emberiség végcéljának a tökély, a boldogság megvalósítását tekinti. Mivel nem volt nemes, nem a nemesi liberalizmus, hanem a plebejus radikalizmus talajáról közelít a társadalmi kérdésekhez. Ezért történhetett meg, hogy már 1846-ban is a jobbágy-ság felszabadítása mellett agitál Szatmárban, és ez a radikalitás sodorja a nagy időkben a forradalom népi-nemzeti szárnyára.

Beszélei mellett a történészi munkát sem hanyagolja el. 1847-ben megjeleNIK *Zrínyi Miklós, a költő* című műve, amellyel a Kisfaludy Társaság első díját nyeri el, 1848-ban pedig a *Történelmi névtár* 1. kötete. Ezekre építve később, a forradalom alatt meg is pályázza a történelmi tanszéket, s bár pályázatát az ifjúság is lelkesen támogatja, Eötvös József oktatási miniszter azt elutasítja. A történelem — úgy tűnik — nem egyetemi katedrára jelölte ki Vasvárit, hanem cselekvésre. Annál érdekesebb, hogy később, '48 őszén mégis tanított, haditörténelmet, a Kossuth által létrehívott ideiglenes tisztképző tanfolyamon.

1848 márciusában

1848 márciusában főszereplővé válik: az Ellenzéki Kör egyik vezetője. Petőfi, Irinyi József, Jókai Mór, Bulyovszky Gyula mellett a *Tizenkét pont* egyik megfogalmazója, a Pilvax egyik hangadó vezére. Az azonnali cselekvés híve, amikor híre jön a bécsi forradalomnak. 14-én vállára emeli az ifjúság. 15-én elmondja híres egyetemi beszédét, majd a nyomdánál a cenzúráról szól. Életének talán legismertebb mozzanata a Nemzeti Múzeum előtti beszéde. Petőfivel együtt tagja lesz a közbiztonságra ügyelő választmány-nak, a forradalom „intézményes” vezérkarának. 16-17-én megkezdődik a nemzetőrség megszervezése, ebben részt vesz. 18-20-a között Pozsonyban találjuk, az országgyűléshez küldött delegáció tagja Pesten, majd újra Pozsonyban. Többször mutatkozik népszónoki szerepkörben. Szabadságot követel a jobbágyágnak, meg

kell oldani a nemzetiségi kérdést. Közben megalakul a Batthyány-kormány, Vasvári ekkor kissé háttérbe vonul. Tudatosul benne: elkerülhetetlen a véres összetűzés a Habsburgokkal és a haladás ellenségeivel. Május 24-én a Múzeum téri népgyűlésen már azt emlegeti: körbe kell hordozni a véres kardot. Az Életképek június 4-i száma közli cikkét a márciusi ifjúságról. Előbb a Radikális Párt, majd az Egyenlőségi Társulat tagja, a Reform, a Népelem című lapnak dolgozik, melyek a demokrácia hívei. Nemzetőr lesz, júliusban felveszi a kapcsolatot Kossuthtal, pénzügyminisztériumi titkári posztot vállal.

Élete utolsó évének első hónapjában, 1849 januárjában tágabb szülőföldjén, a Tisza vidékén találjuk. Kossuth itt rábízta a szabadcsapatok szervezését. A Rákóczi-szabadcsapat mintegy ötszáz főből állt. A csapat zászlószentelésére április 17-én kerül sor Nagyváradon. A zászlóánya Teleki Blanka.

Halála

1849 májusában Vasvári szabadcsapatával támadást intéz az erdélyi havasokban. Júniusban még tudósítása jelenik meg a Pesti Hírlapban. Azután Bánffyhunяд-környéki falvakba húzódik vissza: százada Gyerőmonostorban tartózkodik. Nem érkezik meg hozzá a visszavonulási parancs, s július 6-án a Funtinella nevű határszélen, Marisel mellett esik el, a magyar ágyúk védelmében. Külön tragédia, hogy az a Vasvári, aki sokszor szót emelt a nemzetiségek mellett, éppen a román nemzetiség szabadságharc-ellenes felkelőinek esett áldozatául. Tömegsírba temették, s Teleki Blanka hiába kereste a holttestet, nem találta meg. Az utódok táblát állítottak Vasvárinak a közös sír fölé. A tábla regényes körülmények között került haza Tiszabúdre 1926-ban, Vasvári születésének századik évfordulójára. A deszkatáblán, amely ma a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban található, ezüst lemezre vésve, sűrű alapon fekete betűkkel a következő szöveg olvasható:

VASVÁRI PÁLNAK

*az 1948-49-iki szabadságharc egyik legnemesebb áldozatának
és mintegy 400, vele együtt ezen a hegyoldalon
1849. július 6-án elvérzett bajtársa dicső emlékének.*

A táblára van vésve még Thomas Moore verse is.

*„El ne feledd a mezőt, hol ők elhullának, a hűk
És a legvégsők a haza jobbjairól.
Vajha, ami szíveket a haláltól visszavehetnék
Teljes erőben úgy, mint dobognának előbb,
Még egyszer vérharcaidat megóvni, szabadság!”*

A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán

SARNYAI CSABA
MÁTÉ

Született 1968-ban Szegeden. 1993-ban a szegedi JATE magyar-történelem-összehasonlító irodalomtudomány szakán szerzett diplomát, majd filozófiából tanári oklevelet. Egyháztörténész.

¹48/XIII.tc.: „Az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemond” 1847-48-ik évi Országgyűlési Törvényzikkék (reprint kiadás) 1988. Bp., a továbbiakban Törvényzikkék).
²48/III. tc.7.§. „Az érsekek, püspökök, prépostok s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, és a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti.” Törvényzikkék 11.
³48/XX.tc.2.§. „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.” Törvényzikkék 62.

1848 tavaszán, a régi kormányzések már összeomlottak, és újak még éppen csak megalakultak. A nyugalmat, a társadalmi stabilitást meg kellett őrizni a változó politikai körülmények között is. Mi volt ebben az átmeneti időszakban a katolikus egyház szerepe? Az átalakuló politikai — és főként egyházpolitikai — körülmények bemutatásához mindenekelőtt röviden vissza kell utalnunk az utolsó rendi országgyűlés 1848 tavaszi egyházi tárgyú vitáira.

Pozsonyban az új liberális kormány és a katolikus klérus — főként annak vezetői — közötti viszony nem volt problémamentes. Gondolunk itt elsősorban az egyházi tizeddel,¹ a főkegyúri jog gyakorlásának miniszteri ellenjegyzésével² valamint a vallási egyenlőséggel és viszonyossággal,³ főként pedig az egyházak költségeinek állami finanszírozásával⁴ kapcsolatos vitákra. Ezeket és a meghozott törvények szövegét tekintve a kétségkívül megmaradó konfliktusok és a végrehajtás körüli bizonytalanságok ellenére az itt történtek mind világi, mind egyházi részről helyzet- és érdekelismerésen alapuló, pillanatnyi reális politikai kompromisszumként is értelmezhetők.

Egyházi oldalról azzal, hogy lemondtak a tizedről, az államvalási státuszról, és beleegyeztek a főkegyúri jognak a polgári kormányzat általi gyakorlati érvényesítésébe; az adott körülmények között hozzájárultak az aligha elkerülhető változásokhoz. A polgári átalakulást végigvivő és ekkor a kormányrúdhöz került liberális reformelit számára ugyanis a vallásszabadság, a közteherviselés valamint a patronátusi jogoknak a polgári kormányzat befolyásával való érvényesítése magától értetődő volt az új berendezkedésben. Azaz az országgyűlésen jelen volt papi követek részben kényszerből, részben belátásból — segíteni akarván az új helyzetben az egyház céljait — elsősorban egyházuk ésszerű érdekeit követték, amikor lemondtak korábbi előjogaikról. Ez felfogható úgy, hogy a klérus „szükségből erényt csinált”⁵, de értékelhető politikai érdekérvényesítési szándékként is. Ez az egyháznak jól felismert, alapvető érdeke volt. Az pedig, hogy a klérus igyekezett a saját helyzetét stabilizálni az új viszonyok között — lemondva arról, ami tarthatatlan, azzal a szándékkal, hogy megőrizze, amit lehet — történeti és politikai szempontból erényül vagy bűnül egyaránt kevésbé róható fel.

⁴48/XX.tc.3.§. „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei, közálladalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.”
Törvénycikk 62.

⁵Károlyi Árpád: Az 1848-as törvények az udvar előtt
1936. Bp. 43.

⁶Deák Ferenc ezt úgy foglalja össze, hogy a tized nem a klérus tulajdona, hanem az állam ennek segítségével gondoskodik az egyházzal. Szerinte épp a törvények megléte mutatja, hogy az ország története során az állam úgy rendelkezett a tizedről, mint a maga javairól. (Deák Ferenc 1836. február 10-i országgyűlési felszólalása) Kónyi Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. 1882. Bp. I. 235.

A másik oldal, a liberális reformelit részéről is megnyilvánult bizonyos mértékű gyakorlati kompromisszumkészség. Ugyanis a tizedről való lemondás kapcsán az alsópapságnak juttatandó — Kossuth által felvetett — kárpótlás illetve az egyházak költségeinek állami vállalása szembenállni látszik részint a dézsmának mint — Deák Ferenc gondolatmenetét követve — eredendően célját veszített, a törvényhozás által visszavonható közadónak,⁶ részint pedig az egyháznak mint a hívők magánjellegű, az államtól független kultuszközösségének ekkori liberális értelmezésével.⁷ Azaz röviden szólva az állam és az egyház szétválasztását célzó törekvésekkel. Ennek megvilágítását segíti Kossuth Lajos egy 1871-es visszaemlékezése, amely ugyan elsősorban a vallási egyenlőségre vonatkozik, de közvetve a felvetett kérdésre is feleletet adhat. A teljes vallási egyenlőség megvalósítására az utolsó rendi országgyűlésen két lehetőség kínálkozott. Az állam vagy egyik egyháznak sem ad semmit — így például az elvesztett tized után a rászorulóknak megfelelő ellátást illetve működési költségeikre fedezetet —, vagy minden vallásfelekezet vallási és iskolai szükségleteit biztosítja. Kossuth is, követvén a liberális elvi álláspontot, az alternatíva első felét tartja helyesnek. Ám mindjárt hozzáteszi: „Meg voltunk róla győződve, hogyha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezt a módját hozzuk akkor indítóanyiba, oly megkérdelhetetlen harcot és háborút idézhettünk volna elé, s oly hatalmas segéderőt kergettünk volna a hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lett volna. Nem mertük tenni.”⁸

Azaz a liberális reformerek vezéralakja az egyházzal kapcsolatos bármilyen jellegű anyagi támogatást elvi engedményként értelmezett, ami a korábbi országgyűléseken képviselt liberális állásponthoz képest valóban az is volt.

A kompromisszum pillanatnyi volt. Az egyház 1848 tavaszán csak részben érte el helyzetének és vagyonának stabilizálását a kialakuló liberális polgári berendezkedésben, és az új rendszernek sem sikerült az egyháziakat teljességgel maga mellé állítania. De mindezek csak utóbb — az e helyütt már nem tárgyalt időszakban — váltak nyilvánvalóvá.

A polgári átalakulást kodifikáló áprilisi törvények uralkodói szentesítésével és a minisztériumok megalakulásával az új struktúra törvényi és intézményi megalapozása megtörtént. A létrejövő államberendezkedés eszmei, jogi alapjait ismertetni és értelmezni, intézményeinek utasításait pedig közvetíteni kellett a társadalom széles rétegei felé. Eközben a változó politikai körülmények között is meg kellett őrizni a társadalmi stabilitást. E két szempontból az egyházaknak, így a katolikus egyháznak is, döntő szerepe volt. Egyben az említett stabilitás vitathatatlan közös érdeke volt minden felelősen gondolkodó társadalmi tényezőnek, államnak és egyháznak egyaránt.

⁷Ezt Kossuth így fogalmazza meg: „...a vallásos felekezetek az állammal szemben másnak nem tekinthetők, mint az egy hitet valló egyének szabad akaratából kifolyó önkéntes egyesületeknek...”

Kossuth Lajos iratai Sar. Kossuth Ferenc Bp. 1900. VIII. kötet. 340. (továbbiakban Kossuth)

⁸Kossuth im.: uo.

⁹Gróf Zichy Domokos veszprémi püspök 1848. április 20-i körlevele megyéje papjaihoz (a továbbiakban Zichy) In.: Religio és Nevelés 1848. I. 329.

¹⁰Scitovszky János pécsi püspök körlevele megyéje papjaihoz Religio és Nevelés, 1848. I. 322.

¹¹Gróf Nádasdy Ferenc kalocsai érsek május 5-i körlevele megyéje papjaihoz (a továbbiakban Nádasdy) Religio és Nevelés, 1848. I. 326.

¹²Zichy uo.

¹³Nádasdy uo.

¹⁴Nádasdy uo.

A katolikus egyházi körök a nyilvánosság előtt is, az elmúlt országgyűlés már vázolt viszonyai között, majd a diéta bezárását közvetlenül követően, örömmel üdvözölték az átalakulást. A történeteket az isteni gondviselésnek tulajdonították. A polgári berendezkedést az anyaszentegyház tanítása szerint is úgy tekintsék a lelkészek — kéri többi társához hasonlóan körlevelében Zichy Domokos veszprémi püspök — „*mint az ember földi viszonyainak Isten hatalmával is megerősített rendjét, melyet mindenki tisztelni, és ahhoz alkalmazkodni tartozik.*”⁹ A meghozott törvényeknek és az új hatóságoknak tisztelete is azon alapszik — követvén Scitovszky János pécsi püspök szavait —, „*hogy nincs hatalom, hanem csak Istentől, a törvényhozók Isten által szolgáltatnak igazságot.*”¹⁰

Külön hangsúlyt kap az egyházi megnyilatkozásokban, hogy a bekövetkezett változások „polgárvér” nélkül zajlottak le.¹¹

A törvények által a polgároknak — s így a katolikus híveknek is — biztosított jogok szintúgy Isten adományaként tekintendők a püspöki megnyilatkozások szerint. E jogokat „*ön lelki s testi javukra, a haza közjávára józanon, becsületesen, szóval keresztényileg használják; száműzve minden vetélkedést, gyűlöletet, s jogcsorbítást, a megadott jogokra magukat így érdemesítsék*”¹² — jegyzi meg Zichy püspök.

A korszak meghatározó eszméi — az egyháznagyok értelmezésében — a keresztény vallásból és annak látható formájából, az egyházból forrásoznak, hisz a katolikus „*anyaszentegyház a szabadság, egyenlőség és testvériség jeligéiben civilisálta a világot*” — olvashatjuk Lévy Sándor egri káptalani helynök levelében.

E hármas jelszó első, talán leghangsúlyosabb tagjának, a szabadságnak „*Új hajnalát engedte ránkderülni*” az Úr¹³ — írja Gróf Nádasdy Ferenc kalocsai érsek. A szabadság értelmezésének és gyakorlatának kereteit és korlátait is összekötik az isteni kinyilatkoztatással az egyházfői körlevelek: „*Miképp csak Istennel áldás, nélküle átok lesz új szabadságunk*”¹⁴ — hangzik ugyancsak Nádasdy intése. Csak úgy lehetnek a hívek a haza jó polgárai — foglalja össze nagyon tömören az egyházi vezetés álláspontját a korábban már idézett Lévy —, ha ugyanakkor az Isten Országának hű alattvalói maradnak. Ez az új szabadság sem a keresztényi, sem a haza iránti polgári kötelezettségek alól nem old fel senkit. A többi ember törvényadta személy- és vagyónbiztonságának tiszteletben tartása alól sem menti fel az egyes polgárt. A valódi szabadság ugyanis a legitim jogok élvezetén túl a törvény szabta kötelezettségek lelkiismeretes teljesítésében áll. Határa addig terjed, ahol a másik ember szabadsága kezdődik, akinek jogai éppúgy sérthetetlenek, mint a magunkéi. „*A szabadság nevével a határokon túl hatni féktelenség, és nem szabadság többé*”¹⁵ — olvasható szó szerint a levelben.

Az egyenlőség, a főméltóságok nézeteit némiképp leegyszerűsítve, a törvények adta jogok gyakorlásának a többi polgáréval

¹⁵Lévay Sándor egri káptalani helynök — az egri érseki szék ekkor üresedésben volt — levele a főmegye összes papságához (a továbbiakban Lévay) In: Religio és Nevelés 1848. I. 338.

¹⁶Lévay uo.

¹⁷Lévay uo.

¹⁸Lévay uo. 339.

¹⁹Zichy 329.

²⁰Lévay 338.

²¹Pécsi Püspöki Levéltár 1848/930.

azonos fokú biztosításában van. Semmiképpen sem lehet ezen a címen vagyoni egyenlőséget követelni, mert az „Isten és emberek elleni blűn lenne”¹⁶ — szólnak ugyancsak az egri káptalani helynök szavai.

A testvériség gondolatának magvát a szeretet-parancsban vélik feltalálni az egyháziak. S ha a világ megérti, hogy ez a testvériség lényege, és aszerint él, „fölkialthatunk, Isten országa jött közinkbe”¹⁷ — írja lelkesen ugyanó.

Csak az előbbi módon értelmezett vezéreszmék győzelemre segítésében kíván segédkezet nyújtani az egyház. Az újonnan hozott törvények tiszteletén túl az egyházi főméltóságok arra is kéri papjaikat, hogy magyarázzák a rájuk bízottaknak az új alkotmányos berendezkedés alapjait és szerkezetét. A főpásztorok egyöntetűen figyelmeztetik alárendeltjeiket „a fejedelem és a polgári törvényes felsőbbség”, illetve annak utasításai iránti köteles engedelmességre. Nem egy megnyilatkozásukban a felelős nemzeti kormány iránti bizalomra szólítanak fel, hisz a gondviselés emelte e tisztelt férfiakat „hazánk független kormányára”.¹⁸

A fő cél — itt ismét Zichy grófot idézve — mint ahogy szinte minden korabeli főpapi körlevélben olvasható hasonló értelmű kijelentés: „a rend és a béke üdvöaszító szellemének terjesztése”.¹⁹ Mert csak békés lélekkel lehet a rendet fenntartani, ami nélkül szabadság sem létezhet, és e „kibékülés megszüli az egyetértést, mely nélkül társulat — társadalom — szilárd nem lehet”²⁰ — indokolja tömören ennek szükségességét Lévay Sándor.

Az újonnan létrehozott Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetője, Eötvös József egy május 10-i levelében külön nyomatékkal kéri az egyház élén állókat, hogy a szöszékről ismertessék és magyarázzák a most hozott törvényeknek és rendeleteknek az egyes polgárookra és a hazára nézve egyaránt üdvös következményeit.²¹ Érdemes megjegyeznünk, hogy a főpapok által kiadott — korábban idézett — pásztorlevelek mind ezt megelőzően kerültek nyilvánosságra. Azaz mindenképpen óvatosan kezelendők azok a korábbi felvetések a történeti irodalomban, amelyek ezeket csupán közvetlen állami ráhatás eredményének tekintik. Az imént látott kronológiai tények is alátámasztják az egyház és a liberális állam már említett — röviden a stabilitás megőrzésében összegezhető — érdekazonosságát. Ennek is fontos szerepe lehetett a tavaszi fordulat kapcsán a fenti iratokból kiolvasható egyházi interpretáció és értékelés kialakításában.

Az egyházi felső hatalom a fent ismertetett alapgondolatok hirdetését és követését alárendeltjeinek és rajtuk keresztül a világi katolikusoknak is szoros kötelességévé tette. Az alsópapság ige-hirdetésében 1848 tavaszán megnyilvánuló főbb törekvések bemutatására mindenekelőtt — az időrendet követve — néhány jellemző példát idézünk.

Molnár János a székesfehérvári nagytemplomban 1848. március 26-án tartott szentbeszédének mottójául a Lukács evangélium 11. fejezetének 17. versét választotta: *„Minden ország, amely magával meghasonlik, elpusztul”*. Ezt az igehelyet értelmezte az akkori honi helyzetre. Ennek során beszédében kifejtette, hogy az adott körülmények között összefogásra, egyesülésre van szükség, mert csak így vihető diadalra a békés átalakulás. Az erősödő nemzeti elköteleződést jelzi, hogy az újonnan alakuló kormányba vetett bizalom legfőbb alapját ő annak magyar voltában jelöli meg.

Szabó Richárd káplán április 2-án a váci egyházmegyéhez tartozó dorozsmai templomban prédikációjában hangsúlyozta, hogy minden kornak van vezéreszménye, az most a szabadság. Más nemzeteknél ennek kivívása polgárvér áldozatba került. *„Nálunk hála az égnek a szabadság fája kivirágzott, anélkül, hogy azt polgárvérrel kellett volna megöntözni.”*

Felteszi a kérdést: az új viszonyok között hogyan viselkedjék a haza minden polgára? Mindenekelőtt ne saját érdekeire, hanem a köz javára legyen tekintettel. Ehhez a szó *„legnemesebb értelmében”* vallásosnak kell lenni. A keresztény hit ugyanis egyszersmind a legszebb polgári hit is, hisz jogegyenlőséget, emberi méltóságot, a legszentebb igazságokat és a természet törvényeivel egybecsengő legtisztább morált tanít és egyben annak ősforrása is. Ezek jelölik ki a valódi szabadság határait, mert amit a vallás szabadnak mond, az polgárilag sincs tiltva.

Hangsúlyozza még, hogy ahol a vallás parancsait nem tartják meg, ott összeomlanak a törvények is. Meg kell tehát tartani a vallás parancsait és az új rend törvényeit, rendeleteit is. *„Örömtökben sem feledkeztek meg arról — szól a prédikáció —, hogy polgári társaság keblében vagytok, mely rend és törvények nélkül egy pillanattal alatt romba dől.”*

Szabó Richárd e beszéde végén külön buzdítja híveit, hogy a *„haza és a belbátorság védelmére”* álljanak be az éppen létrehozott nemzetőrség soraiba.

Makón Makra Imre plébános 1848. április 30-án a király születésnapját ünnepelve felemlíti a győzelmes, dicső múltat, majd magyarázni kezdi az áprilisi törvényeket. A hívek kötelességei közt elsőként az istenfélelmet említi, de rögtön hozzákapcsolja a hazaszeretetet, hisz ez a két legszebb velünk született erény. Ezekből a *„virtusokból”* magától értetődően következik a törvényes uralkodó — jelen esetben az ünnepelt, V. Ferdinánd — iránti hűség. A hitnek és a hazaszeretnek szükségképpen egyaránt tettekben kell megnyilvánulnia. A legfőbb jócselekedet a köz javának szolgálata, amely minden polgárnak és hívőnek legszentebb feladata.

A hívek körében tartott szentbeszédekben tehát a lelkészkedő papság is magyarázta az áprilisi törvényeket, követve ezzel püspökeik és közvetve — mint láttuk — az új kormány igényeit is. Különösen fontos az ő esetükben is, hogy hogyan értelmezik be-

szédekben a korszak két kulcsfogalmát: a szabadságot és az egyenlőséget. A parasztság körében — némileg leegyszerűsítve —, a szabadság gyakorlatát az új körülmények közt gyakorta úgy fogták fel, hogy szétosztják a földeket, és lényegében „mindenki szabadon azt tehet, amit akar”. Ezt a nyilvánvalóan kaotikus és anarchisztikus állapotokat eredményező elképzelést a belső béke megőrzése érdekében ki kellett küszöbölni. Erre törekedtek az egyháziak, amikor a szabadságot — az interpretációk közös pontjait összefoglalva — törvények által védett és egyben körülhatárolt szabadságként magyarázták a templomi hallgatóság előtt. Az egyenlőség a korban szintén meghatározó fogalmának értelmezésében is fontos szerep jutott a lelkeskedő papságnak. A hívek körében ezt nemegyszer őskommunistikus értelemben gondolták el, ami szintén veszélyeztette volna a polgári berendezkedés szilárdságát. Ezzel szemben a papság szentbeszédeiben az egyenlőséget jobbra a nemzetek közötti, illetve — a törvények előtt — az egyes polgárok közötti viszonyként mutatja be.

Összegezve az előzőekben vázoltakat elmondható, hogy a főpásztorok által kiadott cirkulárok és a lelkeszi prédikációk — amelyek közül az előzőekben terjedelmi okokból csupán néhány példát emelhattünk ki — tartalmában határozott közös irány bontakozik ki. Ennek lényege úgy foglalható össze, hogy az átmeneti időszakban — 1848 tavaszi hónapjaiban — a megyéspüspökök és a világi papság többsége kiállt az új nemzeti alapú polgári berendezkedés és az azt képviselő Batthyány-kormány mellett. Az egyháznagyok egyrészt inkább az anarchikus állapotok elkerüléséhez nélkülözhetetlen politikai stabilitás megőrzése céljából, másrészt — nem kizárhatóan — belső indíttatásból támogatták a bekövetkezett változások után kialakult rendet. Az alsópapság részben vezetői utasításra, részben — és itt ez a hangsúlyosabb — belső szimpátiából tette ugyanezt.

Az 1848 tavaszán megalkotott törvények és az új berendezkedés iránti lojalitás megteremtéséhez tehát a katolikus papság is nagyban hozzájárult. Az átmeneti időszakban a közrend és a stabilitás fenntartása nagy számú hívei körében nem kis mértékben a katolikus egyházon múltott.

Papi sorsok 1848-49

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében

Született 1968-ban Kalocsán. Az ELTE történelemlevéltár-történeti muzeológia szakán végzett 1995-ben. Jelenleg a Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltárban dolgozik és az ELTE 19-20. századi magyar történeti doktori iskolájának (PhD) hallgatója.

A klerikusok szerepvállalása

Az elmúlt százötven évben sokan és sokat írtak a katolikus egyház 1848-as szerepéről. Ugyanazon tények megítélését, a történeti értékelést gyakran befolyásolták politikai tényezők, ideológiai szempontok. A vizsgálódást általában „felülről”, a hierarchia csúcsa felől kezdték, s így rendszerint a főpapság és az egyházigazgatási központok szerepe került előtérbe, miközben az alsópapság helyzetét legfeljebb néhány egyházfegyelmi kérdés felvetéséig érintették. Természetes, hogy a nagyvárosok, az országos események zaja elnyomta a vidék csendjét. Mégis az ország lakosságának nagy része a „nehezebben megfogható” vidéki hétköznapokban élte át 1848-49 főlemelő pillanatait és nehézségeit: köztük voltak a plébánosok és káplánok, akiket egyébként a közösségek vezetői között tartottak számon. Vajon részt vettek-e ők is a szabadságharc eseményeiben, s ha igen, milyen szerepet vállaltak? Mi lett tevékenységük eredménye, büntetése?

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye névtárának adatai szerint 1848-ban a lelkipásztorkodó papság létszáma 200 fő volt, 110 plébános mellett 90 káplán szolgált. Az 1850-es évek fegyelmi eljárásainak aktái alapján megállapítható, hogy legalább huszónhét papi személy vállalt aktív szerepet az 1848-49-es eseményekben. Közülük tizenötön fegyveresen — honvédként, nemzetőrként — harcoltak, négyen kaptak tábori lelkészi kinevezést, ketten a szerb támadások áldozatai lettek a délvidéken, hat fő pedig lázító beszédek, forradalmi izgatás miatt lett elítélve. Egyházmegyeszolgálat szerint csoportosítva a 27 fő között 20 káplánt, 5 plébánost és 2 teológiai tanárt találhatunk. Ha figyelembe vesszük a szemináriumból honvédnek állt papnövendékek számát (14), mindent egybevetve 41 klerikus tevékenységéről vannak adataink.

A számok elgondolkodtatóak. Első látásra feltűnő lehet a plébánosok csekély részvételi aránya (5:110): ez rögtön érthetővé válik, ha lelkipásztori feladatukra, életkorukra gondolunk. A javadalmas plébánosok sokkal nehezebben hagyhatták el egyházközségüket, mint a segédlelkészek. A plébánosok felelőssége volt az egyes közösségek vallási életének biztosítása. Helybenlakási kötelezettségüket a kánonjog is szigorúan előírta, átlagos életkoruk pedig viszonylag távol állt a besorozott honvédekétől. Nem meglepő tehát, hogy az egész egyházmegyéből mindössze egyetlen plébános vett részt honvédként a szabadságharcban, egyébként ő is engedély nélkül hagyta el plébániáját. Az eseményekben részt vevő többi négy plébános közül egy meghalt a szerb támadások követ-

keztében, a másik három ellen pedig templomi beszédei és egyéb kijelentései miatt indult eljárás.

Sokkal jelentősebb tevékenységre utalnak a számok a káplánok részvételi arányában (20:90). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy minden negyedik-ötödik káplán tevékenyen részt vett az eseményekben, s emiatt később tisztázó, igazoló eljárásra kényszerült és büntetést is kapott. Ők nagyrészt fegyveres szolgálatot vállaltak, átlagéletkoruk 30 év volt. Éppen szolgálatuk fegyveres voltát figyelembe véve nevezhetjük számukat abszolút értékben és arányaiban is jelentősnek, hiszen súlyos eseményeket, érzelmi és lelki folyamatokat kellett ahhoz átélni, hogy az oltár szolgálói fegyvert ragadjanak és a csatatérig jussanak. Az általunk vizsgált papok szolgálati helyeinek áttekintése is igazolja, hogy a súlyos okot elsősorban a délvidéki szerb pusztítás szolgáltatta. Ada, Bajmok, Bezdán, Kerény, Szabadka, Szond, Topolya, Újvidék, Zombor stb. adta ezeket a káplánokat. Az 1848-49-es események papjai tehát nagyrészt a főegyházmegye bácskai területéről származtak, az egyetlen ezen kívüli jelentős központ Kalocsa, az érseki székhely volt, amely hat felszentelt fővel és tizennégy szeminaristával „szerepelt”. A fentiek alapján tovább finomítva statisztikai megfigyelésünket kimondhatjuk, hogy az egyházmegye bácskai részében minden harmadik káplán részt vett a harcokban.

¹Bárh János: *Adalékok az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez*, In:

Cumania III. Historia. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok

Közleményei, 1975, Kecskemét, 235-238.

²A statisztikai adatok, valamint a további ismertetés levéltári forrása KÉL. 3. b.: Kalocsai Érseki Levéltár, Perszonális iratok fondja, egyházmegyes papok iratai.

Engedélyt kérő levelek

A papság 1848-49-es tevékenységét összegző számadatok tehát alátámasztják a történetírás azon korábbi megállapítását, hogy a regionális különbségeknek köszönhetően a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye vezetői, és így személyesen Nádasdy Ferenc érsek is természetes szövetségesei lettek annak a magyar kormánynak, amely az egyházmegye déli területét sújtó, idegenből bujtogatott szerb nemzetiségi lázadás ellen honvédségével, nemzetőrségével fölvette a harcot.¹ Láthattuk, hogy e természetes szövetség tevékeny részese lett jónéhány lelkész is. Az érsek és a főkáptalan pénzzel, élelemmel támogatta a nemzetőrséget és a honvédséget, miközben rossz közlekedési viszonyokra, ingerültségre, veszedelemre hivatkozva, és más kibúvókat keresve megtagadta több császári körlevél kihirdetését. A papság egy része beszédekkel buzdított, táborig lelkész lett, nemzetőrnek, honvédnek állt. De vajon ki mit értett az említett szövetségen, s milyen következményei lettek mindennek a megtorlás idején? A válaszok érdekében közelebbről is meg kell vizsgálnunk a felelősségre vonás dokumentumait, az ún. tisztázó eljárások aktáit.²

Az egyházmegye lelkészei természetesen engedélyt kértek szolgálati helyük elhagyásához, illetve bizonyos esetekben utólagos értesítést küldtek besorozásukról. Nádasdy érsek a kért engedélyeket megadta, az utólagos értesítéseket is tudomásul vette, időnként jókívánásait — például Isten vezéreljen! — is kifejezte. A honvédnek állt lelkészeket mindig gondosan figyelmeztette, hogy szolgálati idejük alatt tartózkodjanak mindenfajta papi

funkció gyakorlásától. Az érsek eljárása azért is feltűnő, mert püspök-helynöke, Girk György 1848 októberében Piukovics Dénes káplán bevonulását egyházi előírásokra és szentírási részekre hivatkozva még nem javasolta, a későbbiekben azonban nem találkozzunk hasonló esettel. Érdekes volt a tábori lelkészek helyzete: az ő elbocsájtásuknál bizonyos esetekben joghatóságot is adtak a működéshez, máskor az is előfordult, hogy a tábori lelkészség vezetőihez vagy a területileg illetékes püspökhöz irányították a kérelmezőt.

A fegyverfogás indítékai

Az elbocsájtást kérő levelek beszédesen őrzik az elhatározások indítékait. „Édes honunk ezer részről fölkelte ellenei nem csupán a megadott alkotmányos szabadság zöldellő fáját, de kivált áldott vidékünkön szentegyházainkat rombolják le, és a kath. híveknek szelíd egyesületét barbár vadsággal gyilkolják és úzik szét kíméletlenül! Vértől szívtől kiserterm mindeddig figyelemmel a dolgok menetelét és fohászokdottam fel az emberiség közös atyjához: lenne bírása, lenne kegyes pártfogója igazságos ügyünknek. Ám, de e vadság elnyomására közös erőt igényel a természet rendszere, Isten pedig a munkátlanul kibocsátott fohászt nem hallgatja meg!”³ A fegyverfogás céljaként tehát első helyen a további szerb pusztítás megakadályozása szerepel, s a levelekben a lelkesedés ízét, a hazaszeretet megfogalmazásának szép példáit is megtalálhatjuk: „Ha szabad volna földi lényt imádnom, az csak hazám, csak nemzetem lenné. Inkább nem lenni mint hazám’, inkább nem lenni, mint nemzetem’ hű fia nem lenni. Ez szám kiolthatatlan érzete. S Kegyelmes Uram! lelkem — ha szabad mondanom — e földi bálványai jelenleg veszélyben forognak. Veszélyben, minőt évkönyveink lapjain hiában keresnénk... a honvéd pályára léptem, pályára, hol magát életmet vagyok áldozandó, éltem’ a gyengélkedő egészségűt ugyan, de arra alkalmast, hogy a pályaképesb harcosnak szánt golyót felfoghassa.”⁴ Megrendítő sorok, különösen ha figyelembe vesszük, hogy írójukat, Barakovics Bélát csakugyan „megtalálták” a golyók, fején és karján súlyosan megsebesült, és tisztázó eljárása után 1851-ben, 29 évesen meg is halt. Az egyes papi sorsok vizsgálata természetesen tovább színesíti az eddig kirajzolódott képet: egy-egy csekély jövedelmű káplánnak például sokat jelentett anyagilag a tábori lelkészi fizetés, s volt olyan eset, hogy az elnéptelenedett falu káplánja kifejezetten megélhetési gondokra hivatkozva, a koszt és kvártély reményében állt be honvédnek. Előfordult néhány esetben az is, hogy a bevonulást fegyelmi problémák, helyi káplán-plébános konfliktusok előzték meg, s a távozás így bizonyos szempontból menekülésnek hatott. Arra is volt példa, hogy egy tisztelgő látogatásra érkező polgári küldöttségből egyszerűen „ottfogtak” valakit Perczel Mór táborában, mert a továbbiakban

³KÉL. 3. b.:
Mészáros Ignác

⁴KÉL. 3. b.:
Barakovics Béla

szükség volt helyismeretére...⁵

A fegyveres szolgálatba álló lelkészek zöme rangot is kapott, honvéd- és nemzetőr őrmesterek, hadnagyok, kapitányok, századosok lettek. A harcban általában nem jeleskedtek, viszont jól

⁵KÉL. 3. b.:
Bódogh János, Fontányi
Alajos, Horváth Ignác,
Szemes József

⁶KÉL. 3. b.:
Bódogh János

hasznosították tudásukat a parancsnoki irodákban. A tisztázó eljárások egyik tanúvallomása szerint nevetve mondta egy őrnagy Bódogh János alhadnagynak: „*ere arra Papja, tsak breviarium valo Ötsém a te kezedbe, nem fegyver...*”⁶ Természetesen itt is voltak kivételek, Buday Károly adai káplán, nemzetőr parancsnok pl. négyezer embert vezényelt... A vallomások szerint a legtöbb paphonvédnek csak kisebb sebesülései voltak, általában négy-öt csatában vettek részt. Saját kézzel nem öltek, bár puskájukat az ellenség irányában elsütötték, mégsem lehetett biztosan tudni, hogy találtak-e a lövések — állapították meg a vizsgálatok. Egyesek életet is mentettek, Szemes József honvéd őrmester például saját állítása szerint Görgey parancsa ellenére Buda ostrománál több ember életét is megkímélte. A fegyveresen harcoló papok az érseki utasítást követve tartózkodtak a papi funkcióktól, s ez alól csak néhány temetés esetében tettek kivételt.

A fegyverletétel után

1849 augusztusában, a fegyverletétel után a bizonytalanság időszaka következett. Volt, akit a császári seregbe soroztak, volt aki fogságban várakozott, a szerencsésebbeknek sikerült valamilyen úton hazajutni, ők családjuknál, esetleg egykori szolgálati helyükön várták a további fejleményeket. Egy valami azonban közös volt: néhány hónapon át senki sem tudta, milyen büntetés vár rá. A velük kapcsolatos első hírt az egyházmegye szeptemberi körleveléből hallhatták, ebben arra kapott utasítást a papság, hogy a volt katonapapokat a misézéstől és minden egyéb egyházi szolgálattól tiltsák el. Az egykori honvédek részére ez tulajdonképpen a papi funkciók további felfüggesztését jelentette. Az év végére az egyházmegye központjában már tudták, hogy a paphonvédek ügyében a szentszék lesz az illetékes bíróság. A hadbíróságok a közigazgatási kerületekben működő feygyelmi bizottmányok útján továbbították az egyházi személyek iratait a szentszékekhez. A feygyelmi bizottmányoknak (Disciplinar Comitée) jogukban állt betekinteni az iratokba, de az ítélezést az illetékes egyházi bíróságra hagyták. Betekintési jogukat viszont tágan értelmezték, ezzel kapcsolatban az illetékes tisztviselők kifejtették, hogy joguk van az iratokat átvizsgálni és mérlegelni, súlyosabb esetekben a megfelelő büntetésről megbizonyosodni.⁷ A világi hatóságok tehát fenn tartották a súlyosabbnak ítélt esetekre a beavatkozás jogát is.

⁷KÉL. 3. b.:
Szép Ferenc

Nehéz feladat előtt állt az egyházmegyei szentszék. A kánonokat szigorúan értelmezve a feygyverviselés egyházi rendből való kizárást vonhatott maga után. Kedvező fordulatot jelentett tehát, amikor ez ügyben magasabb fórumon is nyilatkoztak: „*Öszentsége a romai Pápa a forradalomban résztvett egyházi egyénekre nézve 1850 január 25-én és március 9-én kiadott pápai leveleiben a büntetés más módjait ajánlotta.*”⁸ 1850 áprilisában ennek megfelelően a Kalocsai Főszentszék is megkezdte a tisztázó eljárások lebonyolítását.

⁸KÉL. 3. b.
Buday Károly

A vizsgálatok

Az eljárás lényegét annak az egységes kérdőívnek a kitöltése jelentette, amelyben megkérdezték, hogy ki hol szolgált/ milyen

minőségben és beosztásban/ hány csatában vett részt/ ölt-e embert akár saját kézzel, akár közvetve, utasítással/ részt vett-e stábiális eljárásokban, esetleg fosztogatásban/ volt-e sebesülése/ volt-e fenyítve/ állt-e hadbírótság előtt vagy maga részt vett-e ilyen ítélekezésben? A kérdések végeztével a nyilatkozatok következtek: arról, hogy a kérdőívet kitöltő aláveti magát a szentszék ítéletének, a kirótt büntetést elfogadja/ hogy a vallomását hajlandó esküvel is megerősíteni/ és végül azokról a személyekről, akik a leírtakat tanúként megerősíthetik. A sok kérdés pontonkénti elemzésére nincs módunk, de a válaszok fontos részeit, tanulságait már eddig is sokat idéztük.

Általánosságban talán érdemes megjegyezni, hogy a „komolyabb” kérdésekre szinte kizárólag egyszavas nem volt a felelet, így például egyetlen vallomás sem volt, amely emberölést elismert volna. Honvédekhez illő, meglehetősen uniformizált vallomásokat kapott tehát a szentszék, amelyek között nehéz lett volna bármiféle sorrendiséget fölláítani a vétségek alapján. Akadt viszont egy másik fontos szempont az ítéleteknél, s ez az egyházfegyelmi vétségek megítélése volt. A forradalmi események sodrában többen is olyan kijelentéseket tettek, olyan magatartást tanúsítottak, amely utólag fegyelmi vétségnek minősült. (Pl. bírálták előljáróikat, az egyházi fegyelem hagyományos szabályainak megváltoztatását kérték, hirdették.)⁹ A világi hatóságok előtt minden bizonynyal érdekesebb honvéd múlt az egyházi bíróság előtt másodlagossá válhatott. A penitenciát sokkal inkább befolyásolta az esetleges egyházi fegyelemsértés, melynek tisztázása általában az eljárás menetét is megnyújtotta. Az eljárások zöme egyébként 1851 végéig lezajlott.

A büntetések

A purifikációt, a felmentést minden esetben kimondták, penitenciaként 1-4 hónapi elcsendesedést, lelkigyakorlatot írtak elő, amelyet a legtöbben Kalocsán, a Nagyszeminárium épületével szomszédos agg papok otthonában, az ún. deficienciában töltöttek. Néhányan hasonló célból ferences rendházakba, Bajára és Dunaföldvára kerültek. Az előírt időszak egy részét magányban töltötték, hetente két napot kenyéren és vizen böjtöltek és havonta írásos elmélkedéseket kellett benyújtaniuk. Ellátásuk költségét később levonták jövedelmükből, a szegényebbek esetében pedig az egyházmegyei pénztárból fizették. A tisztázó eljárás végeztével az érintettek hűségesküt tettek, majd az érsek rendelése szerint visszatértek állomáshelyükre, ahol újra lelkipásztori munkába álltak. A deficienciában töltött napokról is megőriztek érdekes részleteket a források: *„Néha énekeltem társaimmal, az igaz de az azért történt, hogy egymást kissé felvidítsuk, mert ha szüntelen magányunkba zárkozva maradunk, úgy elbúsuljuk magunkat, hogy végre hypochondriába esünk... Éneklésünkön azonban azt hiszem senki meg nem botránkozhatott, s legkevésbé a kalocsaiak, mert magyar nemzeti dallokat énekelünk, ők pedig ezeket szeretik, mert hön szeretik hazájokat.”*¹⁰ Az élet

⁹KÉL. 3. b.:

Csicsáky József, Hering Lipót, Buday Károly

¹⁰KÉL. 3. b.:
Csicsáky József

adta megpróbáltatásban is megnyilvánuló játékoság elvezet bennünket egy újabb fontos kérdéshez: hogyan viselték a tisztázó eljárások lefolyását az érintettek? Valóban fontos tényező volt az eljárások során a lelkeszek önérzete. Sokan úgy érezték, komolyan nem mérlegelhető „vétségek” alapján róttak ki rájuk látszat-ítéleteket, hiszen azért vonták őket felelősségre, amit sokuknak maga az ítélkező fórum engedélyezett. A látszat-ítéleteket viszont mégis valóságosan elszenvették, egyházi fenytésükkel folt esett papi becsületükön. S ha nem mentek bele a játszmába, ha nem vették föl a bűnbánó vétkes szerepét, ha nem fogadták el a szabadságharcossal kapcsolatos — siralmas emlékü forradalmat, pártütést, sajnálatos eseményeket emlegető — retorikát, ha megpróbálták igazukat bizonygatni, azzal politikai nehézséget okoztak, kényelmetlenné tették mind a maguk, mind pedig a bíróság helyzetét. Néhány káplánnak bizony hasonló problémákat jelentett a tisztázó eljárás, elkeseredésükben még elbocsájtásukat is kérték a papi rendből, illetve távoli vidékre, külföldre kívántak távozni.¹¹ Hasonló távozásokra végül nem került sor.

¹¹KÉL. 3. b.:
Bagó Gergely,
Barakovics Béla,
Csicsáky József

Az egyházmegye központjában nem értelmezték szigorúan az ítéleteket, nem voltak például hosszabb távú következmények. A néhány hónap deficiencia gyorsan letelt, s hamarosan a kamarai kegyuraságú plébániákra is első helyen jelöltek tisztázó eljáráson átesett személyeket, azaz remélték, sőt meg is kapták az uralkodó, ill. az őt képviselő személy jóváhagyását egykori honvéd papok plébánosi kinevezéséhez. A későbbi életutakat tekintve sem figyelhető meg semmiféle mellőzöttség vagy megbélyegzettség. A káplánokból néhány év múlva a dolgok rendje szerint plébánosok lettek, c. apátok, esperesek, sőt kanonokok is kerültek ki közülük.

A szeminaristák sorsa

Nem esett szó eddig egy nagyon fontos részletről: a szeminaristákból lett honvédek elvesztek az egyházmegye számára. Őket még nem védte a felszentelt állapot, a papi rend tisztelete. Sorsuk a többi honvéd sorsához hasonlóan egészen változatos lehetett, de az egyetlen kivételt, Boros Imrét leszámítva nem térhettek vissza a szemináriumba. Egyikük később világiként, érsekuraldalmi jószágigazgatóként került újra Kalocsára.

Súlyosabb esetek

Viszonylag keveset tudunk annak az öt papnak a peréről, akiket világi fórumon ítélték el, és várfogságot szenvedtek. Ők jelentették azokat a „súlyosabb eseteket”, amelyeket a fegyelmi bizottság fenntartott magának. A beavatkozás pontos menetét nehéz rekonstruálni, de egy dolog bizonyos: mindannyian csak szóval vétektek, azaz a kimondott szó esetükben súlyosabb büntetést vont maga után, mint másutt a honvédek fegyverfogása... A pártütőkkel való együttműködés, az uralkodóház elleni izgatás szerepelt a vádakban, ez a valóságban a lakosság szószékről történő buzdítását, vagy éppen „swarczgelb kutyák” emlegetését jelentette. Az öt elítélt közül Szekeres György plébános a börtönben halt meg. Domsich Antalt hazatérése után nyugalmazták, hamarosan ő is

elhunyt. Hering Lipót és Fratrīts Lőrinc csak kb. egy évig voltak börtönben. A hosszabb ideig, négy-öt éven át fogva tartott Dom-sich Mihályt és Sörös Imrét az egyházmegye időnként pénzküldeménnyel segítette. A hazatérők újból egyházi szolgálatba álltak, de a börtön emléke, a személyükkel kapcsolatos óvatosság őket már halálukig elkísérte. Őt esetben tehát nem sikerült az érseknek megvédenie papjait. Az ítéletek enyhítésének kérelmezésén, segítő küldeményeken túl az egyházmegye az ő esetükben nem sokat tehetett. A várbörtönökbe zárt papok példája szempontokat adhat az egyházmegyei bíróságok fentebb részletezett működésének megítéléséhez is: ezek a bíróságok s az itt folyó tisztázó eljárások segítségével vált lehetővé, hogy komoly büntetés és törés nélkül vészelve át az abszolutizmus éveit a 48-as papság jelentős része.

***A Vigilia Kiadó
gondozásában megjelent
új könyvek***

BOROS LÁSZLÓ:

A halál misztériuma 540,- Ft

ANTON GOTS:

Szenvedésemet örömmre váltottad 230,- Ft

Novemberben várható:

A FRANCIA PÜSPÖKI KAR:

A hit hirdetése a mai társadalomban

Levél a francia katolikusokhoz

Megvásárolható és megrendelhető

a Vigilia Kiadóhivatalnál:

Postacím: 1364 Budapest Pf. 48.

1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em.

Telefonon: 317-7246; Faxon: 317-7682

Gróf Batthyány Lajosné

FRIEDREICH ENDRE

1878-ban született. Piarista szerzetes volt. Temesváron, Veszprémben, Vácott és Budapesten tanított, majd haláláig, 1952-ig vezette a rendtartomány könyvtárát és levéltárát. Rendtörténelmi kutatásai mellett sokat foglalkozott Batthyány Lajos miniszterelnök sorsával is. Hosszú időn át tervezte Batthyány-né *Emlékiratainak* kiadását, amellyel azonban nem készült el. A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában található hagyatéka őrizte meg az itt első ízben közölt tanulmányát is, amely 1937. március 12-én hangzott el a Szent István Akadémia II. osztályának felolvasó ülésén.

¹Batthyányné emlékiratait Friedreich Endre hagyatékából Urbán Aladár adta ki: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*, in: Századok, 1981, 587-620. (A továbbiakban ennek lapszámaira hivatkozunk.) Az iratokat azonban fölhasználta Károlyi Árpád:

1849. október 6-án császári vadászkatonák golyói megölték a haditörvényszéki ítélet alapján halálra ítélt gróf Batthyány Lajost, Magyarország első miniszterelnökét. A hírlapokban közzétett ítélet csak semmitmondó általánosságban ismertette a halálbüntetést indokló vádakot, de nem találtak hitelre a bécsi kormány későbbi közleményei sem. A hazug vádaktól és ferdítésektől hemzsegő tendenciózus cikkek nem tájékoztatták a közvéleményt a nagy per lefolyásáról, viszont azok sem ismerhették a per igaz történetét, akik röpirataikban Batthyány védelmére keltek. Többen a Batthyány ügyében eljáró hadbíró, Leuzendorf Lajost próbálták megkörnyékezni, hogy adatokat szerezzenek tőle, de ő erre nem volt hajlandó.

A hadbírón és a Batthyány sorsát intéző felsőbb körökön kívül a vértanú özvegye, Zichy Antónia grófnő tudott még aránylag legtöbbet, ő azonban csak a történetíró Horváth Mihálynak engedett betekintést irataiba. Horváth ezekből közölte *Magyarország függetlenségi harcának története* című, 1865-ben megjelent munkájában Batthyány búcsúlevelét feleségéhez.¹

Zichy Antónia 1816. július 14-én született Pozsonyban. Atyja a Zichy grófok cifferi ágából származott, mely a 18. század derekán telepedett le Pozsony megyében. Gazdag főúr volt, Pozsony megyén kívül több nagy dunántúli birtoknak is tulajdonosa, aki sok jótékonyt ismertetett, jobbjait megbecsülte, birtokain iskolákat s templomokat építtetett. Méltó élettársa volt Batthyány Antónia grófnő, a dúsgazdag Batthyány János lánya. Batthyány Jánost magyar Krózusnak nevezték, azt beszéltek róla, hogy az Esterházy herceg után ő az ország leggazdagabb főura. Amikor a napóleoni háborúk után mindenki el volt adósodva, neki telt építkezésre, birtokvásárlásra, pedig jótékony célokra is hatalmas összegeket áldozott: végrendeletében 200.000 forintot hagyott árva- és szegényházakra, kórházakra, iskolákra, így Németújvárott iskolát alapított, hogy a német és horvát gyermekek megtanulhassanak magyarul.

Zichy Károly és Batthyány Antónia házasságát Isten hét gyermekkel áldotta meg: Anna, Mária, József, Antónia, Karolina, János és Ferenc. A fiúk Méhes János keze alatt nevelkedtek, a lányokat német és francia nevelőnők tanították.

Magyarul mindegyik tudott, persze a fiúk jobban beszéltek nyelvünket, mint nővéreik, így János, aki korán kezdett gazdálkodni, hamisítatlan somogyi dialektusban írt és beszélt. A telet Pozsonyban, a dunaparti Zichy házban vagy nagyatyjuk bécsi pa-

Németújvári gróf
Batthyány Lajos
főbenjáró pöre, Bp.,
1932. Ismertetése F. E.
tollából: Levéltári
Közlemények, 1932,
330-334. Válogatott
magyar kiadása: Urbán
Aladár: *Batthyány Lajos
gróf főbenjáró pöre*,
Bp., 1991.

**Batthyány és Károlyi
grófnék**

lotjában töltötték, a nyarat Cifferen, (Pozsony megye), közben hosszasan időztek dunántúli birtokaikon.

A család zavartalan boldogságának csakhamar vége szakadt, mert korán elvesztették a szerető édesanyát, aki 1825-ben Pozsonyban hunyt el. Végrendeletében megindító szavakkal búcsúzik gyermekeitől. Kérve kéri őket, hogy szeretettel gondozzák a kisebbeket, legyenek állhatatosak a balszerencséiben, mértéktartók a szerencséiben, erősek a kísértésben, vidámak könnyelműség nélkül, jótékonnyak pazarlás nélkül, ápolják szívükben a vallást: gyámolítsák a szegényeket és szenvedőket, a kötelességteljesítést tekintsek életcélnek, a szórakozást csak mellékesnek.

A halálba készülő édesanya megható intelmei mély nyomokat véstek Zichy Antónia grófnő lelkébe. Anyja végrendeletét 1856-ban Lindauban lemásolta Emma lányának, a későbbi Batthyány Gézánénak: „Számodra írtam le édesanyámnak végrendeletét, mert azt gondoltam észrevenni, midőn elől olvastam, hogy megtetszett neked. Olvasd el némelykor. Magam sem mondhatok neked mást — és tartsd eszedben, hogy a kötelesség teljesítésében talál az ember igaz meglegedést.”

Az elárvult lányokat rokonaik vezették be a társaséletbe Pozsonyban és Bécsben. Mind a négyen szépek és gazdagok voltak, csakhamar férjhez is mentek: Annát Odescalchi Agoston hg, Máriát Walterskinchen Vilmos báró vette nőül, Antóniát gróf Batthyány Lajos, Karolinát pedig gróf Károlyi György. Batthyány 1834. december 14-én esküdött meg Pozsonyban Zichy Antóniával. Nagy utazásokat tettek, bejárták Olaszországot, Franciaországot s Angliát, majd hazatérve Ikervárott rendezkedtek be; újraképzették az ódon kastélyt, és gazdálkodni kezdtek. Batthyány ekkor ébredt tudatára annak, hogy hazájával szemben kötelezettségei is vannak, és egyre növekvő tettvágyal vett részt a reformkorszak munkájában. Hogy a birtokain élő szegény lakosságnak munkaalkalmat teremtsen, meghonosította a selyemtenyészést, sok ezer eperfát ültetett, selyemfonót állíttatott fel és cukorgyárat alapított, majd nemsokára vezetőszererepre emelkedett az országgyűlési ellenzék soraiban. Bátorsága, áldozatkészsége és önzetlensége megszerezte a népszerűséget, de nem volt rajongóbb csodálója és hívebb munkatársa, mint hitvese, aki lelkesen karolta föl a férje által kezdeményezett vagy támogatott ipari, védegyeleti s társadalmi mozgalmakat, nővérevel gróf Károlyi Györgynével együtt. Ők vették fel először a honi gyártmányú babos kartonruhát, divatba hozták a hazai termékek és készítmények vásárlását, meghonosították az eddig elzárt főúri termékekben a hazafias szellemet, megteremtették a magyar szalonéletet. Környezetükre gyakorolt hatásukkal társadalmi, sőt politikai tényezőkké is váltak, a nemzet pedig szívébe zárta a két kitűnő nőért. Mikor 1844. november 15-én Pozsonyból Pestre érkeztek, a fiatalság fátylászmenettel és éjjeli zenével, Vay Dániel pedig beszéddel hódolt nekik, mire ők

könnyekig meghatva válaszoltak. Még Petőfi múzsáját is megihlette e pillanat: „Láttátok e két tündérvirágot? / Borús hazánknak két sarkcsillagát? / Evezhetsz bátran, nemzetem hajója! / Nem veszhet az célt, aki ilyet lát. / Én láttam őket, mint égi jelenések. / Szokatlan köztünk ilyen látomány: / hanem mi volt e fény a lánghoz képest, / mely ekkor égett keblem belsején.”²

²Petőfi Sándor:
Batthyány és Károlyi
grófnék, in: Versek,
1844.

A nők politikai befolyásának hatalmát és erejét a kormány is idejekorán észrevette, és kémeivel, az úgynevezett konfidensekkel, akik minden társaságba beférkőztek, állandóan figyeltette a társadalmi s politikai mozgalmakban való szereplésüket. A konfidensek jelentései többet foglalkoznak e hölgyek szereplésével, mint sok politikussal. A 40-es években folytonosan figyelik a két grófnőt. Lássunk jelentéseikből néhány mutatványt.

Kémjelentések

1839. december 24. A legszenvedélyesebben politizáló dámák Károlyi Györgyné, Batthyány Lajosné, Várkonyiné és Ödryné. Batthyány december 9-én fényes ebéden látta vendégül elvtársait: ott volt Bertha Sándor, Széchenyi István, br. Eötvös József. A háziasszony Deák Ferencet és Klauzál Gábort ültette maga mellé. Sok lázító beszédet mondtak.

1840. szeptember 8. Batthyányék a selyemtenyészési mozgalom címén ikervári kastélyukba több mint 40 vendéget hívtak meg. A vendégek lelkesen éltették a kedves háziasszonyt és a túlzó szellemben szónokló Batthyányt.

1841. április 1. Batthyány az épülő Lánchíd mellett akar palotát építeni és nagy társadalmi életet szándékozik élni. Feleségének is nagy szerepet szán.

1842. február 1. A Nemzeti Színházban Vörösmarty *Az úri hölgyhöz* című költeményét szavalták. Ebben a költő a főúri hölgyeket ostorozza nemzetietlen gondolkodásuk és viselkedésük miatt és valósággal elátkozza őket. Sok arisztokrata hölgy volt jelen: nagyon megbotránkoztak az erős támadás miatt. De Batthyány Lajosné nemcsak, hogy nem botránkozott meg, hanem azáltal keltett nagy feltűnést, hogy többször lelkesen tapsolt. Általában ez a hölgy pesti tartózkodása alatt állandóan nemzeti érzésével tüntet, az ifjúság máris lelkes honleánynak tartja. A liberálisok szerint, ha szerepét okosan fogja játszani, történelmi hírnevet szerez magának.

1842. január 19-én tartották meg Pesten a hagyományos juristabált — ezernél több résztvevővel. A főnemesség elvegyült a társaságba. A multság a nemzeti szellem jegyében folyt le: háromszor táncoltak magyar táncot, ebben az egész társaság részt vett. A Pesten időző követek valamennyien ott voltak. Deák Ferenc állandóan a hölgyekkel szórakozott, a főrangú dámák körülrajongták. Batthyáyné az ő karján lépett be a terembe. Amikor beléptek, a tömeg szétvált előttük, és hódolattal utat engedett, míg mások a nagy tolongásban alig tudtak bejutni. Feltűnt, hogy Deák ennyire kitüntette Batthyáynét, mert egyébként ilyen szórakozásokban nem szokott részt venni.

1843. január 13. Batthyányék az iparegyleti gyűlés után fényes ebédet adnak, itt Batthyáyné tüntető szívességgel foglalkozik vendégeivel.

1843. február 3. Batthyáyné és Károlyiné megnyitották szalonjaikat. Mint lelkes honleánys szerepelnek. Mindketten bált is adtak. Batthyányék az országos bizottmány valamennyi tagját meghívták, Károlyiéék még 12 jurátust is. Kizárólag magyarul társalogtak, csakis magyar táncot táncoltak. Úgy látszik, azt akarják megmutatni, hogy amint Párizsban francia a szalonélet, Pesten is meg lehet teremteni a magyar társaséletet. A farsang nagyon vidáman telik, a haziai tekintete főként a két grófnőre irányul, ők a társaság lelkei, mert jőpéldájukkal többet tettek a nemzeti érzés megerősítésére, mint egy országgyűlés, hiszen a divatnak nagyobb a hatalma mint a jogi vitatkozásoknak. Batthyáyné bálján annyi volt a férfi, hogy alig jutott nekik táncosnő, multságaikat inkább párthíveik látogatják. Batthyány ügyesebb és kedvesebb házigazda, mint Károlyi, ezért multságaik láto-

gatottabbak. Bánffy Pál báró ezen mulatságokon kolosszális étvágyával tűnt ki. A Nemzeti Kaszinó mulatságain azelőtt is részt vett a középosztály, de a mágnások külön kottériát alkottak, és a közrendűekkel alig álltak szóba. Batthyányéknál a jelenlevők egyetlen nagy társaságba olvadtak össze. A kaszinóbálokon tájékozatlan szemlélő is azonnal felismerhette a különböző osztályokhoz tartozókat, Batthyányéknál pedig csak az, aki személy szerint ismeri a jelenlevőket. Károlyi nem politizál annyira mint Batthyány, ezért kevesebben is járnak hozzájuk, de felesége ellátogat nővére estélyeire, és ott meghívogatta a politizáló urakat.

1843. február 10. A juristabál védőasszonyává Szentkirályinét, az alispán nejét választották meg. A mulatságot nagy korteskedés előzte meg: az egyik párt Batthyányinét, a másik Károlyinét, a harmadik Szentkirályinét kívánta védnöknek. Végül is szavazással döntöttek. A bál fényesen sikerült, ott volt a két grófné is és kitűnően mulattak. A magyar tánc már általános.

A hölgyek nemcsak a társasmulatságokon élesztik a nemzeti érzést, hanem a gyűléseken is megjelennek. 1843. április 10-én Pest vármegye követválasztó gyűlésén már reggel zsúfolásig megtelik a vármegyeház terme. A haladópartiai jelöltei Ráday Gedeon gr. és Szentkirályi Móric. A karzatot a hölgyek szállják meg, ott van Batthyányiné, Károlyiné és gr. Nádasdy Lipótné is. A hölgyek ülőhelyéről hatalmas papírlapok csüngenek le: piros betűkkel van rárajzolva a két népszerű jelölt neve. A dámákat többször megéleljük, harsány éljenzés fogadja Kossuth Lajost is, de éltetik gr. Károlyi Istvánt is, a vármegye népszerű főispáni helytartóját, amikor kijelenti, hogy Rádayra és Szentkirályira szavaz. A hölgyek vidékre is kiszállnak, Károlyiné Csongrád megyében Klauzál Gábor mellett agítál, népszerűségük országszerte növekszik, az országgyűlési ifjúság hódolata jeléül arcképüket rézbe akarja vésetni. Az 1845. évi védegyeleti bálon Károlyiné betegsége miatt nem jelenhetik meg, annál nagyobb hódolat veszi körül Batthyányinét. 1845-ben Károlyi György ellátogat Nagykárolyba felesége és Batthyányék kíséretében. A Védegyelet érdekében hatalmas agitációt kezdenek, de távolabbi terveket is szőnek; a legközelebbi tisztújításra akarnak pártot alakítani. Szándékaikat az aulikus gr. Károlyi Lajos igyekszik ellensúlyozni.

A Batthyány család élete

De nem szabad azt hinnünk, hogy Batthyányiné élete 1848 előtt csupa mulatság vagy politika volt. Elsősorban férjét megértő, jó feleség, azután gyermekeit odaadóan szerető anya. Első gyermekük, Antónia, két éves korában halt meg Bergamóban: a mélyen lesújtott anya megvigasztalódott, mert még ugyanazon évben született egy kislányuk, Emma, majd 1840-ben Ilona. 1845-ben megérkezett a várva várt fiúcska, Ákos is, de két hónapos korában meghalt. 1846-ban Pesten született Elemér fiúk. Gyermekeiket magyar szellemben nevelték, piros csizmás pruszlékos dajkáik voltak, a falusi parasztgyermekek voltak első játszótársaik.

Batthyányék 1849 előtti levelezése elveszett, mert 1849. január 2-án Ikervárrott, később pedig Pesten összes irataikat lefoglalták, és sohasem kerültek vissza. Szerencsére fennmaradt Batthyányinak és feleségének több levele Zichy Károly grófhhoz. Felesége és gyermekei iránt érzett meleg szeretet sugárzik ki Batthyányinak apósához írt soraiból: mélységes aggodalom, ha a legkisebb bajuk van, öröm, ha már elmúlt a veszély.

Batthyányiné a forradalomig alig ír másról, mint férjéről és gyermekeiről, de 1848-tól kezdve már egyre gyakrabban szól a politikai helyzetről is. Örül a nemzeti vívmányoknak, azonban tisztán látja a helyzet nehézségeit és a férje feje fölé tornyosuló felhőket is. Ez tűnik ki Emlékirataiból is: „Mikor Bécsből a hírt

hozták, hogy Lajos ki lett nevezve miniszternek, mindamellett, hogy örvendetes hír volt hazánkra nézve, mégis könnyek között vettem e hírt, és mikor barátaink megkérdezték: Hát maga nem örül? azt válaszoltam, hogy egy félévig aludni szeretnék, és akkor ébredni, mikor rendes kerékvágásban lesz minden! Minő ébredés lett volna az!³ Látszólag örvendezve, de lelkében mélységes aggodalomtól gyötrődve vett részt az egymást érő ünnepségeken. Sárváron megalakul a nemzetőrség, ő a zászlóánya. Ikervárott utcahosszat vidám dalokat énekelnek a gyermekek: „Dézma-robot elveszett, táncolhatunk eleget... dézma-robot elveszett, aludhatunk eleget.” A kis Ilona nagyon szeret és tud is énekelni, egész nap dallározik, és újabb meg újabb énekeket hoz a faluból. Pesten a Rákosmezeyén nagy dísszel ünneplik meg a nemzetőr zászló felszentelését. Czizler Ignác, a régi császári táborigazgató alázatosan hajlong a miniszterelnök Batthyány előtt.⁴ A tábor pap arcvonásai jól bevésődnek a grófnő emlékezetébe: 1849. okt. 5-én este halálraszánt férje síralomházának küszöbén találkozik vele, ahova gyóntatni küldték.⁵

³Visszaemlékezés, 596.

⁴1848. jún. 24-én Batthyányné és húga, Károlyné lettek az 1. és 2. honvédzászlóaljok zászlóanyái. Ld. Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, Bp., 1973., 319.

⁵Visszaemlékezés, 607.

⁶Batthyány a Vas megyén átvonuló horvát népfőlkelők ellen akart vonulni, de október 10-én Hegyfalunál leesett a lováról. Ld. Urbán Aladár: *B. L. és a vasi népfőlkelőseger*, in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 786-801.

⁷Ekkor Batthyányt a sárvári kerületben képviselőként újraválasztották. Ld. Urbán Aladár: *B. L. a népképviseleti országgyűlésen 1848 decemberében*, in: *Századok*, 1991., 205-208.

⁸Visszaemlékezés, 591-592.

Az emlékiratok

Batthyány 1848. október 2-án végleg lemondott, és Ikervárra vonult vissza,⁶ csak december 6-án ment újra Pestre, hogy részt vegyen az országgyűlés tanácskozásain,⁷ majd az országgyűlési küldöttséggel Windischgrätzhez indult tárgyalni. Windischgrätz őt nem fogadta, de tiszteletben tartotta a parlamenti jogot, és csak 1849. január 8-án fogatta el Pesten, mikor a küldöttséggel ide visszaérkezett.

Fogságának történetét Batthyányné két emlékiratban örökítette meg. Az elsőt németül, 1850-ben kezdte külföldön, és 1858-ban fejezte be. 1882-ben magyar nyelven átdolgozta gyermekei részére, hogy — amint írja — „idővel ezen lapok szolgálhassanak mint okiratok Lajos élete leírására és némileg az én igazolásomra is, hogy lássák, miszerint mindent elkövettem, őtet megmenteni, és miután ez nem sikerült, legalább amennyire tehetségemben volt társaságában lehetni, őt mindenhová követni és amennyire lehetett, őt felvidítani. Eleinte németül írtam le mindent (...) sok könny között, mindjárt halála után Rorschachban. (...) Később magyarra fordítottam azon lapokat tudván, hogy ti a magyar nyelvet jobban bírjátok, ezen fordításban némi változásokat tettem, némely esemény még később jutott eszembe, olvassátok (...) és emlékezzetek atyátokról, de anyátokról is, ki ha ti nem lettetek volna a kedves gyermekeim, egy órával sem maradtam volna tovább életben, vagy legalább úgy bosszultam volna meg az ő ártatlan, igazságtalan és kegyetlen halálát, hogy engem is kellett volna életemből megfosztani. — Csak miattatok maradtam életben. — Szeressétek egymást és tiszteljétek atyátokat.”⁸

Az első emlékiratot, a közeli eseményekre való emlékezés alapján írta. A dátumok meghatározásában a fogság alatt váltott levelek támogattak. A második már rendszeres feldolgozás: a szöveg-

ben többször hivatkozik forrásaira, nagyoobbrészt férje és saját leveleire, azonkívül a katonai hatóságokhoz intézett kérvényeire adott válaszokra, és ezeket függelék gyanánt közli. 1849. január 2-án katonaság szállja meg az ikervári kastélyt, lefoglalják az iratokat, és zár alá veszik az értékeket.

Január 8-án este Batthyányné íróasztalánál ül: tekintete férje arcképén révedezik. „Lajos képe volt előttem, azon kép, melyet mint menyasszony tőle kaptam. Egykori boldogságunk mint fiatal házások, szomorúságunk és fájdalunk, midőn két gyermekünket veszítettük —, azt mind ködfátyolként előttem láttam, egyszerre olyan fájdalmat éreztem szívemben, utána vágytam, éreztem, hogy ő szenved. Ezen pillanatban sírnom kellett. Oh, ez előérzése volt talán mindannak, mit ő később szenvedett és eme végzetlen szerencsétlenné tett.”⁹

⁹Visszaemlékezés, 595.

Batthyányné január 20-án értesül férje elfogásáról. Másnap Emma lányával útnak indul, és az ellenséges táborokon keresztül, sok viszontagság után elérkezik Pestre. Nagy öröme napról napra meglátogathatja a budai helytartótanácsi palotában fogvatartott férjét. Batthyány a kicsinyeket is szeretné látni, ezért visszamegy értük Ikervárra és elhozza őket.

A rabságnak is lehet derűs időszaka: családja szabadon látogathatja, fél napokat töltenek nála, szabadulással, felmentéssel hitegetik. Buda ostromára felvonul a magyar honvédsereg. Batthyány egy-egy órára kijárhat a bástyára is sétálni. Távcsővel nézi a Rákos felől gyülekező magyar hadakat. A várban már nagy a fejtelenség, a foglyokkal alig törődnek. Batthyányné meg akarja szöktetni férjét és a vele együtt raboskodó Károlyi István grófit, gondoskodik áruháról, hogy inasruhában surranjon ki vele. A rab Batthyányban feltámad az igazi Batthyány: „Jó lovon karddal a kézben szívesen, de így asszony mögé bújva, ahhoz nem tudom magamat elhatározni.”¹⁰

¹⁰Visszaemlékezés, 598.

Április 23-án reggel a foglyokat Buda közeli ostroma miatt elszállítják. Az indulás előtt beszélítják Batthyányt, gróf Károlyi Istvánt és Zselinsky Lászlót, és közlik velük, hogy ha bármiféle kísérlet történnék megszabadításukra, agyon fogják őket löni. A búcsúzásra megjelent Batthyány és gróf Károlyi György kétségbeesve tiltakoznak az égbekiáltó embertelenség ellen. A főtisztek szégyenkezve vigasztalják őket, hogy csak félreértésről lehet szó, de a parancs visszavonását nem tudják elérni. A menet útnak indul. Vas megyében a lakosság fenyegetőzve követeli a foglyok szabadon bocsátását. A tisztek kérésére Batthyány szól a néphez, hogy a vérontást megakadályozza. Május 7-én érkeznek a laibachi fellegrvába. Batthyányné csak későn tudja meg, hogy ott vannak, hiába követ el mindent, hogy hozzájuthasson, nem kap engedélyt a látogatásra. Július 23-án a pozsonyi várba, innét augusztus 11-én Olmützbe szállítják. Batthyányné Pozsonyban többször meglá-

togathatja, majd szeptember 9-én is találkozhatik vele a pozsonyi hajóállomáson, amikor Pestre kíséri.

Batthyány 1849. szeptember 12-én érkezik el hosszú kálvária-útjának utolsó állomására, a pesti Neugebäudeba. Hűséges neje másnap már Pesten van: ismét veszedelmes úton a Komáromot körülfogó Haynau táborán kellett keresztülhaladnia. A börtönben naponkint felkeresi fogoly férjét. Batthyány mintha megsejtette volna, hogy Haynau már aláírta halálos ítéletét, október 4-én mérget kér. Felesége vigasztalására megnyugszik, és abban állapodnak meg, hogy másnap a gyermekeket is beviszi hozzá. Másnap, október 5-én a haditörvényszék kihirdeti az ítéletet: Batthyáynak kötél által kell meghalnia. A grófnő a szörnyű hír hallatára elájul, de eszméletre térve rögtön azon gondolkodik, hogy mit tehetne érte. Mindent megkísérel, hogy az ítélet végrehajtását elhalassza, hogy azután Komáromban Haynautól vagy Bécsben a császártól kérjen kegyelmet. Liechtenstein herceg hadtestparancsnokhoz, majd Kempen kerületi parancsnokhoz siet, de elutasítják, mint egy tolakodó koldusasszonyt. Végre Károlyi Lajos grófnak sikerül kieszközölni részére egy öt perces látogatást férjénél.

Kanzler hadbírószázados vezeti be a siralomházba. Az asztalon feszület, két égő gyertya között. A féltve őrzött fogolynak csak testét gyengíthette el a hosszú rabság. „Oly szép magasztos volt” — írja Batthyáyné. — „Úgy éreztem, mintha egy szent előtt állnék, egy vértanú előtt, aki előtt letérdelünk.”¹¹ Batthyány arra kérte feleségét, hogy menjen külföldre, elkobzott birtokaiból ne kérjen vissza semmit, iratait gondosan őrizze meg, és amikor jónak látja, adja ki.

Mínt hogy a halálbüntetés megbecstelenítő neme elkerülhetetlennek látszott, és Batthyáyné mérget nem tudott szerezni, egy tört vitt be és sikerült neki Batthyány kezébe csúsztatnia. A tört Batthyány Elemér a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, most a Parlamenti Múzeumban őriztetik.¹²

Felesége távozása után Batthyány megírta búcsúlevelét. Mínt hogy szándéka volt a tört használni, és magát megsebezni, hogy megakadályozza a kötél által való kivégzést, éjjel írt búcsúlevelében úgy akarta feltüntetni, hogy már régóta van nála egy szabadító eszköz, mely a szégyenletes halálnevetől meg fogja menteni.¹³

Reggel vérben találták, és a nyakán ejtett seb miatt nem végezhették ki bitófán, hanem este 6 óra tájban agyonlőtték, azon a helyen, ahol az Örökmécses látható.

Batthyáynét rokonai még 5-én este Fótra, másnap délután pedig Csurgóra vitték. Útközben tudta meg a szörnyű valóságot. Ezt írja róla följegyzéseiben: „Ha nem gyilkolták volna meg, bár hazánktól távol még boldogan élhettünk volna, hiszen annyira szerettük egymást. Talán sokat pótolhattam volna, én és gyermekeim megvigasztalhattuk volna. Gyermekeink miatt talán később

¹¹Visszaemlékezés, 612.

¹²A törrel kapcsolatban tisztázandó, hogy a Nemzeti Múzeumban, Batthyány emléktárgyai között őrzött tör azonos-e Batthyány Elemér ajándékával — hiszen azt az özvegy is odaajándékozta. A tör leírását és fotóját ld.: *Batthyány Lajos, első magyar miniszterelnök emlékezete*, szerk.: Körmőczy Katalin, Bp., 1998.

¹³Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai*, in: *Századok*, 1927 (kny.), 29

vissza is térhettünk volna hazánkba, melyet annyira szeretett. Megölték gyermekeim atyját, megfosztották hazánkat egy oly fiától, aki még híven és hasznosan szolgálhatta volna, elragadták tőlem. Elrabolták boldogságomat, nemcsak őt ölték meg, hanem engem is. Ehhez nem volt joguk. Örökre legyen átkozott, aki halálra ítélte. Vannak a kétségbeesésnek és a szerencsétlenségnek olyan mélységei, melyekben minden emberi türelem kimerül. A tör miatt vizsgálat indult meg nemcsak Plante abbé, a gyóntató páter és a profoszok ellen, hanem Batthyányné ellen is. A zaklatástól Bártfay László, gr. Károlyi György titkára mentette meg egy szerencsés ötlettel. Október 8-án Csurgóra utazott, hogy a temetésről beszámoljon. Károlyi György sírva fakadt, amikor Bártfay a gyászos eseményeket elbeszélte. Másnap az özvegy is fogadta. „Szólottam, amit lehetett.” — írja Bártfay — „Szegény! Olyan volt, mint a bánat és fájdalom képe.” Valószínűvé akarták tenni, hogy Batthyány már régebben birtokában volt a törnek, azért Batthyányné Bártfay kérésére lemásolta férje október 5-én este írott búcsúlevelének elejét, és a szabadítóra vonatkozó részt s a másolatot Bártfayra bízta, hogy adja át a katonai hatóságoknak.

Károlyi Györgyné igen erélyes levelet mellékelte a másolathoz: szerencsétlen nővére az ártatlanul meggyanúsítottak védelmére terjeszti be a másolatot. Ha hitelességében kételkednének, az özvegy hajlandó a törvényszék kiküldöttjének megmutatni az eredeti levelet, de kezéből ki nem adja, mert gyermekinek ez az egyetlen öröksége, atyjuk ebben adja rájuk áldását, melyben részesülniük megtagadtattott. Kempen altábornagy haragosan vette át az iratot, mert sejtette, hogy a tört Batthyányné adta át férjének, de a kivégzés okozta felháborodást nem akarták Batthyányné további zaklatása által fokozni, Plante abbét szabadon bocsátották és a vizsgálatot megszüntették.¹⁴

Batthyányné 1849 novemberében Bajorországba utazott sógor-nőjéhez, majd innét Franciaországba, ahol Párizs mellett Montmorencyben telepedett le. Megérkezésének hírére köréje csoportosultak a Franciaországban élő emigránsok. Ez nagy nyugtalanságot keltett a bécsi külügyminisztériumban, de még inkább az az Angliából jövő mende-monda, hogy a magyar emigránsok Batthyány Elemért jelölték magyar trónkövetelőnek. Megindult a kémszervezet munkája: számba vettek mindenkit, aki környezetében megfordult, igyekeztek leveleit elfogni. 1850. október 6-án, férje halálának napján Montmorencyben gyűlt a menekültek kis kolóniája: Horváth Mihály, a történetíró mondott misét és megindító gyászbeszédet. Batthyányné gondoskodni akarván gyermekeinek magyar szellemű neveléséről Horváth Mihályt kérte fel erre. Mikor még 1850-ben a Zürich melletti Rorschachba költözött, Horváth is követte őket, és nagy szeretettel foglalkozott az élénk szellemű gyermekekkel. Batthyányné 1851-ben a falkenburgi kastélyt bérelte ki. Itt rokonain kívül leginkább Teleki László, Szalay László és Almásy

¹⁴Uo.: 35-36. Bertrand Plante abbé Károlyi István családjának francia nevelője volt, aki a kivégzés hajnalán kereste föl Batthyányt.

Batthyányné külföldön

Pál látogatták. A bécsi rendőri főhatóság zsoldjában több svájci rendőrtisztviselő tevékenykedett, azonban csupán Batthyányék látogatóiról és utazásairól számolhattak be. Batthyányné bár érdeklődött az emigráció mozgalmairól, nem vett aktívan részt bennük. Annál nagyobb áldozatkészséggel támogatta a szegénysorsú bujdosókat, így Mészáros Lázárt, férje egykori minisztertársát, akinek ő adott pénzt, hogy Amerikában birtokot vásároljon, majd Podhorszky Lajost, a kínai magyar nyelvrokonság kutatóját.

Kempenék Batthyány pénzforrásait is kutatták. Mikor 1853-ban a pozsonyi kerület rendőrfőnökétől arról értesültek, hogy Zichy Károly gyermekei nagyatyjuktól, Batthyány Jánostól egyenként készpénzben egy-egy millió forintot örököltek, szerették volna Batthyánynét és a szenvedélyesen politizáló nővérét, gróf Károlyi Györgynét hazatérésre kényszeríteni.

1855-ben Batthyányné brüsszeli időzése okozott sok gondot a külügyminisztériumnak és a rendőri főhatóságnak, mert a brüsszeli osztrák követ azt jelentette, hogy több neves magyar emigránson kívül (Horváth Mihály, Teleki László gróf Vukovics Sebő, br. Jósika Miklós) Batthyányné is ott tartózkodik, és élénk társadalmi életet él Emma lányával együtt, akit most vezet be a világba: a legelőkelőbb körökben is szívesen látják, Chrepekovicz gróf orosz követ mindenütt tüntető szívességgel foglalkozik velük. Nem lehetetlen, hogy az udvarnál is bemutatják. A bécsi külügyminisztérium ezt meg akarta akadályozni, mert a belga trónörökös nő osztrák főhercegnő, és nem volna illendő, hogy olyan hölgy jusson be az udvarba, aki férje elítélletése miatt itthon udvarképeségét elvesztette.

Újra itthon

1856-ban Batthyányné visszaköltözött hazájába: lányai már felnövekedtek, itthon akarta őket férjhez adni, és anyagi ügyeit is rendezni kívánta. Batthyány összes javai zár alatt voltak. Az 1851. évi összeírás szerint 1.750.000 forintra becsülték a hatalmas uradalmakat, ezzel szemben a terhek 1.300.000 forintot tettek ki, de az adósságnak nagy részét Batthyányné bekebelezett hozománya és egyéb követelései alkották, melyeket a kincstár is elismert. Batthyányné — férje kívánsága szerint — nem kért vissza semmit. Később Ikervárt néhány más birtokkal együtt megvásárolta, a többit pedig a kincstár eladta. Az 1867. évi amnesztia által csak a burgauai birtok szállott vissza a családra.

Nagyobbik lányát, Emmát az 1857. évi jogászbálon mutatta be a pesti társaságnak. „Nemcsak táncmulatság volt ez” — írja Batthyányné egy Almásy Pálhoz intézett, de a posta által elfogott levelében — „hanem emlékezés is a múltra és reménykedés a jobb jövőben. A báli bizottság ünnepélyesen fogadott bennünket, a mulatság után pedig kikísért a kocsihoz. A megtiszteltetés nem nekünk szólt, hanem szegény jó férjem emlékének akartak hódolni. Nem szeretem a zajos mulatságot, de még sem bántam meg, hogy lányomat elvittem: igazi magyar világot látott, vagy 1000 ember volt ott, de

egyetlen német szót sem lehetett hallani. Megvallom jól esett a kegyelet is férjem emléke iránt.”

Ezután a rendőri jelentésekben gyakran esik szó a pesti bálók koronázatlan királynéjéről, Batthyány Emma grófnőről. Ő a társaság központja. Ha anyjával megjelenik a Nemzeti Színházban, minden tekintet, minden látcső feléje irányul, az aranyfiatalság nemcsak atyja, hanem szépsége miatt is hódol neki. Batthyányné ellenséges indulatot táplál és terjeszt a felséges uralkodóház ellen, izgatásainak már meg is van a szemmel látható hatása. Ha a nyilvánosság előtt megjelenik az iránta tanúsított tisztelet tüntetésbe megy át. A császári pár közeli látogatása miatt kívánatos volna eltávolítása. Már azon gondolkodnak, hogy internálni kellene valahova az örökös tartományokba. Ez ügyben sűrűn vált iratokat Albrecht főherceg kormánya Kempennel, de nem bírnak megállapodni: az internálás csak rontaná a hangulatot. Egyébként Batthyányné a császári pár látogatása elől vidékre utazik. Örülnek, mert így nem okozhat bajt. Az ellenőrzés egy pillanatra sem szűnik meg. A pesti rendőrség egy besúgótól azt hallja, hogy Batthyányné Csicsalra készül utazni. Megnézik a helységnévtárat: Csicsal kicsiny falu Somogy megyében. Szigorú rendeletben utasítják Bittó Ede kaposvári csendőrségi szárnyparancsnokot, sürgönyözze meg, hol van Csicsal, kié, mit akarhat ott Batthyányné. A válasz lesújtó: Csicsal egy hitvány kis pusztá, Batthyányéknak semmijük sincs ott, csak az Antal családnak van ott birtoka. A pusztán az ispánon kívül 8-10 béres lakik. Közben kiderül a fatális tévedés: a grófnő nem Csicsalra, hanem a Pozsony megyei Cifferre utazott. Sifrírozott sürgöny megy a pozsonyi rendőrfőnökhöz: figyeljék Batthyánynét, ellenőrizzék postáját, azaz bontsák fel leveleit, és ha valami gyanúsat találnak benne, küldjék be.

Egy nyarat a Svábhegyen tölt Eötvös Józsefék szomszédságában. Prottmann rendőrfőnök kémei sváb parasztnak öltözve ólálkodnak a villa körül, és figyelik, ki jár Batthyányékhoz. A kis Batthyány Elemér barátja, Eötvös Loránd, a későbbi világhírű fizikus. Csintalanságukkal valóságos rémei a csendes Svábhegynek.

A Batthyány-ház csakhamar elcsendesedik, mert Emma grófnő 1859-ben férjhez megy gróf Batthyány Gézához, Ilona pedig a következő évben gróf Keglevich Bélához. Batthyányné már csak ritkán mutatkozik a nyilvánosság előtt, akkor is inkább jótékonyági akcióban, így az 1863. és 1866 évben az inségesek javára rendezett bazárokon és multságokon, de a kémkedés — bár mindinkább enyhülve — 1865-ig tart. Ekkor már nagyobbrészt dákai birtokán időzik, melyet gróf Festetics Leótól vásárolt. Itt látogatják meg régi barátai, Deák Ferenc, Horváth Mihály és mások, 1861. február 28-án. Pápán híre futamodik, hogy az emigrációból hazatért Teleki László gróf a közeli Dákán van látogatóban. 500-600 főnyi tömeg, derék iparosok és az ifjúság estefelé kivonul Dákára,

és fáklyás zenét rendez a nagy hazafi tiszteletére. Tarczy Lajos, a református kollégium híres tanára és Vaszary Kolos, a későbbi hercegprímás, akkor pápai bencés tanár lelkes beszédben köszöntik Telekit és vendéglátó háziasszonyát.

Az újratemetés

A szomorú emlékeket idézte fel férjének 1870-ben történt második eltemetése. A 60-as évek végén a kormány rendeletére ország-szerte elzáratták a templomi kriptákat, és így gondoskodni kellett Batthyány hamvainak elhelyezéséről. Pest városa a Kerepesi temetőben a mai mauzóleum helyén sírboltot építtetett. A temetést országos gyászünnepély keretében a város rendezte. Június 9-én a Ferenciek templomában, ahol Piry Cirjék házfőnök mondott gyászbeszédet. Óriási tömeg kíséretében indult meg a menet: ott volt a magyar királyi kormány is gróf Andrássy Gyula vezetése alatt.

Károlyi Árpádnak, a jeles történétírónak kívánságára, voltam bátor megkérdezni a boldogult Batthyány Elemér gróftól, igaz-e az a hír, hogy Ferenc József szerette volna jóvátenni a Batthyáyny elkövetett igazságtalanságot, és kereste az alkalmat, hogy találkozzék Batthyáynnéval, és kifejezze sajnálkozását. Batthyány Elemér erre így válaszolt: „Erről én is hallottam, de ebből semmi sem igaz. Nem tudok arról, hogy a király megkísérelte volna, de azt tudom, hogy anyám erre a találkozóra nem ment volna el, bár nem Ferenc Józsefet, hanem Schwarzenberg herceget tartotta a tragédia okozójának. Többször hallottam Horváth Mihálytól: Erzsébet királynő így nyilatkozott: »Higgye el, én és férjem a sírjából is kikaparnánk Batthyányt, hogy jóvátehezzük a rajta elkövetett igazságtalanságot.« Egyébként anyám kerülte az érintkezést az udvarral és csak Stefánia főhercegnővel tett kivételt: ő is aláírt egy hódoló albumot, melyet a magyar mágnásasszonyok nyújtottak neki.”

Az utolsó évek

Batthyáynné élete utolsó szakában családi körén kívül már csak néhány régi bizalmasával érintkezett, de a szegények és szenvedők előtt mindig nyitva állott dácai kastélyának és Borz utcai palotájának kapuja. A jótékonyt szívű, a feltűnés kerülésével gyakorolta. Sokat adott nyíltan példaadásból is, de még több jót tett titokban. Dákáról négyesfogaton járt be Pápara, de a városba beérkezve, valamelyik néptelen utcában állította meg kocsiját, és gyalog indult az apácákhoz, ahol több leánykát taníttatott, az irgalmasok kórházába pedig beteg cselédjeinek és szegényeinek látogatására. A jótékony intézmények közül a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete állott legközelebb szívéhez: ezt 1861-ben alapította, és sorsának osztályosával, Damjanich János özvegyével együtt mindvégig gyámolította.

Ifjúságában rajongó szeretet, öregségében pedig határtalan tisztelet övezte nemes alakját. A nemzet gyásza összefonódott az ő gyászával, és a gyászruha, melyet férje halála óta sohasem vetett le, jelképe volt a nemzet bánatának.

1888. szeptember 29-én hunyt el dácai kastélyában. Utolsó kívánsága szerint férjének búcsúlevelét tették kebelére.

1848 hagyománya

Született 1946-ban, Sopronban. Az ELTE történelem-filozófia szakán szerzett diplomát 1969-ben. 1980-ban kandidátusi, 1997-ben akadémiai doktori disszertációját védte meg. Jelenleg az ELTE-n egyetemi tanár. Kutatási területe a 19. századi magyar eszme-, politika-, és társadalomtörténet. Legutóbbi írását 1991. 12. számunkban közöltük.

Nem nehéz észrevenni, milyen mélyen gyökerezik a magyar hagyományban 1848-49 emléke. Elég, ha egy falun megyünk keresztül: a főutcát a legtöbb helyen Kossuth utcának hívják. S ha egy város főterére jutunk, a leggyakoribb elnevezés, amellyel találkozunk: Széchenyi tér.

Közismert, hogy hány fontos és rangos intézmény viseli az 1848-as kormány minisztereinek nevét. A bankjegyeken és pénzérméken is az ő arcmásaikkal találkozhatunk. Sőt a pénzegység megjelölése, a forint, éppúgy ebből az időből származik, mint a katonák honvéd (és a hadsereg honvédség) elnevezése. A közbeszéd is kiemeli 1848 fontosságát, mérföldkő jellegét, hiszen, ha valaki állhatatos egy vitában, azt mondjuk róla: nem enged a negyvennyolcból. A régi magyar iskolai geometriai könyvekben biztos többezt lehetett olvasni a tetrakontraoktáederről, erről a negyvennyolc egyenlő oldalú térbeli idomról, mint másutt. Persze, ma már óvatosabbak vagyunk az általánosításokkal. Rögtön felébred a szemlélődőben a gyanú: tényleg a spontán népi emlékezet őrizte meg és kényszerítette ki 1848 emlékének ébrentartását, intézményesülését és kultuszát, vagy főként a hivatalosság erőltette, netán tartja életben azt? Maga a nagybetűs Élet rendezte el az utcanevek és főterek ilyen rangsorrendjét — avagy csupán elrendelték azt?

A magyar 1848-as hagyományt a néprajzkutatók — elsősorban a századik évforduló alkalmával, 1948 táján — tudományos alapossággal kutatták. Megállapították, hogy ez a tradíció túlnyomórészt spontán született. Az 1848-ról, Kossuthról szóló dalok bizonyonnyal a népnél keletkeztek, s nem műdalként szivárogtak le oda, s váltak népszerűekké. Olyan népi hímzéseket sikerült találni, amelyeknek motívumai az 1848-as Kossuth-bankók nyomásának vonalmentéit követik. Az 1848-as kultusz tartalmi elemei közül azt is sikerült feltárni, hogy túlnyomórészt nem a függetlenség-alkotmányosság, nem a szabadságharc, hanem a jobbágyfelszabadítás tényének a mindennapokat tartósan átforgató eseményére vezethető vissza. Kossuth elsősorban mint jobbágyfelszabadító élt a nép emlékezetében, s az emigráns Kossuthhoz is a további évtizedek során elsősorban a társadalmi változások reményei kapcsolódtak.¹

Mindez nem jelenti azt, hogy 1848 hagyományát „központilag”, „felülről” ne ápolták volna. Ha „központi” és „felső” szinten nem az államhatalmat értjük — állami szinten a kultusz ápolásáról még 1867 után is csak részlegesen beszélhetünk —, hanem a felső társadalmi rétegekről, a központi médiának az elitcsoportok meghatározta üzeneteiről, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy 1848 emlékét valamennyi vagy csaknem valamennyi társadalmi réteg gondozta, vállalta, közvetítette mások felé. 1848 elismertsége, ebből fakadó kultusza nem kötődött egyetlen vagy egy-két társadalmi csoporthoz. Konzer-

¹A forradalom korabeli népdalok keletkezéstörténetének bibliográfiai adatai: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850-1870.* (Szerk.: Sándor István) Bp. 1977. 778-780.
Az események folklorizálódásának további irodalma: Sztripszky Hiador: *Kossuth Lajos az ukrán nép költészetében*, Bp. 1907; *A szabadságharc népköltészete* (Szerk.: Dégh Linda), Bp. 1952; Ortutay Gyula: *Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban*, Ethnographia, 1952; „...Leborulok a nemzet nagysága előtt”. *A Kossuth-hagyaték* (Szerk.: Kőrömczy Katalin), 1994, Bp.

²Az egyetlen tanulmány, amely az általunk vizsgált kérdéskörrel foglalkozik: Hanák Péter: 1848: *Bedeutung für das ungarische Nationalbewußtsein*. In: Hanák Péter: *Ungarn in der Donaumonarchie*, 1987, Wien, 40-50. A megemlékezések története: Geró András: *Március 15. Fejezetek a nemzeti szabadságünnep hányatott történetéből*, In:

Uő.: *Magyar polgárosodás*, 1993, Bp, 397-415.; Gyamati György: *Március hatalma — a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepséinek történetéből*, 1998, Bp.; az 1948-as centenáriumi ünnepségek sajtóanyagának forráskiadványa: *Az államosított forradalom, 1848 centenáriuma*, (S. a. r.: Geró András), 1998, Bp.

³Az 1848-as emlékművek eltávolítására, cseréjére is csak a legritkább esetben került sor. Egy fontos kivétel: az említett, parlament előtti Kossuth-szoboré, amelyet eredetileg 1927-ben állítottak, és amelyet — „pesszimizmusa” okán — 1952-ben kicseréltek. Az eredeti emlékmű jelenleg szétszedett formában Dombóvárott látható. Ádámty József: *A világ Kossuth-szobrai*, 1972, Bp.

vatívak és avantgardisták, jobboldali radikálisok és kommunisták nem annyira támadták, mint inkább elfogadták, hagyományaik közé iktatták 1848 emlékét. (Kivételt talán csak a magyarországi szociáldemokrácia képezett, amely első évtizedeiben 1848-hoz fanyalgó elutasítással viszonyult.) A sokoldalú hagyomány nem azt jelentette, hogy tisztelgők állnak egy oltár előtt. Viták, sőt vádaskodások keresztüztében állott 1848, és ez tette igazán elevenné emlékét. Az 1848-49-es politikai és katonai vezetés hibáiról, tévedéseiről, tévesztéseiről soha meg nem szűnt a disputa, sőt 1848 szereplői újra és újra aktualizálódtak, egy-egy kortársi vita résztvevőivé, szimbolikus alakjaivá lettek — de a viták egyetlen magyar résztvevője sem vonta kétségbe az 1848-as átalakulás jelentőségét, a küzdelem értelmét, a szabadságharc vállalásának elkerülhetetlenségét. A „deheroizáló” megközelítés ugyan sem hatalmi, sem közmegegyezési értelemben nem számított tabunak, de azt azért senki sem állította, hogy mondjuk a vereség dacára a magyarság 1848-as vállalkozása értelmetlen lett volna.²

Ez a sajátos „össz nemzeti” attitűd felettébb különös, hiszen egyáltalán nem jellemző a magyar közgondolkodásra. Még különösebb, ha azt is regisztráljuk, hogy az 1848-ról alkotott nézeteket nem valamely közös ellenségkép sodorja együvé. 1848-49-ből ugyanis nem hagyományozódott egyértelmű, egynemű ellenségkép. Ha az akkori „ellenség” felől érdeklődnénk egy közvéleménykutatás során, bizonytalannal bizonytalan válaszokat kapnánk; talán éppen azért, mert sok volt az ellenség: horvátok, osztrákok, oroszok, nemzetiségiek; azután a „kamarilla”, „Bécs”, a magyar „ellenforradalmi erők” és így tovább. Jellasics vagy Windischgrätz neve ugyan ma is ellenségképzetet idéz fel, de nem úgy, mint minden baj, végromlás egyedüli okozóit. Jellasics 1867-ben lovasszobrot kapott Zágrában, amelyet az akkori magyar kormány és a közvélemény tudomásul vett, bár a bán — tudjuk — kardjával Magyarország felé mutatott. Tito marsall 1947-ben, Magyarországnak szánt gesztusként, eltávolíttatta a szobrot. Az új horvát állam visszaállította, igaz, a lovas kardjával most már nem Magyarország, hanem a szerb Krajina felé mutat. (Ilyen jellegű „irányváltásai” a magyar 1848-as emlékműveknek nincsenek, mert szimbolikusan sem jelölnek ellenséget.)³

De miért is áll ilyen állhatatosan minden magyar történelmi hagyomány középpontjában 1848-49? Ha körülnézünk Európában, azt láthatjuk, hogy leginkább még az olasz és a román nemzeti hagyomány őrzi azt, a többi nemzetnél, ha nem is halvány az emlék, de nincs a középpontban. (De még az olasz népnyelvben is a „negyvennyolc” szó önmagában kavardást, összevisszaságot jelent...) A választ részint a magyar 1848 tényleges történelmi jelentőségében, részint a hagyomány kialakulásában találhatjuk meg. Az 1848-as forradalom Magyarországon — a többi országtól eltérően — rendkívül mélyreható és igen nagy jelentőségű (pozitív) változásokat hozott, amelyek minden társadalmi csoport számára érezhetőek, érzékelhetőek, mert megélték voltak.

A békés forradalom

Az 1848. március 15-i forradalom Pest-Budán — s ez is magyar sajátosság — vér nélkül győzött. (Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nem jött létre ellenségkép!) Persze mindezt kis történelmi kitekintéssel úgy is meg lehet fogalmazni, hogy érthető, ha így alakult, hiszen a bécsiek, a maguk március 13-i véres forradalmával a magyarok számára is kikaparták a gesztenyét... Csakhogy Pest-Budán amellet, hogy véres összeütközések sem történtek, még anarchisztikus jelenetekre, gyárak, vámhivatalok, őrségek lerombolására sem került sor. Nemcsak a véres, hanem egyáltalán az erőszakos jelene-tek hiányoztak! A Bécs, Berlin, Milánó forradalmihoz képest mutatkozó különbség oka nem a pesti nép jámborságában, hanem a társadalmi helyzet különbségében keresendő. Pesten és környékén (az óbudai hajógyárat, egy-két malmot nem számítva) még nem voltak gyárak — gyári rombolásokra nem kerülhetett sor, a gyár nem jelent meg, mint „ellenség”. Az óriási méretű, csaknem minden felnőtt férfi lakost megmozgató felvonulások, tüntetések után a magyar főváros izgatott, de kicsapongásoktól mentes maradt.⁴ Köztudott, hogy ugyanezen a napon, március 15-én indult el az ugyancsak békés (bár izgatott) Pozsony városából az a gőzhajó, amely az országgyűlés küldöttségét és az országgyűlés forradalmi kívánságait vitte Bécsbe. Bécs és Pest forradalmi, az országgyűlés határozottan fogalmazott kívánságai megtették a magukét: erőszakos lépések nélkül, a legitimáció elvének sérelme nélkül sikerült az áttörés (amelyet március 17-én Batthány miniszterelnöki kinevezése inkább csak szimbolizált, semmint realizált), majd néhány hét lázas, tevékeny, de erőszakos jelenetektől mentes országgyűlési vitája nyomán sikerült megfogalmazni, majd a királlyal is elfogadtatni a nevezetes áprilisi törvényeket. Az átalakulás menete nemcsak békés, hanem kétségbevonhatatlanul törvényes volt.⁵ Deák István teljes joggal adta a magyar forradalomról szóló kitűnő összefoglalásának előbb angolul, majd magyarul és németül a törvényes forradalom címet.⁶ Az átalakulásnak ez a korabeli Európában egyedülálló gyors, sikeres, törvényes menete nemcsak a siker képzetét társította utóbb teljes joggal 1848-hoz (amely siker másik, döntő oka — a pillanatnyi helyzet zseniális kihasználása mellett — a reformkori felkészülésben rejlik), hanem egykorúan biztosította a konzervatív erők államhatalom iránti lojalitását. A bevégzett tényeken, az átalakulás mielőbbi rögzítésén alapuló politika egykorúan olyan jelzést is adott, hogy a forradalom győzelmesen véget ért. (A siker kivívói persze jól tudták, hogy — Kossuth szavaival — „nem minden ez, csak alapja további fejlődésünknek”.) Franciaország, Németország, avagy olyan országok, mint Poroszország, Csehország még sokáig, egészen a nyár kezdetéig, azzal foglalatostkodtak, hogy alkotmányozó gyűléseket hívjanak egybe, amelyek, ha összejöttek (Csehországban még egy parlament egybehívása sem sikerült), a nyár derekán kezdhettek csak hozzá a hosszasan ígérkező alkotmányozó munkához. Magyarországon ekkor már, 1848 áprilisa óta, készen állott az új alkot-

⁴Spira György: *A nagy nap*, In: *Petőfi és kora*, (Szerk. Lukácsy Sándor — Varga János, 1970, Bp.

⁵Az 1848-diki pozsonyi törvénycikk az udvar előtt, (S. a. r.: Károlyi Árpád), 1936, Bp.

⁶Deák István: *The Lawful Revolution. Luis Kossuth and the Hungarians 1848-1849*. New York, 1979. Uő.: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848-1849-ben*, 1980, Bp. Uő.: *Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn 1848-1849*, 1989, Wien.

mány erős váza. A Batthyány-kormánynak legitim működési bá- zisa volt (nem számított „ideiglenes kormánynak”), s a nyár so- rán már össze lehetett hívni a törvényhozó gyűlést, hiszen alkot- mányozásra már nem, csak továbbfejlesztésre, további működté- tésre volt szükség. Társadalmi téren pedig a jobbágyfelszabadítás bevezetett tényvé vált, még akkor is, ha a felszabadítás aktusa megoldatlan további kérdések és igények egész sorát hozta is a felszínre. Úgy tűnik, hogy az akkori magyar politikai elit körei, a konzervatívok éppúgy, mint a liberálisok, nagyjában-egészében, főként pedig európai összehasonlításban, elégedettek voltak az át- alakulás adott formájával, menetével. A konzervatívok ugyan bé- kétlenkedtek a jobbágyfelszabadítás radikalizmusát vagy a vá- lasztójog kiterjesztésének mértékét illetően; a liberálisok viszont kárhóztatták a zsidóemancipáció elhalasztását, vagy bővítették volna a választójogot — de későbbi politikai küzdelmek minderről parla- mentáris keretek között dönthettek. Maga a Batthyány-kormány, személyi összetételével és működésével ezt a helyzetet képezte le. Nemcsak Kossuth tartozott hozzá (pénzügyminiszterként), hanem a birodalmi kapcsolatok fenntartását szíven viselő Eötvös, a jogállami- ság elvét mintegy megtestesítő Deák, a liberálisok és konzervatívok között ekkor már a felúton található Széchenyi — de nem feledhe- tjük, hogy Magyarország leggazdagabb és legmagasabb rangú em- bere, Esterházy Pál herceg (hosszú ideig a monarchia londoni köve- te) ugyancsak tagja volt.⁷ És ez a kormány, amelyet mai szóval koa- líciós kormánynak nevezhetnénk, egészen szeptemberig hatalmon tudott maradni — ilyen hosszú hivatali időt egyetlen forradalmi kormány sem tudott kitölteni a korabeli Európában.⁸ Anélkül, hogy a további, magyar államjogi szempontból kétségbevonhatatlanul leg- itím eseményeket és változásokat ismertetnénk, talán az eddigiek- ből is érthető, hogy a politikai élet résztvevői számára 1848, a forra- dalom, sokkal inkább sikernek, semmint vereségnek számított, és 1848-ról alkotott képüket így is hagyományozták tovább.

Fordítsuk most figyelmünket az alsó, a politikával közvetlenül már nem foglalkozó néprétegekre. Miként lett az ő számukra 1848 a nemzet újjászületésének nagy esztendeje? A politikai, alkotmányos változások, a birodalomban elért önállóság, a perszonális unió kiví- vása mindennapi életüket bizonyára csak kevéssé befolyásolta. (Bár a választójog kiterjesztése a politikai mentalitás, az állam iránti loja- litás szempontjából aligha alábecsülhető jelentőségű.) Azonban az áprilisi törvények egyik legfontosabbika, az azonnali, kötelező, állam általi kármentesítéssel végrehajtott jobbágyfelszabadítás az összla- kosság mintegy nyolcvan százalékát érintette, s az azonnali kihirde- tés, érvénybe léptetés a vidéki lakosságnak nemcsak gazdasági, ha- nem érzelmi értelemben is nagy, közös élményévé vált.⁹ A forrada- lom a jobbágyfelszabadítás szempontjából egyszersmind társadalmi forradalom is volt, éppúgy, mint a franciaországi 1789-es — és ellen-

⁷ Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 1986, Bp. 63.

⁸ Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*, 1987, Bp. 90.

⁹ Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, 1971, Bp. 339.
Uő.: *A forradalom és a parasztság*, In: *A negyvenyolcas forradalom kérdései* (Szerk.: Spira György és Szűcs Jenő) 1976, Bp. 79-95.

A jobbágyfelszabadítás mint kollektív élmény

tétben az 1848-as ausztriai eseményekkel, ahol a jobbágyfelszabadítást csak vonakodva, szeptember 7-én iktatták törvénybe.

A jobbágyfelszabadítás történetéről, menetéről érdekes és értékes tudósítások maradtak ránk. Az események villámcsapásszerűen érték a falusi lakosságot. Hivatalosan a megyék által kiküldött delegációk hirdették ki és magyarították el a jobbágyfelszabadítást a falvakban. De a hírek már ezt megelőzően, a döntésekkel egyidőben elterjedtek. Az egyik faluban például, ahol a parasztok éppen urasági robotban voltak, félreverték a harangot, hogy riasszák a kint dolgozókat. Mindenki rohant haza, azt gondolván, hogy a falu ég. Ott hallották meg aztán a nagy hírt és a harangozás okát: egyetlen percig se maradjanak robotosok. Másutt, patriarkális alapon, ünnepségeket szerveztek, ökörsütéssel emlékeztek meg a robotvilág végétől.¹⁰ A nagy esemény és a nagy élmény évtizedekre, sőt évszázadra hatóan nyomokat hagyott a parasztság emlékezetében.

Nem mondhatjuk, hogy állandósult az örömteli, eufórikus hangulat az 1848-as esztendőben. Közismert, hogy a közös forradalmat köszöntő nemzeti hangok után milyen gyorsan sor került a külön nemzeti igények megfogalmazására, a népcsoportok ellenséges hangütéseire. 1848 őszére nemzeti alapú polgárháború tört ki a Kárpát-medencében. (A nemzeti kérdés tárgyalását — a magyar hagyományokról szólván — fejtegetéseinkben mellőzzük.) De a magyarság öröme, békéje és nyugalma sem maradt háborítatlan. Amikor a kormány elrendelte, hogy az áprilisi törvényekben létrehozott nemzetörségre alkalmas egyéneket írják össze, mindjárt riadalom támadt az ország magyarlakta falvaiban is: az új kormány most már mindenkire kiterjedő, életfogytig tartó katonáskodást akar bevezetni! — Figyelemreméltó történelmi példa ez arra, hogy a tömegtársadalmak korában milyen fontos a kommunikáció, az ismeretterjesztés és a propaganda, hiszen valójában csak arról volt szó, hogy a parasztokat — bizonyos vagyoni szint felett — időleges, helyben történő őrszolgálatra, némi fegyvergyakorlatra kötelezik.¹¹ Azután a jobbágyfelszabadítás megoldatlan kérdései, a közlegetők, közföldek (erdők, nádasok) jövődöbeli sorsa, az úgynevezett maradványföldek, vitatott jogállású területek megváltása vagy további szolgáltatási kötelezettsége idézett elő olyan új problémákat, bizonytalanságokat, ebből fakadó spontán megoldásokat, amelyek izgalomban tartották, cselekvésekre hívták fel a falvak népét — az új hatalommal szemben, akár törvénytelen eszközöket igénybe véve is. A nagy alapvető közösségi élményt, a jobbágyfelszabadítást mindez azonban — a magyar népességnél — nem tudta homályba borítani.¹²

Hogyan jött létre ezután — vagy létrejött-e egyáltalán — az össznemzeti, közös élmény részint a politizáló elit, nemesség, értelmiség valamint a parasztok, felszabadított jobbágyok, falusiak, analfabéták között? 1848 Magyarországon még nem voltak modern városi rétegek, hiányzott a burzsoázia és a proletariátus. Volt ugyan városi közélet, létrejött már egy kereskedő-iparúzó ré-

¹⁰Egyed Ákos: *Erdély 1848-1849. I.* 1998, Csíkszereda, 138.

¹¹Urbán Aladár: *A nemzetörség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, 1973, Bp.

¹²Barta István: *Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848-49-ben*, *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1957. 29-46.; Ember Győző: *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban*, In: *Forradalom és szabadságharc 1848-1849.* (Szerk.: Mód Aladár) 1948, Bp. 189-265.

teg, amely azonban létforrását túlnyomórészt a mezőgazdaságban találta meg, annak terményeivel kereskedett, annak ipari- és eszközszükségletét elégítette ki. Mai szóval akként fogalmazhatnánk, hogy az agrárvertikumhoz tartozott a társadalom túlnyomó többsége. E Nyugat-Európához képest máris különös világnak még két további különlegessége emelhető ki. Először, hogy a túlnyomó többség sem a nagybirtokosokhoz, sem a szegény földnélküliekhez nem volt sorolható. A legtöbben szerény módú, igénytelen életvitelű gazdálkodók, kisiparosok voltak. Kicsiny ház, némi föld, szőlő, állatok — önellátás mellett csekély piacra termelés jellemzi a többséget. Persze voltak ennél szegényebbek, napszámosságok, földnélküliek; és jóval gazdagabbak is, egészen a nagybirtokosokig, de az agrártársadalom egésze viszonylag homogénnek mutatkozik: hiányoznak belőle a nagy ellentétek. Éspedig azért, mert a homogenitás, a közepes helyzetűek számszerű túlsúlya mellett ez az agrártársadalom a legszegényebektől a leggazdagabbakig folytonos szerkezetet mutat, nincsenek benne hiátusok, megszakítottságok. Bárki bárhol foglalt benne helyet, található közvetlenül felette és alatta álló csoportokat, tehát láthatott követhető magatartásmintákat, elmozdulási, emelkedési lehetőségeket. A társadalmi szerkezet tehát — második sajátosságaként — folytonosságot mutatott, s ez tompította a társadalmi ellentéteket. Ilyen volt tehát az a társadalom, amely ott állott az érdekegyesítési politika háttérében, s ez a társadalmi szerkezet tette lehetővé, hogy az érdekegyesítési politika megvalósulhasson, hogy a társadalmat ellentétei ne fordítsák bénító szembeszegülésekbe. És ebben kereshetjük annak egyik okát, hogy 1848 össznemzeti, kollektív élménnyé válhatott.

A társadalom egységes fellépését többször is megfigyelhetjük 1848-49 során. A „nagy nap” alkalmával, március 15-én Petőfi az egész nemzet nevében szavalhatta el mozgósítónak szánt *Nemzeti dalát*. Idézzük fel ebből a szempontból a vers első sorait:

*Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk, vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok! —*

És a refrén:

*A magyarok istenére esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*¹³

A vers megszólítja a *magyart*, vagyis mindenkit, aki a nemzethez tartozónak tekinti magát. Az egyes szám harmadik személyű megszólítás rögvest átvált többes szám első, majd második személybe. A refrén pedig a többes szám első személyű esküszöveg-

¹³Egy egész sor egykorú fordítás tanúsítja, hogy a *Nemzeti dal* a hazai németsegnél is elfogadásra talált. A kortársi fordításokat felsorolja: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája II.*

1772-1849. (Szerk.: Kókay György), 1975, Bp., 667-668. Kiss József: *A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai*. In: *Petőfi és kora*, (Szerk.: Lukácsy Sándor — Varga János) 1970, Bp., 411-483.

A megszólított nép

gel erősíti a kollektív hatást. Tudnunk kell, hogy március 15-én Pesten, s vidéken később, ténylegesen esküdt a hallgatóság: levett főveggel, esküre emelt kézzel mondta a szavaló után a vers szavait. A hallgatóságot politikai értelemben — egy politikai cél érdekében — életükben először szólították meg! A megszólítás sikerült, a tömeget aktivizálta az üzenet. A siker egyik oka, hogy a vers hallgatósága (mert nem annyira olvasták, mint inkább hallgatták) egyáltalán hálás volt azért, hogy megszólították, hogy a politikába bevonták, az események részesévé tették. Hasonló fejleményeket láthatunk néhány hónappal később, amikor Kossuth szeptember végén, október elején toborzó körútra indult az Alföldre, hogy népfelkelést szervezzen.¹⁴ Szegeden például Kossuth e szavakkal kezdte nevezetes beszédét: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa!” A megszólított kollektívum mintegy a nemzeti hierarchia élére került. Majd Kossuth felhívta a város népét, hogy mentse meg a veszélyben lévő hazát. A nagyhatású beszédet itt is a nép esketése zárta, amelyet a nép levett kalappal, esküre emelt kézzel ismételt el a szónok után: „Én esküszöm a mindenható Istenre, ki védi az igazságot és a hitszegő árulót megbünteti, esküszöm, hogy hazánk szabadságából egy hajszálnyit utolsó csepp véremig elrabolni nem engedek; esküszöm, hogy hazámat védeni fogom, míg karomat felemelhetem. A magyarok Istene úgy segítsen és áldjon meg engemet!”¹⁵ — Egy híres, névről már jól ismert politikus mintegy aláereszkedett, megjött a politika távoli, ismeretlen világából, és a nevéhez fűződő nagy tett, a jobbágyfelszabadítás után személyesen, közvetlenül szólította meg a „népet”, a politikából eddig ki-rekesztetteket, mindazokat, akikkel eddig nem teremtődött „diálogo”. Az újszerű mozgósítás sikere nem maradt el. A politika és a mindennapi élet közelebb hozása, sőt egyesítése egy történelmi pillanatban sikerült. Tudjuk jól, Petőfi nemcsak szavalt, Kossuth nemcsak szónokolt. Parlament és kormány, szervezni tudás, pénzteremtés, diplomácia, katonai ismeretek mind-mind ott voltak a szabadságharc sikerének hátterében. De most az az újszerű élmény foglalkoztat bennünket, ahogyan azt az egyszerű emberek megélték, magukévá tették, elfogadták.

A tömegmozgósítás sikeréhez az is hozzátartozott, hogy a politika „magasabb” nyelve és a mindennapi nyelv, a népnyelv a magyarban ekkoriban már — nem utolsó sorban Kossuth Pesti Hírlapjának, beszédeinek, nyelvi leleményének köszönhetően — nem sokat különbözött. A népnyelv és a politikai nyelv közötti kommunikációs csatornák kiépíthetők voltak, legalábbis egy olyan zseniális szónok számára, mint Kossuth. Persze azt sem felejtethetjük, hogy Kossuth bizonyára dobogó szívvel lépett a szószékre, hogy a tömegekhez szóljon, hiszen — meglepően fog hangzani — először beszélt a nép előtt! Eddig csak országgyűlésen, megyegyűlésen hallhatták, a sajtóban olvashatták a po-

¹⁴Hermann Róbert: „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. Kossuth Lajos harmadik toborzójúta 1848. október 17-27. Limes, 1993. 1-18.

¹⁵Szántó Imre: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc időszak, In: Szeged története 1686-1849, (Szerk.: Farkas József) 1985, Szeged, 761-764. Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. (S. a. r.: Barta István) 1952, Bp., 84-86.

A nyelv mint a kommunikáció eszköze

¹⁶Az események után százötven évvel még mindig nem hivatkozhatunk szociálpszichológiai szempontú tanulmányokra 1848-49. történetéből, aminthogy annak vizsgálata sem történt meg, hogy a magyar politikai elit, mindenekelőtt Kossuth, hogyan tehetett sikeres kísérletet a tömegek mozgósítására. Érdekes, hogy mind a nacionalista, mind a marxista történetírás annyira természetesnek tartotta ezt az eredményt, hogy nem is foglalkozott a kérdéssel.

Pedig a nemzetközi párhuzamok arra utalnak, hogy itt magyar különlegességről („külön útról”) van szó.

¹⁷Kossuthot Szegeden hétezer nemzetőr várta és kísérte, a hetipiacon több mint tízezer ember gyűlt össze, és még sokan csatlakoztak, híret hallván az eseményeknek. (Vö.: a 15. jegyzettel)

¹⁸Prinz, Friedrich: *Hans Kudlich (1823-1917), Versuch einer historisch-politischen Biographie*, 1968, München.

¹⁹Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben, Az első népképviselési választások*, 1963, Bp. 105-110.

litikával aktívan foglalkozók!¹⁶ Kossuth, akit az európai 1848-as forradalmak egyetlen karizmatikus vezetőjének tekinthetünk, nem utolsó sorban annak köszönhetette vezető szerepét, hogy mind a politika elit-nyelvét, mind a nép nyelvét ismerte, mozgósító erővel tudta és merete használni. Külön figyelmet érdemelnének az úgynevezett nyelvi panelek, vagyis a közérthető, az üzenetet összekapcsoló, erősítő elemek. Sajnos, ilyen elemzésekről eddig nincs tudomásunk. Talán már előző példánkban is feltűnt, hogy mind Petőfi, mind Kossuth a „magyarok Istenét” emlegeti, és pedig olyan összefüggésben, hogy nyilvánvaló: e kifejezésnek hallgatóságuk előtt már rég ismertnek kellett lennie. Idegen nyelvre fordítva a „magyarok Istene” pogány, blaszfémikus kifejezésnek tűnik, pedig az éppen 1848-ban legtöbbit emlegetett, majd avultként eltűnő kifejezés alighanem a protestáns hitszónokoktól származik, akik az ószövetségi „Izsák, Jákob, Izrael Istene” — vagyis „nemzeti Isten, egy Isten által kiválasztott népcsoport Istene — kifejezést alkalmazták a sanyargatottságában is kiválasztottnak tekintett magyarságra. — Az egykorú politika beszédmódjának elemzése sajnos még várat magára.

Nem kevésbé fontos a magyar 1848 élményeinek megértése során az a társadalomtörténeti tény, hogy a lakosság a nagy települési koncentráció folytán egyszerűbben elérhető, könnyebben mozgósítható volt. Főként az Alföldre jellemző ez, ahol nagy, népes településeken tömörült a lakosság, s ahol a tömegeket ezért egy-egy népgyűlésre viszonylag könnyen, gyorsan lehetett mozgósítani.¹⁷ Kossuth a maga nagy toborzó körútja során egy hét alatt hét helységben legalább nyolcvanezer emberhez szólhatott — és pedig röplapok, sajtó, vasút és távíró nélkül! Ellenpontként elég, ha a szomszédos Alsó-Ausztriában a jobbágyfelszabadítás élharcosa, Joseph Kudlich kudarcára utalunk, amikor 1848 őszén Bécs védelmére próbálta mozgósítani a tartomány népét: az egy-kétezres falvakban, ráadásul még a jobbágyfelszabadítás kihirdetése előtt, komoly eredmény nélkül (ha nem is teljesen sikertelenül) szónokolt.¹⁸ Az 1848 koranyári népképviselési választások ugyancsak arról tanúskodnak, hogy a lakosság közös társadalmi-politikai élménye volt az 1848-as forradalom. A felszabadított jobbágyok, amennyiben legalább egynegyed telekkel rendelkeztek, megkapták a választójogot. Az új választók pedig, mondhatni, a hivatásos politikusok, az eddig a nemesi megyék által küldött reformpolitikuskokat választották, és pedig többnyire éles választási küzdelmek nélkül, aktív részvétellel ugyan, de a választóközrtek többségében ellenjelölt nélkül, közfelkiáltással.¹⁹ Érdemes a fejleményeket az ugyancsak szomszédos Galíciával összehasonlítani: itt a parasztok nem ajándékoztak bizalmat földesuraiknak, egyáltalán a nemeseknek (a jobbágyfelszabadítást a császárnak köszönték), hanem a saját soraikból választottak nemritkán olyan paraszti küldötteket, akik azután a bécsi Reichs-

²⁰Rosdolsky, Roman:
*Die Bauernabgeordneten
im konstituierenden
österreichischen
Reichstag 1848-1849,*
1976, Wien, 2-8.

A honvédség mozgósítása

²¹Ismét csak azt kell
jeleznünk, hogy a
tömegélmények
lélektani-történelmi
elemzése teljességgel
hiányzik, éppúgy, mint a
hadiesemények hatása
a mindennapi életre.

A forradalom emléke

²²Haynau—Karl von
Schönhals
altábornagynak, 1848,
Arad, augusztus 24. In:
Az aradi vértanúk
(S. a. r.: Katona Tamás)
II. 1983, Bp. 87-88.

tag német nyelvű tanácskozásait már nyelvi okokból sem értették...²⁰

Maga a szabadságharc ismét csak igen sok magyar kortárs közös élménye volt. A magyar honvédség maximális létszáma, 1849 nyarán, 170.000 fő körül járt. Túlnyomórészt besorozott katonák voltak ugyan, s nem önkéntesek, s mindebből következően nem is voltak mind magyarok (ahogyan az ma a köztudatban él). Mégis, ha az 1848-49 során legalább néhány hétre mozgósítottak számát összegezzük, vagyis mindazokét, akik katonák vagy nemzetőrök voltak, vagy akár csak falujukból kimozdítottakként részt vettek az eseményekben (mint fuvarosok, beszállítók, nemzetőrök, őrök stb.), akkor legalább fél millió emberrel számolhatunk. Ennyien vettek részt, vagy legalábbis ennyien voltak részesei a szabadságharcnak! Az ötmillió magyar népesség körülbelül egymillió családban élt, tehát megint csak durva becsléssel azt mondhatjuk, hogy minden második magyar családnak volt közvetlen, személyes élménye, emléke a szabadságharc idejéből.²¹ Mindezzel sikerült talán érzékeltetnünk az 1848-as tradíció keletkezésének intenzitását — amelyben tehát nem az utólagos mítoszfabrikálás, hanem a valóságos élmény volt a meghatározó.

Paradox módon a győztes ellenforradalom is gondoskodott arról, hogy 1848-49 emléke eleven maradjon. A tizenhárom aradi vértanú kivégzése október 6-án, Batthyány miniszterelnök kivégzése ugyanekkor és a vérbosszú további tettei éppen ahhoz járultak hozzá, hogy a forradalom emléke eleven maradjon. (A véres bosszú a legnagyobb hiba volt, amelyet a győztesek, a dinasztia és az ellenforradalom elkövetett.) Persze a győztesek éppen arra törekedtek, hogy ne felejtsek a legyőzött magyarok, mi is történt velük. „Gondoskodni fogok arról, hogy száz évig ne legyen Magyarországon forradalom” — mondta Haynau, aki éppenséggel mintha bosszúból akarta volna rögzíteni mindazt, ami történt.²² A Kossuth-szakállt, a szablyaviseletet, a piros-fehér zöld szín használatát éppúgy betiltották, mint a Rákóczi-nótát. A forradalom démonizálása folytán valóságos martírológia keletkezett, a bosszú külön története, amely maga is kollektív élményeken alapult, hiszen a fogságba került katonák, akik többnyire csak egy-egy hadjáratot küzdöttek végig besorozottként, most tízezerrel kerültek több évre „kegyelemből” (börtön helyett) a Habsburg-ármádiába. Ott Kossuth-kutyáknak nevezték, megalázták, Magyarországtól távoli vidékekre vezényelték őket.

A hagyomány kialakulásában azért mégsem az ellenforradalom bosszúja volt a meghatározó. A történetek mitológizálása már csaknem a forradalmi eseményekkel egyidőben megkezdődött. Petőfi rögtön március 15-e után olyan verset írt, amelyben a történelem múzsáját felszólította, hogy vésse fel ezt a napot. Március 15-e után egy héttel napilap jelent meg ezzel a címmel: *Március Tizenötödike*.²³ A forradalom első évfordulóját már mindenütt

²³Kosáry Domokos: *The Press during the Hungarian Revolution of 1848-1849*, 1986, New York.

²⁴A nemesség önfeláldozásáról szóló tézis kértelhetetlen kritikusa volt Szabó Ervin, aki 1921-ben megjelent posztumusz művében az 1848-as változásokat a nemesség taktikai, hatalommegőrző, önző lépéseiként „leplezte le”, vagyis a másik irányú egyoldalú álláspontot foglalta el. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban*, 1949, Bp., 98-112.

A nemesi érdekek és tettek átfogó, modern elemzése: Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, 1971, Bp.

²⁵A Görgey-kérdés átfogó historiográfiai elemzése: Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története I-II.* 1994, Bp.

megünnepelték. Kétségtelen az is, hogy a pozsonyi reformnemesség kissé alábecsülte a pesti március 15-i eseményeket, s ennek kifejezést is adott. Úgy gondolták, hogy a nemesség önként, kényszer nélkül mondott le kiváltságairól, önként szabadította fel a jobbágyokat, egyáltalán mindent megtett, amit a „korszellem” tőlük mint az ország felelős vezetőitől megkövetelt. Tudatosan, korszerűen cselekedtek tehát, és még azzal sem törődtek, hogy mindezzel milyen áldozatokat vállalnak. Ez az önfeláldozási elmélet, a magyar „különutas” elmélet korai megfogalmazása, az egész tizenkilencedik századi magyar történetírás szemléletét meghatározta. A vér és erőszak nélküli győzedelmes forradalom, a törvényes forradalom ténye csak még inkább alátámasztotta ezt a tételt.²⁴

Volt egy másik mítosz is, amely még inkább felerősítette a szabadságharc imponáló teljesítményének értékelését: az árulás mítosza. Már néhány nappal a világsíri fegyverletétel, 1849. augusztus 13-a után elterjedt az álhír: a fegyverletételt elrendelő hadvezér, Görgey Artúr elárulta (eladta) a hazát, amennyiben csak önmaga mentése érdekében (vagy egyenesen pénzért) tette le a fegyvereket — pedig a valóságban lettek volna még győzelmi esélyek. Ez a mítosz, a korábbival, a nemesség önfeláldozásáról szólóval ellentétben, semmifajta reális elemet nem tartalmazott, hiszen a szabadságharc esetleges folytatása ekkor már semmiféle győzelmi eséllyel nem kecsegtetett. Ez a mítosz csak arra szolgált, hogy a szabadságharc teljesítményét szinte irreális magasságokba emeljék. Az „árulás” tétele ugyanis annak bizonyítására szolgált, hogy a magyar honvédsereg akár még a cári túlerőt is legyőzhette volna, győzedelmesen befejezhette volna a szabadságküzdelmet, de legalábbis kompromisszumot érhetek volna el. Görgey tábornok hosszú élete során azután sokak számára mindvégig az „árulás” megtestesítője maradt.²⁵

Mindaz, amiről említést tettünk, a 19. század második felében a mindennapok vitatémáihoz tartozott. Kossuth 1894-ben, Görgey és Ferenc József 1916-ban hunyt el, tehát ott voltak a kortársak között, a mindennapokban. Görgey is, Kossuth is, más kortársak is alkalmanként megszólaltak a vitákban. Ráadásul a hivatalosság sem tehetett zárójelbe 1848-at, hiszen vívmányaira építettek, az 1867-es rendszer — államjogi változtatásoktól eltekintve — az 1848-as áprilisi törvényeken alapult. Bármely 1848-ról szóló diskurzusnak közvetlen politikai jelentősége volt. Az ellenzéknek még inkább érdekében állott, hogy ébren tartsa 1848 emlékét, hiszen az 1848-as állapotok helyreállítása, netán továbbfejlesztése volt politikai célja. A kormánypártok egyértelműen csak a következő évszámot, a teljes függetlenséget jelképező 1849-et utasíthatták el. Ráadásul a kiegyezés hívei is, ellenfelei is soraikban tudhatták a szabadságharc aktív résztvevőit, politikusait, honvédtisztjeit. Kétségtelenül a kormánypárt volt a nehezebb helyzetben, hiszen 1867-et akkoriban még nem lehetett „megvalósult 1848-ként” kol-

²⁶Hanák Péter:
1898 — a nemzeti és
állampatrióta értékrend
frontális ütközése a
Monarchiában, In: Uő.:
A Kert és a Műhely,
1968, Bp. 112-129.
²⁷Gyarmati György:
Március hatalma — a
hatalom márciusa.
Fejezetek március 15.
ünnepelésének
történetéből, 1998, Bp.

²⁸Gerő András: Március
15. Fejezetek a nemzeti
szabadságünnep
hányatott történetéből,
In: Uő.: Magyar
polgárosodás,
1993, Bp. 397-415.

1848-1956 mitológiája

portálni, emellett figyelemmel kellett lenniük az uralkodó érzékenységére is, aki nem szívesen vezette le magyarországi uralkodását az áprilisi törvényekből, s még kevésbé vehette szívesen, ha a bosszú kapcsán személyét is emlegették. 1848 fél évszázados évfordulója alkalmából 1898-ban azt a megoldást választották, hogy hallgatólagosan elfogadták ugyan március 15-e megünneplését, hivatalos, állami ünneppé azonban a törvények szentesítésének napját, április 11-ét tették.²⁶ (Maga március 15-e csak 1928 óta állami ünnep, az ötvenes években ezt is eltörölték, majd újra bevezették.)²⁷

A hagyomány szálainak bogozásakor rámutathatnánk arra is, hogy a különböző politikai és értelmiségi csoportosulások a forradalmi eseménysor különböző elemeit igyekeztek a középpontba állítani. A szociális, jogállami és nemzeti tényezők váltakozva kerültek a kultusz előterébe, kiegészítve vagy gátolva egymást. Mivel pedig mindhárom nagy problémakör a huszadik században is megoldatlan maradt, érthető, hogy szinte minden változást követő áramlat 1848-ra hivatkozott.²⁸ Az utolsó évtizedekben, a kommunizmus idején, csökkentek a magyarországi szociális elmentések (noha a társadalmi problémák nem oldódtak meg), ezért a demokratikus és nemzeti alapú ellenzékiesség a maga szempontjából joggal hivatkozhatott 1848-ra, mint olyan programra, amely mit sem veszített aktualitásából.

Az 1848-as követeléseket az 1956-os forradalom is a középpontba állította, sőt, az 56-os forradalom egyenesen 1848 zászlaja alatt menetelt, mi több, teljes tudatossággal akarta megismételni 1848-at. A tüntetések 1956. október 23-án Bem tábormok szobra előtt kezdődtek. Pontokat fogalmaztak, mint 1848-ban. A kezdeményezés ismét a fiatalság kezébe került. 1956 újra csak piros-fehérezöld, részben tehát nemzeti függetlenségi forradalom volt, amelynek ugyancsak egy orosz intervenció hozta meg a végét. (Mivel 1956 után egyik főszereplője sem kapott kegyelmet, új „árulási” mítosz nem alakulhatott ki.) Viszont a Kossuth-szakállt, Kossuth-címert, a Rákóczi-nótát újfent betiltották; s ehhez jött még a farmer-nadrág és a rock-zene betiltása...

Az 1956-os forradalom után, amely mint egy felgyorsított filmtekerics, rövid idő alatt újra lepörgette a forradalom eseménytörténetét, az 1848-as és az 1956-os forradalom mitológiája egymásra montírozódott. A kommunizmus utolsó hónapjainak tüntetésein látni lehetett a magasra emelt táblán: Haynau — 127; Kádár — 386. Mindenki tudta, hogy a szám a kivégzettek számára utal.

A rendszerváltással 1848 elvesztette közvetlen politikai aktualitását. Történeti anyag lett, amelyből nincs szükség többé mítoszok fabrikálására. A maga tisztaságában kerülhet hagyományaink középpontjába.

EDITH STEIN

A lélek bezárt kertjében

Edith Stein 1891-ben született Breslau-ban, „zsidó származású porosz állampolgár”-ként. Szülővárosában, majd Göttingenben végzi egyetemi tanulmányait, ahol Husserl tanítványa lesz. Itt kezdi el szenvedélyesen keresni az igazságot. 1921-ben kezébe kerül Nagy Szent Teréz Önéletrajza. Amikor leteszi, így szól: „Ez az igazság.” Néhány hónap múlva megkeresztelkedik. Szépen induló egyetemi oktatói karrierjét kettőtöri a nemzeti szocializmus. 1933-ban belép a kölni Kármelbe. „A célba ért ember nyugalma töltött el”, írja. 1938-ban a hollandiai Echt kármelita kolostorába kerül a zsidóüldözések elől. Saját életét tudatosan ajánlja fel népével és népéért. 1942 augusztusában tartóztatja le a Gestapo. Auschwitzba hurcolják, s ott néhány nap múlva kivégzik. II. János Pál pápa ebben a hónapban avatja szentté.

Mivel a lélek személyes-szellemi képződmény, ezért legbenső és legsajátosabb lényege, amelyből ereje s életének hullámzó folyamata forrászik, nemcsak ismeretlen X, amelyet a lélek tapasztalható tényeinek magyarázatára feltételezünk, hanem olyasvalami, ami felragyoghat és tapasztalhatóvá válhat előttünk, bár továbbra is titokzatos marad. Egész szellemi élete *tudatos*, és lehetővé teszi a visszapillantást önmagára, anélkül, hogy keresztülhaladna az imádság kapuján.

Meg kell azonban gondolni, milyen énjére bukkan rá így a lélek: ez pedig összefügg avval, hogy milyen más kapukon hatolhat be. A bensőnkbe való bejutás egyik lehetőségét a más emberekkel való kapcsolat adja. Más lehetőséget biztosít, ha a gyermekből fiatalá váló érlelődés idején bontakoztatjuk ki saját lényünket. Gondoljunk végül a *benső világ* tudományos kutatására, amely a létnek ezt a területét is igyekszik feltárni a többihez hasonlóan. Mindezek után azonban mégis föl kell tennünk azt a kérdést, hogy vajon nem az imádság kapuja-e az egyetlen járható út bensőnkbe. EES. 465.

A személyes Én egészen különös módon otthon van a lélek legbensőjében. *Ha* itt él, akkor rendelkezik a lélek összes erejével, és szabaddá tudja tenni magát. Ekkor áll legközelebb minden esemény értelméhez: nyitott mindazokra a követelményekre, amelyekkel találkozik, s a legalkalmasabban tudja lemérni jelentőségüket és horderejüket. Kevés ember akad azonban, aki ilyen „összeszedetten” él. Többségükben az Én inkább a felszínen helyezkedik el. Időnként egy-egy „nagy esemény” megrendíti ugyan őket, és feltárja mélységeiket, s ilyenkor megpróbálnak megfelelő magatartással felelni az eseményre, előbb-utóbb azonban újra visszatérnek a felszínre.

Ami pedig kívülről jelentkezik, azt még könnyebb bizonyos mértékig megfelelően „elintézni” felszínes vagy nem elég mély szempontok alapján. Nincs szükség a végső mélységekre ahhoz, hogy megértsük, s nem is szükséges, hogy egész összegyűjtött erőnk bevetésével válaszoljunk rá.

Aki azonban összeszedetten a mélyben él, az a „kis dolgokat” is nagy összefüggésekben látja. Csak ő tudja súlyukat a végső mértékekhez mérni, helyesen értékelni, s magatartását ennek megfelelően alakítani. Csak benne halad a Lélek a végső átalakulás és létének beteljesedése felé.

Összegyűjtött írásait tíz kötetben adták ki. Az itt közölt szemelvényeket a következőkből válogattuk:

EES.: Endliches und ewiges Sein. —

F.: Die Frau.—

B.I-II.: Selbstbildnis in Briefen, I-II. Teil.

Aki csak időnként hatol le a lélek mélyére, s aztán ismét a felszínen időzik, abban a mélység kialakulatlan marad, s ezért nem tudja kibontakoztatni annak alakító erejét, amely a külső rétegeket átformálhatná. S akadhatnak olyan emberek, akik egyáltalán nem jutnak el végső mélyeikhez. Ezáltal nemcsak létük beteljesedéséhez, lelkük átalakításához, lényük meghatározódásához nem jutnak el, hanem még önmaguk első, „átmeneti” birtoklásához sem, ami pedig a feltétele önmaguk teljes birtokba vételének, s már a mélyben való átmeneti időzés által is elérhető. Még homályosan sem látják meg létük értelmét, és nem fedezik fel azt az erőt, amellyel a cél felé törekedhetnének, sőt még ennek szükségét sem. Ez a tudás nem adja meg a mélyek „felragyogását” életünk döntő eseményeiben. Közvetíthető azonban az értelemhez szóló tanítással (elsősorban a hittannal, amely ilyen értelemben mutatja be az emberéletet). Mindkettő arra szólítja fel a lelket, hogy „önmagába visszatérjen”, s az életet a legmélyebb bensejéből ragadja meg. EES. 404-405.

Fennáll annak a lehetősége, hogy többé vagy kevésbé „magunkhoz térjünk”. S fennáll annak a veszélye is, hogy magunkat elveszítsük. Hiszen aki nem jut el önmagához, az nem talál el Istenhez sem. Még pontosabban: aki nem találja meg Istent, az nem jut el önmagához (bármennyit foglalkozzon is önmagával) és az örök élet forrásához sem, amely lénye legmélyén reá várakozik. EES. 465.

Át kell gondolnunk azt is, hogy mit jelent Isten befogadása lelkünk legbensejébe.

Hiszen a mindenütt jelenvaló Isten mindig és mindenütt ott van: az élettelen és értelmetlen teremtményekben, amelyek nem tudják úgy befogadni, mint a lélek: a lélek „külső lakásaiban”, ahol semmit sem vesz észre Isten jelenlétéből, s a legbensejében, akkor is, ha ő maga nem tartózkodik ott. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy Isten olyan helyre jutna el, ahol nem volt ott korábban.

Hogy a lélek befogadja Istent, az sokkal inkább azt jelenti, hogy szabadon megnyílik előtte, s odaadja magát annak az egyesülésnek, amely csak szellemi személyek között jöhet létre. Szerető egyesülés ez: Isten a szeretet, s az Ő isteni lényéből való részesezés, amely az egyesülést lehetővé teszi, csak az együtt-szeretés lehet. Isten a szeretet teljessége. A teremtett szellemek azonban nem képesek arra, hogy az isteni szeretet egész teljességét befogadják és vele együtt megvalósítsák. Részesedésük létük mértékéhez igazodik, s ez nemcsak mennyiséget jelent, hanem milyenséget is: a szeretet magán hordja a személyes sajátosság pecsétjét. Ez pedig érthetővé teszi, hogy Isten minden egyes emberi lélekben „saját” lakást szeretne alkotni magának, hogy az isteni szeretet teljessége a sokféleképpen alkotott lelkek sokaságában további játéktérhez juthasson szétoztásában. EES. 462.

Létemmel beleütközöm valami másba, ami nem az enyém, hanem a megtartója és alapja az én önmagában tartás nélküli és alaptalan létetek. Két úton juthatok előre, hogy *létemnek* ebben az alapjában, amelybe önmagamban beleütközöm, felismerjem az *Örök Létet*.

Az egyik a *hitnek az útja*: ha Isten *létezőként, teremtőként és fenntartóként* nyilatkoztatja ki magát, s ha a Megváltó azt mondja: „Aki hisz a Fiúban, annak örök élete van” (Jn 3,36), akkor ez határozott és világos választ ad saját létem rejtélyes kérdésére. S ha a próféták szava által azt mondja, hogy édesapámnál és édesanyámnál hűségesebb szeretettel áll mellettem, sőt hogy ő maga a szeretet, akkor belátom, mennyire „értelmes” bíznom abban a karban, amelyik megtart, s mennyire esztelen minden félelem a Semmi szakadéka előtt — hacsak én nem szakítom ki magam ezekből az oltalmazó karokból.

A hit útja nem azonos a filozófiai megismerés útjával. Ez egy másik világból ad választ az általa fölített kérdésre. A filozófiai megismerésnek is megvan a saját útja. A következtető gondolkodás útja ez, amelyen az *istenbizonyítékok* járnak. A következtető gondolkodás pontos fogalmakat használ, de ezek sem képesek felfogni a Megragadhatatlant, sőt abba a messzeségbe taszítják, ami minden fogalomnak a sajátja.

A filozófiai megismerésnél többet ad számunkra a hit útja: a személyes közelség Istenéhez vezet el, aki szeret és irgalmas, és azt a bizonyosságot adja meg, amely egyetlen természetes ismeretben sem található meg. Ám a hit útja is *sötét* út. Isten maga a beszédjét leszállítja emberi léptékűre, hogy a Megfogadhatatlant megragadhatóbbá tegye. EES. 57-58.

A szeretet legbenső lényege az odaadás. Isten, aki a szeretet, odaajándékozza magát a teremtményeknek, akiket szeretetre alkotott.

A vágyódás, az akarás és a szeretet közös jellemzője az, hogy valami jóra igent mondanak. A vágyódás a megkívánt jó befogadására irányul, az akarás saját tevékenységünk által történő megvalósítására, amennyiben erre szükség van. A szeretet viszont odaadottság a jónak. Az odaadás legmélyebb valójában csak személynek lehetséges. A szeretet tehát teljes és valóságos értelme szerint személytől személyhez jut el, még ha beszélünk is „a szeretet valamilyen fajtájáról” a személytelen lényekkel kapcsolatban. Az odaadás egyesülésre törekszik, s ez csak akkor teljesülhet be, ha a szeretett személy elfogad. A szeretet beteljesedéséhez tehát a személyek kölcsönös odaadása szükséges. Csak így válhat a szeretet egészen igent mondássá, mivel a személy csak az odaadásban nyílik meg a másik számára. A személyek igazi megismerése csak az egygé válásban lehetséges. A szeretetnek a legigazibb beteljesedése tehát magában foglalja a megismerést. Befogadás és szabad tett egyszerre. Vagyis megmozgatja az akaratot is, és beteljesíti vágyódásunkat.

Magának a szeretetnek különböző fajtái és formái vannak a véges világban: a kisebbnek a nagyobb iránti szeretete inkább a vágyódáshoz hasonlít, s elsősorban a befogadásra irányul. A nagyobbak a kisebb iránti szeretete inkább szabad ajándékozás saját benső bőségéből. Ahhoz azonban, hogy igazi szeretet lehessen, mindig odaadásnak kell lennie. Az a vágy, amely csak magának akar megnyerni valamit, anélkül, hogy magát odaadná, nem érdemli meg a szeretet nevét. Méltán elmondhatjuk, hogy a véges szellem a szeretetben éri el legtökéletesebb teljességét. EES. 416-417.

Ha a szeretet legtökéletesebb beteljesedése a kölcsönös odaadás és az egyesülés, akkor ehhez több személy tartozik. A saját személyünkhöz való „ragaszkodás”, önmagunk állítása, ami a torz önszeretetet jellemzője, a legszélsőségesebb ellentétét alkotja az isteni Lénynek, aki Önmaga Odaadása. A szeretet egyetlen „tökéletes” megvalósítása maga az isteni élet, az isteni személyek kölcsönös odaadottsága. Itt mindegyik személy a másikban találja meg újra önmagát, hiszen életük és lényegük egy. A kölcsönös szeretet így önszeretet is, igenlése saját lényüknek és személyüknek. Ezt a tiszta szeretetet, aki Isten, a teremtmények világában véges személyek leginkább akkor közelítik meg, ha Istennek adják oda magukat. Persze egyetlen véges szellem sem képes egészen felfogni az isteni Szellemet. Isten azonban — és egyedül ő — egészen átfog minden teremtett szellemet. Aki neki adja magát, az a vele való szerető egyesülésben létének legtökéletesebb beteljesedéséhez jut el: ahhoz a szeretethez, amely egyszerre megismerés, a szív odaadása és szabad tett. Egészen odafordul Istenhez: a teremtett szellem azonban az isteni szeretettel való egyesülésben megismerően, boldogan és szabadon igenelve átfogja önmagát is. Az Istennek való odaadottság ugyanakkor odaadottság saját Istentől szeretett magunknak és az egész teremtésnek, elsősorban minden Istennel egyesült szellemi lénynek. EES. 419-420.

Az isteni élet azonban szeretet, mindennél hatalmasabb, hiánytalan, magát szabadon ajándékozó szeretet: Szeretet, amely irgalmasan lehajol minden rászoruló lényhez. Szeretet, amely a beteget meggyógyítja és a halottakat életre kelti. Szeretet, amely óv és őriz, táplál, tanít és nevel. Szeretet, amely szomorkodik a szomorúakkal, és örvendezik az örvendezőkkel. Amely minden lénynek szolgálatára áll, hogy azzá legyen, aminek az Atya elgondolta. Egyetlen szóval: az isteni Szív szeretete. F. 11.

A szeretetben történő egyesülés eredményeként a szeretett lényt magába fogadja az, aki őt szereti, és az ő képmásává válik. S ami ennek az egyesülésnek gyümölcseként létrejön, az magán viseli a lényegi közösség pecsétjét. Ilyen nemzésre csak a szellemi

személyek esetében van lehetőség (alacsonyabb rendű lényeknél nem), hiszen ez tisztán szellemi síkon lehetséges: a szellemek szerető egyesülésében, akik magukat egészen feltárlják egymásnak, s lelki egyesülésük termékennyé válik: abban a légkörben, amely belőlük kisugárzik, talán azokban a művekben is, amelyeket közösen alkotnak és amelyek által lelküket „továbbadják”. EES. 428.

A szeretet, amellyel találkozom, megerősít és éltet, és soha nem sejtett teljesítményekre tesz képessé. A bizalmatlanság, amelybe beleütközöm, megbénítja alkotóerőmet... Az, aki engem szeret, nem veszít az erejéből azáltal, hogy engem éltet, aki pedig gyűlöl, nem nyer annyi erőt, amennyit bennem megsemmisít. Ellenkezőleg: A szeretet éltető erőként hat abban, aki szeret, s több erőt szabadít föl benne, mint amennyit elvesz. A gyűlölet pedig sokkal többet elpusztít saját erejéből, mint amennyit felhasznál a másik ellen. A szeretet és általában a másik jóindulatú elfogadása nem emészt fel annyi energiát, hanem olyan forrás, amelyből másokat táplálhatok, anélkül, hogy magam szegényebbé válnék. EES. 418.

A szeretet a legtökéletesebben beteljesült élet: lét, amely magát örökké odaadja, anélkül, hogy ezáltal kisebbednék. Végtelen termékenység. EES. 386.

Életem minden reggel újra kezdődik, s minden este befejeződik. Ezen túl nincsenek terveim és kilátásaim. Vagyis természetesen hozzátartozhat a napi munkámhoz, hogy előretekinsek, de „gondot” sohasem jelenthet a következő nap. B.I. 55.

A nyusztól nem lehet elvárni, hogy oroszlánként viselkedjen. B.II. 96.

Abba az életkorba jutottam, amikor annak kell gyümölcsöt teremnie, amim van, s csak mellékesen, lehetőségeim szerint törekedhetem arra, hogy pótoljam mindazt, ami még hiányzik. B.I. 112.

Mosolyognom kell azon a kérdésen, hogy mennyire szoktam már meg a magányt. Életem során többnyire sokkal magányosabb voltam, mint itt (a Kármelben). Nem hiányzik semmi abból, ami odakint van, s megvan mindenem, ami odakint hiányzott, úgyhogy már csak hálát kell adnom a hivatás mindent meghaladó kegyelméért, amelyet egyáltalán nem érdemeltem meg. B.II. 30.

Közvetlenül a megtérésem előtt s elég sokáig még utána is azt gondoltam, hogy a szerzetes élet azt jelenti, hogy feladok minden földit, és csak az isteni dolgok gondolatvilágában élek. Fokozatosan azonban be kellett látnom, hogy ezen a világon mást várnak el tőlünk, s még a legzártabb szemlélődő életben sem szabad el-

vágni a világhoz való kötődést. Sőt úgy vélem: minél mélyebben von magához valakit Isten, annál inkább kell ebben az értelemben is „kilépnie önmagából”, vagyis belé a világba, hogy az isteni életet belévigye. B.I. 54.

Vannak dolgok, amelyekben szavak nélkül jobban megértjük egymást. B.I. 53.

Alapjában véve kicsiny igazság az, amelyet el kell mondanom: hogyan lehet elkezdni úgy élni, hogy az Úr kezéhez igazodunk. B.I. 87.

Azt is meg kell tanulnunk, kedves Nővéreim, hogy végig kell nézünk, amint mások viszik a keresztyüket, s nem tudjuk levenni róluk. Nehezebb ez, mint a sajátunkat vinni, de ezt el nem kerülhetjük. B.I. 53.

Csak munkaeszköze vagyok az Úrnak. Aki hozzám jön, azt Őhöz szeretném vezetni. S ahol észreveszem, hogy nem erről van szó, hanem az érdeklődés csak a személyemnek szól, ott nem tudok eszközként szolgálni, s kérem kell az Urat, hogy más módokon segítsen, hiszen Ő soha sincsen csupán egyikünkre ráutalva. B.I. 77.

Istenhez a szeretet szabad odaadásában hozzátartozni és őt szolgálni, ez nemcsak néhány kiválasztottnak a hivatása, hanem minden keresztyényé: akár fölszentelt, akár nem, akár férfi, akár nő — mindegyikük meghívást kapott Krisztus követésére. F. 43.

Csak Isten tudja az ember odaadását egészen elfogadni, mégpedig úgy, hogy az ember nem elveszti, hanem megnyeri a lelkét. És csak Isten tudja önmagát az embernek úgy odaajándékozni, hogy kitölti az ember egész lényét, s közben semmit sem veszít el önmagából. F. 11.

Mindig nagyon távol állt tőlem az a gondolat, hogy Isten irgalmassága hozzá volna kötve a látható egyház határaihoz. Isten az igazság. Aki az igazságot keresi, Istent keresi, akár világos ez számára, akár nem. B.II. 102.

Régóta le kellett számolnom avval, hogy nagyon tudatlan maradok, és bármennyit tudok is még dolgozni, minden sokkal inkább töredék marad, mint az minden emberi műnél szükségszerű. Csak azt remélem, hogy lökést tudok adni olyan irányban, amerre az embernek haladnia kell, s aztán mások majd jobban csinálhatják mindezt. B.I. 135.

Lukács László fordítása

Utolsó a vérpadon

Párizs, 1794 októbere

1876-ban született Németországban, ősi nemesi családban. Filozófiát és történelmet tanult Heidelbergben, majd Berlinben. Elsősorban professzora, Ernst Troeltsch hatására tért meg 1926-ban. Troeltsch egyetemi előadásai és könyveiben is kifejtette az istenkeresés útját: „Rá kell bízni magunkat nagy alázattal a nagy Felfoghatatlanra”. A keresés éveiben írta meg ódaszerű verseit *Himnuszok az Egyházhoz* címmel. (Magyarra Lénárd Ödön fordította le őket. Korda Kárádó, 1998, Kecskemét.) Regényei közül magyarul is megjelent a *Veronika kerdője*. Die letzte am Schafott című kisregénye a francia forradalomban vértanúhalált halt compiégne-i kármelita nővérek történetét dolgozza fel. Ennek alapján írta meg Georges Bernanos *Dialogues des Carmélites* című drámáját. 1971-ben halt meg.

Ön, kedves Barátnóm, írásában joggal hangsúlyozza azt a rendkívüli erőt, amelyet az úgynevezett gyengébb nem e szörnyűséges napokban a halál láttán szinte óráról órára tanúsít. Csodálattal emlékezik meg a nemes Madame Roland, a királyi Marie-Antoinette, a tüneményes Charlotte Corday s a hősie von Sombreuil kisasszony magatartásáról (csupán az Ön jelzőit használom). A tizenhat compiégne-i kármelita nővér megrendítő áldozatával zárja — ők a *Veni creator*-t énekelve léptek a guillotine alá, s nem feledkezik meg a fiatal Blanche de la Force hangjáról sem, aki a hóhér bárdja által elhallgattatott nővérek himnuszát bevégezte. „Milyen tiszteletre méltó”, fejezi be emelkedett hangú írását, „hiszen a királyság, a gironde s az üldözött egyház e vértanúiban fejeződik ki az emberi természet méltósága a rettenetes káosszal szemben!”

Szeretett Rousseau-tanítvány! Most is, mint mindig, szelleme derűs és nemes tartását csodálom, ez segíti Önt, hogy az emberi nem porba roppanásának e mélyes mély éjszakájában hinni tudjon természetünk kikezdehetetlen nemességében. Közben, Barátnóm, a természet egyben a káosz is, az Ön hősnőinek hóhérai szintén részei, az emberben lakozó szörnyeteg is az — félelem és iszonyat! Engedje meg nekem, aki sokkal jobban iszonyodom a párizsi eseményektől, mivel közelebb vagyok hozzájuk, hogy gáttalan megvalljam, hajlok rá, drága Száműzött, hogy napra nap hozott haláláldozatainak fegyelmezettségében kevésbé a természet méltóságát, mint egy összeomló kultúra utolsó megmutatkozását lássam (amit Ön oly mélyen megvet, ó, Kedvesem, azt mi megtanultuk újfent tisztelni!): a szigorú etikett, amely még magának az iszonyatnak is előír, vagy keveseknél — valami egészen más.

Ön a kegyes sorból utolsónak a fiatal Blanche de la Force-t nevezte meg. Holott az Ön értelmezése szerint ő nem volt hős. Nem a természet fensége adatott alá e gyenge kézre, sokkal inkább volt ő mindannyiunk ereje; méltósága végtelen törekenységének bizonyítéka. Marie de l'Incarnation nővér, a compiégne-i kármeliták közül az egyetlen túlélő, szintén ezt igazolta nekem.

Csakhogy, s Ön talán nem is tudja mindezt, Blanche de la Force Compiègne Kármeléből kiszakadt apáca volt, egy ideig mint novícia tartózkodott ott. Engedje meg, hogy életének e rövid, bár mindenképp fontos epizódjánál pillanatra elidőzzem,

hisz — érzésem szerint — itt kezdődik el a vérpad aljában elhangzott himnusz híres története.

Ismeri Ön de la Force márkit, a fiatal Blanche édesatyját. Nem szükséges Önnek arról szólnom, milyen nagy tisztelettel volt Diderot vagy Voltaire s az ő szkeptikus írásművészetük iránt. Vonzalma a Palais Royal bizonyos liberális hazafiai irányában is ismeretes Ön előtt. Mindezt a konzekvenciákra mit sem gondolva művelte. E finom érzékű arisztokrata persze arra sem gondolt soha, hogy multságai kétes fűszere egy nap majd a nép durva konyhájának is ízesítő fűszerszáma lesz. De ne perlekedjünk szegény barátunk végzetes tévelygései felett, mint a hozzá hasonlók anyian, megbűnhődött ő is érte. (Ó, Kedvesem, alapjában nagyon is hasonlóképpen gondolkodtunk mindannyian!) Az általunk nézett összefüggésben pusztán arról van szó, mi készíthetett olyan férfit, mint de la Force márki, hogy lányát egy kolostor gondjaira bízta.

Nekem abban az időben, amikor Blanche Compiègne-ben időzött, néha módom volt atyjával beszélmem, amíg a Palais Royal kávézóiban szabadságról s egyenlőségről szónokolt a barátainak. Valahányszor lánya után érdeklődtünk, elfelhősödő arccal válaszolt, hogy „a religió börtöneit” — így szerette hívni a kolostorokat — épp olyan meggondolkodtatónak találja, akár az állam hasonló intézményeit; ámbár azt el kell ismernie, ifjú leánya a maga kolostorában boldog, és — így hitte — mindenekelőtt biztonságban van. „Szegény, ijedős gyermek”, volt szokása befejezni, „születése szomorú körülményei nyilvánvalóan egész magatartását az élet iránt meghatározzák.” S valóban, általános volt ez a vélemény.

Bár aligha remélhetem, hogy Ön, kedves Barátnóm, de la Force márki e célzását megértené, hiszen az időben, amelyről szó van, ugyancsak gyermek volt. Vagyis az ismert tüzijáték-katasztrófáról, amikor XVI. Lajos, akkor még dauphin, az osztrák császár lányát eljegyezte.

Ebben a katasztrófában később intő jelet szerettünk látni: a királyi jegyespár komor sorsának előjelét. Nos, meglehet, nemcsak a sors előjele volt, de egyszersmind annak jelképe is. (Kedvesem, forradalmat mindig csak feltételesen a rossz gazdaság s rendszer fogyatékoságai idéznek elő, ezek inkább kiváltják: valódi lényegük egy végéhez elérkező korszak halálfélelmének kitörése. S ebben íme a jelképe az annak, amiről beszélek.)

Ugyanis korántsem állt helyt, hogy a rend hivatalnokainak hanyagsága volna az oka, ami szánivaló szerencsétlenség a Place Louis-n történt, bár akkoriban egyéb vélemény se terjedt, a félelemkitörésnek e rejtélyes hirtelenségét mindenki szerette volna elfelejteni. (Ami rejtélyes, azt a felvilágosult kor, mint a mienk, tudvalevőleg legnehezebben viseli.) Valójában azonban a rend hivatalnokai a helyükön voltak, sőt, ilyen és hasonló esetben az

elővigyázatossági intézkedést mindig is példásan előkészítették. A nemesség hintói jöttek, tisztelettel köszöntötte őket a tömeg, köztük az akkor már lebetegedése előtt levő de la Force márkiné díszhintaja, a kocsik kerültek a gyalogosnép tülekedésébe behajítani, akárcsak a pompier-k nehéz vizeslajtjai, amelyek — szintén példás lelkiismeretességgel — készenlétbe helyezkedtek. A Place Louis XV fényébe torkolló utcák nyiladékában a közrend emberei állottak, ők irányították a kíváncsiskodókat. A nép az akkor már szószerinti ínségidő dacára szépen öltözött és jól táplált volt. Mindegyes jelenlevő szinte a jómódú polgárt idézte, annak tisztas gondolatvilágát. Az ünnep örömteli várakozásában s a rend hivatalnokainak utasításával szembeni jólneveltségükben ezek az emberek mindennek tetszetek inkább, mint az anarchikus káosz részeinek — amely káosz alig félóra múltával sajnos bekövetkezett. Egyszóval a szerencsétlenség bekövetkezte épp olyan váratlan volt, mint amilyen érthetetlen, de hát ez volt a fellobbanó jel. — Egy önmagában véve tökéletesen ártatlan szikra a görögtűztestek tárolókamrájában, amely senkit sem veszélyeztetett, s a villámgyorsan kitörő pánik mindent összezavart. A rend hivatalnokai az utcaszegleteken karjukat sem tudták magasba emelni, szinte már nem voltak ott; az örvendező s lojális polgárok, férfiak s nők nem voltak ott; jelen helyettük csupán egyetlen vad, halálfélelemtől hörgő, szörnyeteg emberi tömeg; a látszólag oly szilárd rend felszíne alól feltörő s a dolgok mélyén mindig is szunnyadó zűrzavar!

De la Force márkiné, belepréselve az eszeveszetten tülekvő tömegbe, a díszhintó ablakán át nézte a rettentő színjátékot, hallotta a földre taposottak segélykiáltását, a halálra taposottak utolsó nyögését, ő maga biztonságban érezte magát a hintájában, akárcsak egy hajóban. Kecses főúri keze önkéntelenül előretolta az ajtó reteszét; kicsit már rozsdás volt, hiszen a hintó még a fromde nyugtalan éveiben készült. Akkoriban helyeztek el efféle kis reteszeket a hintók ajtaján, mit lehetett tudni, nem kell-e egyszer menekülésre használni a kocsit. Azóta ezek a reteszek feleslegessé váltak. A márkiné biztonságban érezte magát, kissé azért izgatott is volt. Nem csoda, hiszen az egyes embernek a tömeg látványa mindig kissé félelemkeltő. A lovak az általános zűrzavar közepette a lárma miatt nyugtalanzkodni kezdtek-e, s maguktól elindultak, vagy a kocsis fejét veszítve ki akart a kocsival a tömegeből kerülni, egyszóval a hintó hirtelen mozgásba lendült, s belerohant a dühtől és kétségbeeséstől felüvöltő tömegbe. A lovakat pillanat alatt megfékeztek, az ajtó felpattant, s a hullámozó káosz a hintóra vetette magát. Egyetlen szemvillanásra valóban olyasmi képződött fel, mint egy forradalom előkísértete.

„Madame”, üvöltött vad hangon egy férfi, csuromvér gyermeket tartva karján, „itt ül hintaja biztos védelmében, a nép meg a lovai patája alatt szörnyethal! Azt mondom, hamarosan így hal-

nak szörnyet mindannyian, mi meg ott ülünk a díszhintóinkban!” A márkiné szinte százszoros tükröződésben látta a rettegő és rettenetes arcát; egy pillanat múlva már rángatták is ki a díszhintájából, és saját arca a tömeg e tükröződésének parányi része lett.

Később tudni vélték, Blanche de la Force az édesanyja félig roncs hintájában, a Place Louis XV káoszából való menekülés közben született. Ez kissé eltúlzott változata a történetnek. Az igazság az, hogy a márkiné megtépdesett ruhában, egy medúza arcával gyalog érkezett meg a palotájába, s a megélt rémület következtében vajúdni kezdett, majd koraszülés után meghalt a gyermekágyban.

Nos, ezért sem értem, monsieur de la Force miképpen hozhatta összefüggésbe ezeket a dolgokat szegény gyermekük születésével. Az efféle összefüggéseket sem a népi babona, sem orvosaink tapasztalata nem tartja lehetségesnek. Blanche, édesanyja élménye következtében idő előtt született a világra, s más hozomány neki nem jutott, csak ez a rémület. Már kora gyermekségétől látszott rajta az ijedtség, s ez a gyermekeken megfigyelhető érzékenységen messze túlmutatott. (A gyermek szokása szerint mindentől ijedezik, ezt szokás szerint oktalanságával magyarázzák.) Saját kiskutyája hirtelen vakkantására is összerezett, az új cseléd idegen arcára visszahőkölt, akár egy kísértet elől. Nem lehetett a félelemtől megóvni, ha csak egy homályos beszögellés előtt haladt el akkor sem, a dadája naponta arra vezette. Vergődő madárka, egy döglött csiga látványa bizonyosan szoborrá dermedtette. Úgy tetszett, szegény kis teremtés szüntelenül valami szörnyű esemény bekövetkeztének traumájában él, amit — akár a nyitott szemmel alvó kis beteg állatok — csakis örökös éberséggel kerülhet el, vagy mint ha tárt, rémült gyermektekintete a biztonságos lét határain túl mindenütt valami rettenetes töredezettség mélyébe merülne alá.

„De nem csúszik meg a lépcső?”, kérdezte Blanche, ha vezeték fölfelé a chateau de la Force masszív tornyába, a család birtokán, ahol a nyarat töltötték. Ez a torony hét évszázada dacolt az idővel, s bárki láthatta, elég erős újabb hét évszázaddal szembenézni. „Nem dől ránk a fal? Nem süllyed el a gondola? Nem lesznek mérgesek az emberek?” Hányféle kérdés, s rebbentek Blanche szájáról. S valójában mindegy volt, megnyugtatták-e előtte, semmi oka a félelemre. Ilyenkor figyelmes arccal hallgatott, mindent megnézett — hisz semmiképp sem volt tehetség nélküli való —, rendre mégiscsak félt. Sem a gyengéség, sem a szigor nem javított a szerencsétlen helyzeten, még a gyermek igyekezete sem, amelyben kételkedni nem lehetett. Igen, a jószándék még csak rontani látszott mindenben. Blanche a hiábavaló iparkodás következtében annyira csüggedtté vált, s az, hogy állandóan bátorságra intették, ő meg nem volt az, minden mozdulatában fedeni való rosszat érzett. Már-már azt mondhatnám, a saját félel-

métől is félt. Idővel persze — említettem, Blanche nem volt híjával tehetségnek, sőt jóeszű volt — megtalálta apródon útjait-módjait, hogy mindezt legalább álcázza. S most már nem úgy mondta: De nem csúszik meg a lépcső? Vagy: Nem süllyed el a gondola? Hanem hirtelen fáradt lett, rosszullet fogta el, elfelejtett ezt vagy azt magával hozni, megtanulni, egyszóval mindig volt jó oka Blanche-nak, hogy ne kelljen gondolára szállnia, lépcsőn felmennie.

A cselédség kinevette, „nyuszi” volt nekik, csakhát ezzel semmi sem javult, Blanche alighanem mégjobban szenvedett, mint korábban, gyengesége idején, hiszen most már arra is törekedett, hogy a szenvedést eltitkolja. Ez olykor kínosan meglátszott rajta. Aligha akadt még ilyen, voltaképp helyesen nevelt nemesi gyermek, aki ennyire félszegen mozgott s ilyen félszegen pironkodott volna, mint Blanche de la Force. Családjának nagy titulusa, akár a plakát, úgy lógott rajta, a büszke de la Force név, mintha ráaggatták volna, s szinte a gúnnyal lenne egyenlő. Mindenki csak Blanche-nak merte így bizakodva hívni, mielőtt sápatag orcáscskája eszébe villant. Mégis a „nyuszi” lett aztán rá a legillőbb név. Ez volt az az állapot, hogy de la Force márki madame de Chalais-t odaszereződtesse.

A kiváló nevelőnőnek végre sikerült szegény gyermek féltősségét valamennyire megszüntetnie, legalábbis amennyiben vallásos nevelését nagy gonddal s határozottsággal kézbe vette. Ez addig sajnálatos módon elhanyagolódott, ami a márki szabadszelleme-ségét tekintve nem volt meglepő, Blanche számára azonban minden bizonynal végzetes, hiszen — s ebben cseppet sem hasonlított atyjára — természete szerint kifejezetten igényelte a hitet.

Nos, lélektanilag nézve minden bizonynal helyes volt, hogy madame de Chalais mindenekelőtt a Kisjézusra hívta fel neveltje figyelmét. Blanche akkor találkozott először a „le petit Roi de Gloire” névvel. (Ismeri, Kedvesem, a compiègne-i Kármel kecses kis viaszfiguráit, s minden gyermek elragadtatását Karácsony ünnepe-n, amikor kiállítják őket a házikápolnában.)

Le petit Roi koronát s jogart viselt aranyból; mindkettő Franciaország királyának ajándéka volt, hogy kinyilvánítsa, le petit Roi égi és földi hatalom legfőbb birtokosa. Le petit hálából megvédelte őt és családját: lehetett bizodalommal élni Franciaországban, vagyis anélkül hogy csúszós lépcső, dőlő fal jutna eszünkbe, s akárcsak a király, gondoljunk kicsit le petit Roi-ra. Nem volt nehéz, akkor sem, ha nem adtunk koronát s jogart ajándékolni neki, lehetett pótolni imádsággal s a szeretet mindenféle megnyilvánulásával, tisztelettel s engedelemmel, mindezzel le petit Roi-t tiszteltük meg. Ha lelkiismeretesen tettük, akkora bizalommal számíthattunk le petit Roi védelmére, mint maga Franciaország királya. Nos, mondtam Blanche vallásra hajló gyermek volt, madame de Chalais azonban mégiscsak komoly akadályok-

ba ütközött nála. Erről majd később, habár nevelési eredményeire szívesen emlékezett, nem szeretett beszélni róla, s ennek jó oka volt.

„Magad is láthatod, nem nehéz az Ég királyának megóvni téged”, mondta legalább olyan gyengéden, mint határozott hangon Blanche-nak, amikor az megintcsak tétovázott volna felmenni a lépcsőn. „Gondold csak meg, már a mi földi királyunknak is mekkora a hatalma!”

Blanche gondterhelt arcocskája riadtan fordult nevelőnője felé. Bizonyos pillanatokban mindkettőjük szeme nyugtalan madárcák rajához hasonlított. „De ha elveszíti a koronáját?”, kérdezte elgondolkodva a kislány.

Madame de Chalais szemvillanásnyira elbizonytalanodott. Valóban, efféle ellenvetésre nem számított. De csak egy pillanat s elhárította magától — a kényes kérdések megkerülésében nagy tapasztalata volt; Blanche-nak olykor az volt a képzete, szinte lepattannak kissé szoros fűzője halcsontjairól.

„Ezt nem gondolhatod komolyan, Blanche”, mondta. „Ez a korona nem vész el, mint egy zsebkendő, csakhát helyes magatartást kell tanúsítanunk vele szemben. Megígérted nekem, soha nem mulasztod el az imát, s akkor bizonyos lehetsz, az Ég királya sem mulasztja el, hogy megvédelmezzon téged. Valójában minden gond nélkül lépkedhetsz fel ezen a lépcsőn!”

Blanche összeresztette — az a lépcső volt, amelyikről minden alkalommal megkérdezte, nem „csúszik-e meg”. Önkéntelenül engedte nevelője kezét s a korlát fája iránt tapogatódzott; a véletlen úgy akarta, hogy a vékony fa eltörjön.

Blanche arcáról a megrémült madárcák nyomban felröppentek madame de Chalais arcához. Félelem s bizonyosság szemvillanásig szinte ellenségesen kémlelte egymást. Majd úgy tetszett, nem a lépcső, maga madame de Chalais csuszamlik meg. Úgy látszott, a gyermek szerepében tetszeleg.

„Hogy tudsz ennyire megrémíteni?”, kiáltott fel. Felsőtestével kissé hátradőlt, s a szoros fűző halcsontja halkán megroppant.

Nos, a roham már el is múlt. Madame de Chalais nem szokott hozzá, hogy rohama lehessen, s — amint már mondtuk — Blanche is engedékenyebb lett, amint gyermeklelkéből, szelleméből a keresztényi jámborság gondolatai és képei saját tisztázatlan félelemképzetét elűzték. Számomra teljesen érthető: tudjuk, Kedvesem, mekkora vigasz árad is felénk a hit világa jóvoltából! Emlékezem még nagyon is, gyermekkorom napjaiból imádság közben a különös elmerülésre, egyszeriben a lét minden szintjén le — mondjuk így — a dolgok mélyére, ahol már semmilyen megcsúszás nem lehetséges. Blanche kétségtelenül effélet érzett. Szegény gyermek, minden földi biztosítékot elutasított makacsul, amit csak védelmére kínáltak, s kezdte kis szívét a végtelen Mindenható szárnya alá ajánlani; a „nyuszi” bátorságot gyűjtött.

Igen, madame de Chalais elégtétele volt, hogy odáig juttatta Blanche-t, hajdani féltősségét képes legyen megmosolyogni s apró pajkosságokkal kicsúfolni, ami kicsit fiatalkori hengegésként hatott, mégis mindenkit megnyugtatót.

Mostanra karcsú, tizenhat esztendőös nagylánnyá érett, kicsi, finom rajzú szája volt, s valamelyest összeszorítottnak tetsző arcocskája. Madama de Chalais nem mulasztotta el, hogy a magáéhoz hasonló fűző viselésére szoktassa; így mozgása kimérten kecses lett, s immár neki sem, másnak sem jutott eszébe, hogy félnéknek higgye. Mindennek megmutatkozott a hatása, s de la Force márki már hajlamos volt valamiféle tisztos férjhez adási tervet szőni leánya érdekében. Míg madame de Chalais meg nem lepte a határozott közléssel, Blanche nem házassági, sokkal inkább kolostori életre hivatott.

Magától értetődő persze, egy olyan férfi, mint de la Force márki is, aki Franciaország valamennyi fényes szellemével megegyezett abban, hogy az egyház az elmúlt idő intézménye, a tegnapi, ezellen kifogást emelt. Igen rosszkedvűen nyilatkozott arról, mennyire bízott madame de Chalais-ban, s az mégsem vitte többre, mint hogy hidat építsen Blanche számára, amelyen át szép kényelmesen kiséta majd a világi életből. S bizonyosan azért, mert most is épp olyan félnék, mint volt ezelőtt! A kolostorban ugyanis, érvelt szegény márki, bizonyos természet számára az élet rémitő áttekinthetlensége véget ér, s a lehetőségek sivatagát erős határok kerítik; a sorsnak nincsenek váratlan törései, követelése, amelyektől félni kellene, a mindenkori szabályok körén belül mozgunk, gondolatokon és falakon belül, s ez, mint monsieur de la Force fejezte ki magát, már nem a *valóság*, csupán az ég barátságos fantomainak és lakóinak nyílik meg.

Bizonyos, bármilyen torz gondolatmenet rejlett is mindebben, Blanche elhatározására vonatkozólag volt benne valami halovány igazság. Mégis ennyit fontolgatni máris igazságtalanság lett volna a fiatal lánnyal szemben. Újra meg újra el kell mondanunk, Blanche valóban vallásos érzületű volt: a compiègne-i Kármelben, ahova madame de Chalais kapcsolatai juttatták, a legjobb benyomást keltette. Bemutatták a házfőnöknöknek — akkor a beteg Croissy házfőnöknő még élt — s annak kérdésére, nem fél-e a szigorú házszabályoktól, ő szinte dicsekedve, s ez bátorságával párhuzamosan most már sajátja lett, azt felelte: „Jaj, tisztelendő anyám, igazán van egyéb félnivaló, hozzá képest ez csekély áldozat!”

Erre Croissy tisztelendő anyja (madame de Chalais beszámolt neki Blanche korábbi nehézségeiről) alkalmasint megkérdezte, vajon mi ez a félnivaló?

Blanche pillanatig tévovázott, majd az iméntinél kissé bátortalabb hangon válaszolt:

„Tisztelendő anyám, magam sem tudom megmondani, de ha kívánja, gondolkodom rajta, s később válaszolok is rá.”

„Nem kívánom”, felelte madame de Croissy sebtében. Akkoriban még fiatalos volt, bár megjelölve már a sok szenvedéssel, amelynek csakhamar áldozatává vált. Mondják, megengedte Isten, hogy sokáig nagy iszonyatot érezzen a halállal szemben (ez akkor volt, amikor oly gyakran látták imába merülve a kolostorkert Olajfák-hegyének grottája előtt), s ez is igencsak oka volt, hogy különös együttérzéssel viseltetett Blanche iránt. (Valóban másképp nem is lehetne természetes, hogy olyan szigorú rend, mint a Kármel, ilyen finom ifjú teremtetést családjába felvett.)

A kolostor tehát igent mondott. Nos, nyilvánvaló, hogy madame de Chalais megtörte a márki ellenállását, hiszen megszokta, hogy a mennyet is a maga elképzeléseihez igazítsa, ha kell, s — mint mondják — monsieur de la Force nem szerette nézetei konzekvenciáit levonni.

Így Blanche de la Force átlépte a klauzúra küszöbét, s bizonyítják, úgy tette ezt, pici, feszült arcán oly bensőséges örömmel, hogy a compïègne-i Kármelben mindenki meg volt győződve, igaz elhivatottsága szerint méltó leánya lesz Szent Teréznek.

A posztulátus kezdeti ideje meglepéssel telt. Blanche nem könnyen tudta követni a szigorú szabályokban előírtakat, mégis őszinte igyekvéssel tette. Szíves volt, buzgó s engedelmes, és — ezt különösen ki kell emelnünk — vidám is meg hálás. Ez különösen akkor tűnt fel, amikor — s az akkori időkben ilyesmi elkerülhetetlen volt — bizonyos hírek hatoltak a kolostor falai közé (épp előtte voltunk ugyanis a főrendek összehívásának). Hangsúlyt kap, hogy Blanche arca olyankor leírhatatlan meglepédest sugárzott, hallották, amint szinte gyermekdeden tapsol, s ismert kis hetykeségével mondja: „Ehhez nekünk semmi közünk!” Vagy? „Ez ide hozzánk nem ér el, ez elől védve vagyunk!”

Elsajátította a kármelita jámborság egyéni stílusát is, bizonyos hősies formulákat, íme: „Én Istenem, egészen Neked áldozom magam!” Vagy: „Szenvedés, Isten szeretteinek édes nyugsága, ne kerülj el engem!” S mindezt meglepő gyorsasággal, akárcsak előtte madame de Chalais sokkal kellemesebb formuláit. Lassan úgy tetszett azonban, mintha e fáradság nélkül átvett formulák viszhathatnának — bizonyos hanyatlás is érződött.

Ez különösen akkor mutatkozott meg, amikor a beteg Croissy házfőnöknő kiszenvedett. Igen nehéz haláltusája volt; hosszú órákon át végig az egész kolostoron hallani lehetett a haldokló nyöszörgését. Blanche akkor kétségbeesetten megszólalt, miképpen lehetséges, hogy Isten ennyire hagy szenvedni egy ilyen szentéletű asszonyt, s egyáltalán olyan borzongás vett erőt rajta, hogy a konvent megütközött. Akkor terjedt híre, hogy a beöltözés időpontját elhalasztották, mivel az újoncmesternő, Marie de l'Incar-

nation, kifogással élt. Végül hirtelen mégis meglett Blanche beöltözése.

1789-et írtuk ekkor, ebben az évben ült össze Versailles-ban a nemzetgyűlés, s a nyomasztó pénzügyi helyzet miatt az ország az egyházi birtokokkal szemben az első törvénytelenségekre szánta el magát. (Bizonyára emlékszik e határozatokra, kedves Barátnóm.)

Már nyáron közölte a kármelita rend főnöke, monsignore Rigaud, a fennhatósága alá tartozó kolostorokkal, törvény van útban, amely megtiltja a rendnek új tagok felvételét. Monsignore nem titkolta, a nemzetgyűlés szándéka a vallási közösségek teljes eltörlésére irányul. Van azonban remény a törvény olyasféle enyhítésére, hogy azok, akiket már felvettek a kolostorok családjába, maradhassanak ott, vagyis megengedhetik a rendtagoknak, hogy szép lassan kihaljanak. Ilyen körülmények között Monsignore azt a tanácsot adta, ha feljebbvalójuk megengedi, a már meglevő posztulánsok tüstént beöltözzenek. „Utasítjuk”, írta e távlatos szemléletű prelátus, „nevezett ifjú leányokat, ha rendkívüli kényszerítő ok nem szól ellene, Isten megerősítésének szolgálatára, s mi magunk ne legyünk velük kapcsolatosan kicsinyesek, inkább nagyvonalúak: Isten az elkövetkező időben majd választ közülük és dönt felőlük. A mindörökké élő Krisztus”, végződik a levél, „mostan s egyszersmind a Getszemáni-kertben virraszt. Utasítom tehát tisztelendő főnöknő anyát a posztulánsoknak a »de Jésus au jardin de l’Agnie« nevet adni — a mai körülmények illőbb nevet nem sugallhatnának.” (Tudja, Barátnóm, hogy a Kármel kolostoraiban az a vélemény uralkodik, az egyházi név, amelyet az apácák beöltözésük alkalmából elnyernek, kivált megnyitja előttük az utat a névben foglalt misztériumhoz.)

Ilyen körülmények között az újonnan választott házfőnöknő, madame Lidoine, rendi neve szerint Therèse de Saint Augustin nővér, alkalmasnak vélte, hogy még egyszer beszéljen az újoncmesternővel Blanche beöltözése érdekében.

De hallgassuk meg Marie de l’Incarnation beszámolóját erről a megbeszélésről, vagy ahogyan Rose Ducor, az elragadó énekesnő gyermekei nevezték: „A jézuskás Marie nővér”, hiszen így tolmácsolta nekik anyjuk a l’Incarnation nevet.

Tudja, Barátnóm, a Ducor, a színházi világ e kis istennője, akit hajdani tisztelői közül a frivolabbak vallási kokettériával gyanúsítottak, a rettenet napjaiban azzal lepett meg bennünket, hogy népszerűsége okán különféle rendieket és papokat befogadott. (Jaj, Drágám, igazi meglepetéseket élhettünk meg az emberi állhatatosság dolgában, amíg a mártíriumhoz közeljártunk; én magam soha többé nem memnék prognózissal előállni!) Marie de l’Incarnation is otthonra talált a Ducornál, s kétségtelenül a kis énekesnő lélekjelenlétének és hidegvérének köszönhető, hogy megmenekült a forradalmi törvényszék elől.

Volt módom azokban a napokban több ízben is meglátogatni e kiváló apácát. Akkoriban vértanú nővéreinek életrajzával foglalkozott, ott találtam a Ducor kecses rózsafaasztalánál, mindenféle papírokat rendezgetett, természetesen apácaruha és fátjol nélkül, polgári öltözetben, főként a fején, a fehér mellrel való nyakig felvonva, úgyhogy azt a helyet fedte, ahol, a makacs fáma szerint, ama vékony vörös vonal fut, amelyet bőrén, nővérei kivégzése óta viselnie kellett. A bátor kis Ducor úgyszintén e megható legendában tetszeleg, ő Marie de l'Incarnationt amúgyis szentnek tartja.

Amikor észrevette, hogy szemem a fehér vásznon rajta felejtetem, kissé félrevonta. Fájdalmasan rebbenő mozdulattal tette, bár minden vonakodás nélkül. Közben megállapítottam — s ő is kétségtelenül így kívánta —, a fáma hazudott, keletkezése azonban egyszersmind magától értetődő is volt. Hiszen e nő valóban rendkívüli benyomást keltő személy volt: a csoda róla mindenképp feltételezhető. (Aki ismeri, annak semmi sem csodáltnivalóbb, mint e megható kis név: „Jézuskás nővér”!) Modellt állhatott volna akár egy szent királynő szobrához, bizony, szinte akár egy szent királyéhoz. Nekem legalábbis aképpen tűnt, s nem hiszem, hogy ez az érzésem pusztán a származása iránti reminiscenciából következett — tudja, kedves Barátnőm, ez a nővér Franciaország egyik királyi hercege édesnővéreinek számít. Valóban, egészen a forradalom napjaiig állami járulékot élvezett; s tudható, hogy a házasságon kívüli gyermekek püspöki diszpenziójával lépett a Kármelbe. Úgy mondják, fiatal lányként, felettébb előnyös körülmények közt élve, a híres kármelita madame Acarie sírjánál hirtelen olyan izzó vágy fogta el, hogy az Udvar bűneiért, aminek különben életét köszönhette, oly módon bűnhődjön, mint előtte madame Louise de France, a Saint-Denis-i Kármel főnöknője cselekedte. Ez az előzmény magyarázza meg e nagyszerű lélek életének különféle epizódjait. — Közben előadtam neki Blanche de la Force-szal kapcsolatos kérdésemet.

Rendkívül érdekes választ adott. „Vajon”, viszonzta kérdéssel a kérdést, „a félelem és borzongás mindig megbotránkozással azonos? Nincs olyan, hogy — legalábbis — mélyebb legyen a bátorságnál, olyasvalami, ami jobban igazodhatik a dolgok valóságához vagyis a világ szörnyűségéhez s még inkább — saját gyengeségünkhöz?”

Szavai hihetetlenül megleptek, hiszen tudja, kedves Barátnőm, Marie de l'Incarnation volt az, aki a compiégne-i Kármelt meghatározta, hogy az égnek ezt a hősiek áldozatot így felajánlja, s ezzel bizonyos értelemben a konvent jövőbeni sorsát megelőlegezze. (Erre a pontra mindjárt visszatérek.)

„A félelem mélyebb valami a bátorságnál — s ezt épp ön mondja, Marie de l'Incarnation nővér?” kérdeztem.

Hamar elsiklott a hősiességére vonatkozó célzásom felett, azzal, hogy ismét visszakanyarodott előző kérdésemhez.

„Valóban”, folytatta, „megszóltak köztünk olyan hangok, amelyek Blanche-nak a világba való visszatérését javasolták. Közben azonban tisztelendő anyánk, Lidoine házfőnöknő, másképpen döntött. Ó, madame Lidoine igen tapasztalt ismerője és vezetője volt a lelkeknek!”

„És mégis”, válaszoltam erre én, „megcáfolta-e a dolgok menete madame Lidoine-t?” (Blanche Compiègne-ről való szökése járt az eszemben.)

„Nem madame Lidoine-t cáfolta meg”, felelte sietve, „egy másik apácát. Ugyanis nem mindenki értette közülünk helyesen a tisztelendő anya lelki vezetését.”

Hirtelen az a kénytelen és megmagyarázhatatlan érzésem támadt, hogy saját magáról beszél. Abban a pillanatban rám nézett, én meg elpirultam a tekintete nyomán. Ő maga teljesen érintetlen maradt.

Rövid, de hihetetlenül eleven csend támadt közöttünk. Végül különös, mondhatnám, magasabbrendű gyermekdedségével, amely kontrasztja volt büszke vonásainak, egyenesen zavarodottá tett: „S miért ne tudhatná ezt ön, von Villeroi úr? Nem azért jött, hogy kellően tájékozódjék e dolgok felől? Biztosíthatom, alkalmas igazság ez, hogy Ófenségét mindenekfölött dicsőítse.” (Ismeretes Ön előtt, kedves Barátnőm, hogy a Kármel kolostoraiban Istenről mint „Ófenségéről” szokás beszélni.)

Aztán Lidoine házfőnöknő különféle feljegyzéseit, jegyzeteit nyújtotta át nekem, hivatalvezetésének amolyan naplóját, kéziratos emlékezőket, hiszen mondtam is már, hogy akkoriban rendtársai vértanúságtörténetén dolgozott.

Kiemelem a két kéziratból, ami számunkra fontos, s folytatom elbeszélésemet.

Marie de l'Incarnation nővér tehát rábeszélte a tisztelendő házfőnöknő anyát, Blanche-ot egyelőre ne öltöztessék be, azzal, hogy a féltősségből eredő gyengéire hivatkozott.

„Ó, tisztelendő anyám”, mondta, s közben végigsiklatta szép tüzes tekintetét a házfőnöknőn (igazán nem nézhetett fel rá, hiszen végül jelentékenyen magasabb volt nála), „meghat engem ez a szegény gyermek, bizony megtapadt itt a Kármel falai közt, akár a kicsike madár a fészkében! Nem szeretem kevésbé a gyermeket, mivel ennyire gyengécske. Még inkább szeretem — ó, tisztelendő anyám, ezrével akad az ilyen kis jámborság, százával ilyen libbenő lángocskák! Napra nap számtalan lángol belőlük Párizs oltárai előtt, s további számtalan hunyt ki aztán az élet vihariban. Ilyen lángocskát ne égessünk a Kármelben! A Kármel erőszak az egész vonalon!”

Engedje meg, Kedvesem, hogy itt egy pillanatra megszakítsam a történetet! Épp az imént beszéltem el Önnek Marie de l'Incar-

nation személyiségének rám gyakorolt hatását, de talán fontos, hogy néhány szót szóljak a konventen belül elfoglalt helyéről, mindenekelőtt az újonnan megválasztott házfőnöknővel szembeni magatartásáról.

Az kétségtelenül nagy véleménnyel volt róla, hiszen naplójában gyakran nevezi úgy, hogy „jobbkezem”, „tanácsadó leányom”, időnként úgy is, „nagylányom”, s egyszer tréfásan úgy, „lányomanyám”. Azt is megemlíti, ő maga is úgy remélte, hogy Croissy házfőnöknő halála után Marie de l’Incarnation lép annak helyére, de hát az egyházi előjáróság a konvent választása nyomán „sokkal méltatlanabb” mellett döntött. (Itt a házfőnöknő magáról beszél.)

Igaz, madame Lidoine sem külsejében, sem vallásosságát tekintve nem tűnt ki társai közül. Nevét csupán a megválasztása tette ismertté; „ugyanis”, mondta nekem Marie de l’Incarnation, „nagyon nehezen tudta megszokni, hogy azoknak, akikről úgy érezte, felette állnak, megtanuljon parancsolni, s emiatt időnként bizonytalannak látszott, ami ő különben nem volt. „Jaj”, tette hozzá, „éppen ebből eredt aztán az én tulajdonképpeni megkísértésem!” (Itt Marie de l’Incarnation maga érinti azt a fájó sebet, amely a házfőnöknővel való viszonyát jellemezte, hiszen ő volt ebben a viszonyban a feltétlen uralkodó.)

Ám ebben a pillanatban sem intette le a tisztelendő főnöknő anyja, csupán átnyújtotta neki a Monsignore levelét.

Marie de l’Incarnation végigolvasta. Pír és sápadtság váltakozott közben az arcán — látni lehetett, mekkora hatással van rá a rend jövőbeni korlátozásáról szóló közlés. Amikor az olvasást befejezte, szenvedélyesen azt mondta: „Micsoda választás, tisztelendő anyám!”

Madame Lidoine nyilvánvalóan más feleletet várt. Arcán némi elfogódottság tükröződött, mihelyt Marie de l’Incarnationnal szemben házfőnöknőként kellett fellépnie.

„Úgy gondolja, hogy itt választás lehetősége áll fenn?”, kérdezte mély hangján. (Hangja volt fellépésében alkalmasint a leghatásosabb.) Marie de l’Incarnation máris válaszolt — ő, semmi nem ért fel érzékelésének finomságával, érzékenységével: „Kívánja ezt a beöltözést, tisztelendő anyám?”

„Monsignore kívánja”, felelte szinte elnézést kérően a házfőnöknő.

Marie de l’Incarnation abban a pillanatban alávetette magát. (Kedvesem, megható ily nagy lélek igyekezete az alázat teljességében.) „Ilyen körülmények között”, mondta, „én ítéletemet a posztulánsra vonatkozóan nem másítom, felkínálom azonban Istennek áldozatul. Engedje meg nekem, tisztelendő anyám, hogy a szeretet és bűnbánat aktusával máris segítségére siessek e ránk bízott léleknek, hogy közösségünkbe történő felvétele ne jelentsen semmilyen kockázatot.” (Tudja, az efféle behelyettesítő hősi szere-

tet gesztusai ismerősek a Kármel jámborságában, s madame Lidoine kétségtelenül üdvözölte ezt.)

Így aztán eldőlt Blanche beöltözése. Nos, a compiègne-i Kármelben tisztában voltak azzal, ez az ünnep hosszú időre az utolsó ilyen lesz, ami kétségtelenül az egész szertartásnak megkapó jelleget adott. Mégse higgyük, hogy ez a tény a kármeliták nagyobb részében valamiképpen gond terheként nyilvánult meg. E szigorú rend tagjai még vezeklés közben is általában derűsek s gondtalanok, könnyedek, akár a gyermekek. Compiègne-ben akkoriban mindenkit az az érzés töltött el legfőképpen, hogy sikerül ilyen nehéz körülmények között is még egy fiatal nővért a Kármel közösségébe menekíteni; s különben a kis Constance de Saint-Denis nevű újonc a maga naiv módján kimondott egy olyan gondolatot, amely Monsignore tanácsának háttérében ugyancsak ott élhetett. „Kedves kis Blanche nővér”, mondta, „mi ketten majd összefogunk, s a nemzetgyűlésnek fricskát adunk! Fialatok vagyunk, s ha nehéz ugyan, hogy olyan sokára jutunk fel az égbe, eléünk mi száz évig is akár! Mert akkorra bizonyosan vesznek fel újra novíciákat!”

Közben az újonnan beöltözött az ő barna habitusában s a fehér újoncfátyollal olyan megható képet mutatott, csupa törekenység ugyanúgy, mint amikor a klauzúra küszöbét átlépte. Örömtől remegő keze időről időre végigtapintott habitusa durva gyapjúanyagán, s ez egyértelmű megnyilvánulás volt, úgyhogy a konvent arra hajlott, tökéletesen megnyugodhatik.

„Az ifjú nővér hálája”, jegyzi fel aznap este madame Lidoine, „szinte leírhatatlan volt. Szegény gyermek mindazonáltal jól tudta, ereje már-már felmondja a szolgálatot, s egyáltalán nincsen felkészülve a fátyol fogadására. »Ó, minő jóságos Őfensége! Milyen jó tisztelendő anyám s milyen elnéző Marie de l'Incarnation nővér!« Ezeket a szavakat ismételte beöltözése napján állhatatosan. Amikor meghallotta a nevet, amit e naptól fogva majd viselnie kell, természetesen kissé megijedt; de öröme olyan mérhetetlen volt, hogy hamar összeszedte magát. A kerti rekreáció alatt önkéntelenül lerokadt az Olajfák-hegyének grottája előtt, ott, ahol Croissy házfőnöknő annyiszor térdepelt, s hangját megható bensőséggel felemelve fennhangon színt vallott új neve mellett, mindannyiunk füle hallatára csengő hangon így imádkozott: „Én Jézusom, a Getszemáni kertjében, magam teljesen Neked áldozom!”

Kalász Márton fordítása

PAUL CELAN

A páfrányok titka

(Das Geheimnis der Farne)

*A kardok ívén nézi magát az árnyak lombzöld szíve.
Ragyognak a pengék: a halálban kinek volt sietős a tükrök előtt?
Korsókkal itt is mérnek az élő bánatból:
virágozva felsötétlik, mielőtt isznak, mintha nem víz lenne,
hanem százszorszép, melyet sötétebb szerelemről kérdeznek,
feketebb párnáról, nehezebb hajról...
De itt csak az acél fényére gondolnak,
s ha még felragyog valami, legyen kard.
Csak az asztalról ürítjük a korsót, tükrök vendégei voltunk.
hasadjon ketté az egyik, a résben zöldek leszüink, mint a lomb.*

Franciaországi emlék

(Erinnerung an Frankreich)

*Emlékszel: Párizs ege, a nagy őszidőtlen...
Szíveket vettünk a virágoslányoktól:
kékek voltak, és kinyíltak a vízben.
Szobánkban esni kezdett,
és átjött a szomszéd, Le Songe úr, egy sovány emberke.
Kártyáztunk, s elveszítettem szemem csillagát,
te kölcsön adtad hajadat, de az sem hozott szerencsét,
Le Songe úr a fejünkre sújtott.
Kilépett az ablakon, nyomában az eső.
Halottak voltunk és lélegeztünk.*

A távolság dicsérete

(Lob der Ferne)

*Szemeid forrásában
a téboly vizének hálói élnek.
Szemeid forrásában
nem szegi ígését a tenger.*

*Egy szív, mely az emberek közt
időz, itt ledobom
ruháimat és egy eskü fényét:*

*Feketébb a feketében, meztelenebb vagyok.
Csak hitszegőn lehetek hű.
Te vagyok, ha én magam vagyok.*

*Szemeid forrásában
úszom és rablásról álmodom.*

*Hálót fogott a háló:
egymásba fonódva válunk.*

*Szemeid forrásában
megfojtja a kötelet az akasztott.*

Az öröklét

(Die Ewigkeit)

*Neveket súgnak, szíveket és az időt
a rozsdaszülte kések, az éjjeli fa kérge.
Egy szó, mely aludt, mikor hallottuk,
a lomb alá csúszik:
beszélni fog az ősz,
és beszél a kéz, mely leveleit összegyűjti,
friss, mint a feledés mákja a szájban, megcsókolja.*

Schein Gábor fordításai

Avilában Terézzel

Avila láttán megérti az ember, honnan vette Teréz a belső vár, a hajlékok és a gyémánt képét. Mert Avila természetéből való gyémánt, melyet századok napja aranyozott... Avila Teréz hajlékainak a belső vára, ahol nőni csak az ég felé lehet, s az ég úgy nyílik fölötte, mint Isten tenyere.

Miguel de Unamuno

1924-ben született Újpesten. Húszéves kora óta külföldön él. Egyetemi tanulmányait Salzburgban és Madridban végezte. Író, műfordító. Legutóbbi írását 1996. 11. számunkban közzöltük.

Első lépések

Akár vasúton, akár országúton közeledik az ember a tartományi és püspöki székhelyhez, elsőnek a városközpontot védő, hatalmas falakat pillantja meg, melyek várrá és zárdává teszik Avilát. S eszébe jut a mondás: „Avila, kövek és szentek”. A városfalak, templomok és nemesi paloták kemény gránitja, meg a szentek, akik itt éltek, vagy itt nyugosznak: az ókeresztény Szekundusz püspök, a vértanú testvérek Vince, Szabina és Kriszteta, majd Alcantarai Péter, Barcoi Péter, Keresztes János, Orozco Alfonz... Ha azonban azt hallja, „la Santa”, „a Szent”, az itt csak ő lehet: Teresa de Cepeda y Ahumada, Avilai vagy Nagy Szent Teréz. Minden templomban ott a képe, köztereken három szobra áll, de még a tojásból és cukorból készült édesség sárga golyói is az ő nevét viselik. Jól megismerheti az utazó vagy zarándok a várost, csak Teréz nyomait kell követnie.

A déli falak védelmében, a ma róla elnevezett városkapu közelében látta meg a napvilágot 1515. március 28-án. Szülőháza helyén a 18. században kármelita férfikolostor épült, a hagyomány azonban megjelöli születése pontos helyét. Ma kápolna, természetesen az ő szobrával az oltáron: felemelt kézzel, magasba nézve térdel, látomása van. Szemben az oltárral kerek üvegablak a szökését ábrázolja. A hétéves Teréz kisöccsével „a mórok földjére” indul, hogy ott vértanúk legyenek, de sok szenvedés nélkül: elvágják a nyakadat — gondolja —, s máris a mennyországban vagy...

A kolostorban apró kert — ott játszott és öntözte a virágokat —, a templom homlokzatán pedig a kármelita rend és a Cepeda-család címere mellett jelképek emlékeztetnek, hogy Teréz a spanyol írók, továbbá az elszállásolással és élelmezéssel foglalkozó hadbiztosok védőszentje. A tollat már serdülő korában kezébe vette, hogy lovagregényt írjon, majd a spanyol próza klasszikusa lett. És szállásokat, rendházakat alapított, arra tanított, hogy „a fazekak között is ott jár az Úr”. Boldoggá avatása után III. Fülöp kívánságára megtették egész Spanyolország védőszentjévé is, ez azonban ellenállásba ütközött. A többség kitarított Szent Jakab apostol mellett, s ezt VIII. Orbán pápa jóvá is hagyta.

A „Szent Teréz-útvonalat” nem mindig könnyű követni. A Szent János Plébániatemplom például csak miseidőben van nyitva. Ott keresztelték 1515. április 4-én, ugyanaznap, amikor az *Incarnatio*-kolostort szentelték. A templom sokat változott, a keresztelőkút azonban a régi.

A kis szökevényeket lóháton a „négy oszlopnál” érték utol. Egyszerű kőkereszt négy oszlop között, körmenetek állomása. A kis Adaja folyón túl, magaslaton áll, s talán innen legteljesebb a város képe: két és fél kilométeres falak 88 kerek bástyával, s a messzeségben a székesegyház zömök tornya. A falak építésénél római sírköveket is felhasználtak, s néhányon ott a kegyes kívánság: S.T.T.L., *sit tibi terra levis*, legyen neked könnyű a föld.

Az Irgalmas Szűz
lábánál

Az Óváros erőd jellegét a román stílusban megkezdett és gótikus stílusban befejezett székesegyház is mutatja: apszisa bástyaként beépült a városfalakba. Ezt a bástyaapszist ábrázolja a város címere emberi félalakokkal: az itt menedéket találó, kasztíliai gyermekkirály, VII. Alfonz köszönti a magasból ostromló mostohaapját, Aragónia királyát. Akkor nyerte el Avila „a hűség városa” és a „királyi város” címet.

A katedrálisban színes üvegablakok és díszes síremlékek, melyeket Teréz is ismert. Egyik-másik főpap és nemesúr akkor már kétszáz éve nyugodott itt. Az egyik kápolnában a *Virgen de la Caridad*, az Irgalmas Szűz szobra. Előtte választotta Teréz Máriát édesanyjának és tanítómesterének. „Amikor anyám meghalt — emlékezik önéletrajzában —, majdnem tizenkét éves voltam. S mivel kezdtem érteni, mit vesztettem, bánatosan Miasszonyunk egyik szobrához mentem, és könnyek között kértem, legyen ő az édesanyám. S bár együgyűen tettem, úgy érzem, nem hiába.” Ezt a szobrot viszik körmenetben október 15-én, Szent Teréz napján.

A Kegyelmes Szűz Mária szerény, ágostonrendi kolostoráról meg szoktak feledkezni. Nem sok a látnivaló a vasrácson keresztül, s Teréz csak másfél évig volt itt nővére férjhezmenetele után. De itt ébredt fel hivatása, mely azután az *Incarnatio*, a Megtestesülés kármelita kolostorába vezette.

Harminc nehéz
esztendő

Jó iramodásnyira az északi városfalaktól, modern sorházak szomszédságában a Teréz egyik szépanyja által alapított kolostor. Itt öltözött be húszéves korában, majd tette le a fogadalmat. Harminc esztendőt töltött e falak között, hármat főnöknőként. Életrajzai szerint két évtizedes „lelki szárazságban” szenvedett. (A spanyol kifejezés enyhébb, „langyosságról” beszél.) Lelkiismeretesen eleget tett kötelességeinek, de nem találta a helyét, vagy úgy találta, hogy mások nincsenek a helyükön.

Akkortájt a szerzetesség nem jelentett szükségszerűen hivatást, pusztán életforma is lehetett. Kolostorba vonultak pártában maradt hajadonok és özvegyek, de oda kerülhettek könnyűvérű leányzók is, akiket a rossz útról akartak eltéríteni. Sokan magukkal vitték bútoraikat, külön főztek, s a közös imádságról sokszor hiányoz-

tak, „mert fáj a fejük, vagy előző nap volt fejfájásuk, vagy attól tartottak, hogy a kórusban megint megfájdul” — mint maga Teréz írta. Egyesek udvarlókat is fogadtak a *locutorium*ban, bár vasrács állt közöttük. Az apácák gavallérjából irodalmi alak is lett. Ehhez járult a nővérek magas száma az együttélés minden nehézségével. Később Teréz borzadva gondolt a lehetőségre, hogy visszaküldjék 150 apáca közé. Az általa alapított „galambfészekben” nem is akart húsnál többet.

Két évtized múltán különös kegyelmekben, misztikus élményekben kezd részesülni, és kirajzolódnak benne a reform, az igazi kármelita szellemhez való visszatérés körvonalai. Megjelenik neki az oszlophoz kötözött, szenvedő Jézus, a látomások azonban nem mindig ilyen drámaiak. Egyszer meglepetésére a lépcsőházban kisgyermekkel találkozik. — Én Jézus Teréze vagyok — mutatkozik be. — És te ki vagy? — Én Teréz Jézusa — hangzik a válasz. (A *Teresa de Jesús* rendi név másik lehető fordítása „Jézusról nevezett Teréz” mellett „Jézus Teréze”.)

Az átépített templomon kívül az előcsarnok látható, a *locutoriumok* és egy kis múzeum ereklyével, liturgikus és használati tárgyakkal, kéziratokkal. Vitrinben Keresztes Szent János rajza, a Megfeszített, mely Salvador Dalí híres festményét ihlette. Teréz cellája, ahol szívét az isteni szerelem dárdája járta át, ma kápolna a klauzúrában.

Nagyszerű a kilátás a falakkal övezett Avilára. A látvány bizonyára szerepet játszott a „belső vár” képének születésében, mely főművének címe. A vár ott hét övezetre, „hajlékra” tagolódik, s az imádság hét fokát jelképezi. A hetedik hajlékban a Király, az Úr. A vele való egyesüléskor „nem tudja a lélek, mit tegyen, beszéljen-e vagy hallgasson, sírjon vagy nevéssen”.

A kolostor előtt Teréz legújabb bronzszobra. Nagyot lép, vándorbottal kezében, a „nyugtalan, kóbor nőszemély”, ahogy nagy ellenfele, Segá nuncius nevezte.

Sarutlanok

Az ősi Szent Vince Bazilika díszkapuival, a vértanúk síremlékével, Barcoi Szent Péter oltárával a város egyik legfontosabb műemléke. A legenda szerint öszvér hozta ide a remete maradványait, amikor három város versengett értük. Az altemplomban tisztelik századok óta a Földalatti Szűz Máriát. Előtte vette le lábbelijét Teréz, hogy leányaival együtt „mezítlás” legyen.

A reformált kármelitákat magyarul „sarutlanoknak” szoktuk nevezni, ami téves, hiszen meztelen lábukon éppen sarut viseltek. Helyesebb a spanyol és a német jelző: *descalzo*, *unbeschuh*t, „aki nem visel zárt lábbelit, cipőt”.

A „sarutlanoknak” nem volt könnyű eszményeik megvalósítása. Kemény ellenállásba ütköztek: Teréznek rendi előljárókkal és püspökökkel, bírákkal és világi nagyurakkal gyűlt meg a baja. De támogatókat is talált, köztük volt Mendoza avilai püspök, sőt maga

Az első galambfészek

II. Fülöp is. Személyesen ugyan nem találkoztak; Teréz nem vesztegette idejét arra, hogy napokig királyi kihallgatásra várjon.

Első új kolostorát Teréz 1562-ben alapította Avilában, és helyezte Szent József védnöksége alá, mint aztán a többi tizenhatot is. Mindig kicsi, szegényes rendházakat akart, „hogy ne okozzanak nagy lármát, amikor összeomlanak az ítélet napján”. Ebből a régeből csak egy kápolna maradt, a többi újraépült a 18. században. Ő biztosan túl nagyoknak és gazdagnak találná. Ide temették a Cepeda-család több tagját és a pártfogó megyéspüspököt. Maga Teréz is itt nyugodott egy esztendeig, aztán visszavitték elhunyt helyére, Alba de Tormes városkába. A főoltáron Szűz Mária és Szent József ékes láncot tesz Teréz vállára; fejükön díszes korona. — Csak másolatok — árulja el egy avilai ismerős. — Az eredeteket páncélszekrényben tartják, mert, kérem, a mai világban...

Mint a férfikolostorban és az *Incarnatióban*, itt is van kis múzeum. Itt „a mátereknél” nyerge látható, melyben alapító útjain járta az országot, de síp és csörgődob is; azokkal ünnepelték Teréz és apácai Jézus születését karácsonykor.

A legnehezebb időkben, 1577-78-ban Teréz úgy érezte, „minden ördögöt rászabadítottak”. Két esztendővel később azonban engedélyezték saját, sarutlan rendtartomány alakítását. Kolostorait látogatta, amikor 1582. október 4-én magához szólította az Úr.

Lovagok városa

Egy kis téren a Szent Tamás Öregtemplom; itt szószékről is prédikáltak Teréz ellen. Sokáig garázs volt, most múzeumi kőtár. A tér egyik szögletében régi palota: szigorú kőhomlokzat nemesi címerekkel, oszlopos kapu, fölötte rácsos erkély, az erkélyen — három labda. Nagyot találtak rúgni a téren játszó gyerekek, s nincs kitől visszakérni őket.

Nemcsak templomok és kolostorok; tucatnyi palota is bizonyítja, hogy Avila a nemes lovagok városa is volt. Többségük a 16. században épült, s ma lakatlan. Néhányuknak új rendeltetése van: tartományi képviselőtestület székhelye, apácakolostor, előkelő szálloda. Abban, mely Teréz keresztapjéé volt, bíróság működik. Egy további sokáig katonai akadémiaként szolgált. Olyan is akad, melyben tulajdonosai nyaranta pár hetet töltenek, állandó magánlakás azonban aligha van közöttük. Oszlopos udvarokkal, faragott famennyezetükkel festőiek, de túl tágasak, kényelmetlenek, s főleg hidegek. Avila 1.200 méter magasan fekszik, s kemény a tél. A legrégebb palota egyik ablakkeretén szállóigévé lett felirat: „Ahol bezárul egy kapu, kinyílik egy másik.” Azaz minden nehézségre van megoldás.

Kettős arckép

Rendi előjárójának unszolására Teréz 61 éves korában beleegyezett, hogy megfessék arcképét. De amikor meglátta *Juan de la Miseria*, a Nyomorúságról elnevezett János testvér (!) alkotását, felkiáltott: „Isten bocsássa meg, fráter, milyen öregnek és csúnyának festettél!” Az anekdota téves értelmezése magyarázza azt, ami a *Spanyol költők antológiája* (1962) jegyzeteiben olvasható: „Apáca létre

szépségével hivalkodott...” Ezen arckép alapján egy ismeretlen festő a 18. század elején egy technikailag sokkal jobbat készített. A Cepeda-családé volt, most a Spanyol Királyi Akadémiában függ.

A jegyzetekben áll az is, hogy „felpofozta Őszentsége nunciát”. Ez sem igaz, de nem is illik lelki alkatához. Teréz „szívével az égben, fejével a földön járt”, tudta, kivel hogyan kell bánni, s tisztelte a felsőbbiséget, ha nem értett is vele egyet. A megpróbáltatások idején leveleit virágnyelven fogalmazta — több mint 400 maradt fenn! —, a bíboros főinkvizitort „főangyalként” emlegette. S amikor az özvegy Eboli hercegnő hozzájuk kolostorba vonult, de szeszélyeivel zavarta a közösségi életet, Teréz nem szólította fel távozásra, éjnek idején ő hagyta el apácaival a pastranai rendházat.

Önmagáról mint egyszerű, tudatlan apácáról beszélt, ennek azonban ellentmond, amikor például egyik írásában a sakkjátékból vett hasonlatot. Ismerte a vallásos irodalom klasszikusait, s ő maga is azá lett. Világos értelem, élénk képzelőtehetség jellemezte; természetességét és közvetlenségét az arckép históriája is mutatja. Korának zamatos népnyelvén írt, s nem mindig tartotta be a nyelvtani szabályokat. Műveit általában leányai épülésére szánta, mint a *Tökéletesség útját*. Önéletrajzi jellegű írásaiban a külső események háttérbe szorulnak; Szent Ágoston *Vallomásaival* szokták összehasonlítani őket. Élményeinek leírása lényegesen hozzájárult „a misztika, mint lelki valóság” pszichológiájának felvázolásához.

Mintegy harminc költeménye maradt fenn. Karácsonyi dalai a nővérek vidámságát, örömét fejezik ki, mások áhítatra hangolnak rövid sorokban, szinte népies formában. Amikor egy apácája úgy találta, hogy az ilyen verselés nem hozzá illő, komoly dolog, Teréz megnyugtatta: „Ne aggódjék, az életben mindenre szükség van!”

Búcsú

A kolostorokban vecsernyére készülnek. Lassan alkonyodik, s jó leülni ilyenkor egy padra a déli falak előtti parkban. Szép a kilátás. Odalent a síkságon, ahol egykor a céhbéliek szállásai voltak mesterségek szerint, most új negyedek terjeszkednek. A háttérben, messze, magas hegyvonulat. Rajokban jönnek a gólyák a folyócska partjairól, hogy elfoglalják helyüket a székesegyház tetején, a templomtornyokon. Avila a gólyák városa is. A nagy békességben Teréz valamelyik írása kívánczik a kézbe vagy verse az ajakra, például az, amely „az önmagában érzett Isten-szerelem tüzeből” született:

*Élek, de nem önmagamban,
örök életet remélek,
s meghalok, hogy mindig éljek.*

SOMMAIRE

- GÁBOR ADRIÁNYI: Nomination et déplacement des évêques en 1848-49
 ISTVÁN KOVÁCS: Les premiers membres et troupes de la légion polonaise de Hongrie
 ISTVÁN GÁBOR CSELÉNYI: Pál Vasvári, le jeune héros de mars 1848
 CSABA MÁTÉ SARNYAI: Le clergé catholique et la politique au printemps de 1848
 ANDOR LAKATOS: Destins de prêtres en 1848-49
 ENDRE FRIEDREICH: La comtesse Batthyány, épouse de Lajos Batthyány
 ANDRÁS GERGELY: La tradition de 1848
 GERTRUD VON LE FORT: La dernière sur l'échafaud — Nouvelle

INHALT

- GÁBOR ADRIÁNYI: Nominierung und Absetzung der Bischöfe 1848-49
 ISTVÁN KOVÁCS: Die ersten Mitglieder und Truppen der polnischen Legion von Ungarn
 ISTVÁN GÁBOR CSELÉNYI: Pál Vasvári, der junge Held vom März 1848
 CSABA MÁTÉ SARNYAI: Der katholische Klerus und die Politik im Frühling 1848
 ANDOR LAKATOS: Priesterschicksale 1848-49
 ENDRE FRIEDREICH: Gräfin Batthyány, Gemahlin von Lajos Batthyány
 ANDRÁS GERGELY: Die Tradition von 1848
 GERTRUD VON LE FORT: Die letzte am Schafott — Erzählung

CONTENTS

- GÁBOR ADRIÁNYI: Nomination of bishops and their dismiss in 1848-1849
 ISTVÁN KOVÁCS: The first members of the Hungarian-Polish army
 ISTVÁN GÁBOR CSELÉNYI: Pál Vasvári, the „March heroe”
 CSABA MÁTÉ SARNYAI: The Catholic clergy and politics in spring 1848
 ANDOR LAKATOS: The fate of priests in 1848-49
 ENDRE FRIEDREICH: Countess Batthyány, the wife of Lajos Batthyány
 ANDRÁS GERGELY: The tradition of 1848
 GERTRUD VON LE FORT: The last on the guillotine — a short story

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: VESZPREMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Alap

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HIRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.) vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

JOHN POWELL

*Miért
félek
attól, aki
vagyok?*

Szempontok a személyiség fejlődéséhez

JOHN POWELL
újabb nagy sikerű könyve magyarul:

Ára: 430,- Ft

Előző könyve korlátozott számban még kapható!

Miért félek a szeretettől?

(A szorongás és a közöny leküzdése)

Ára: 360,- Ft

Megvásárolható a
VIGILIA KIADÓHIVATALNÁL

(1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. III. lh. II. em.)